

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“
ШКОЛА ЗА ДОКТОРСКИ СТУДИИ

Студиска програма:
МАКЕДОНИСТИКА

РАСКАЗОТ И РАСКАЖУВАЊЕТО КАКО УСЛОВ
ЗА ПРАВИЛЕН ГОВОР И КРЕАТИВНО ИЗРАЗУВАЊЕ

- докторски труд -

Кандидат:

м-р Ана Петреска

број на индекс: 48

Ментор:

проф. д-р Кристина Николовска

2020

С К О П Ј Е

СОДРЖИНА

Резиме	4
Summary	5
Вовед	6
1. ПРИОД КОН ИСТРАЖУВАЧКИОТ ПРОБЛЕМ	8
1.1. Идентификување и формулирање на истражувачкиот проблем	8
1.2. Предмет на истражување	9
1.3. Цели и задачи на истражувањето	9
1.4. Работни хипотези	9
1.5. Начин на истражување	10
1.6. Можно значење на истражувањето	11
2. ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМИ	12
2.1. Раскажување	12
2.2. Расказ	18
2.2.1. Еволуција на расказот	18
2.2.2. Дефинирање на расказот	19
2.2.3. Краток расказ	25
2.2.4. Расказот – помеѓу новелата и романот	26
2.2.5. Расказот и детето. Детски приказни	26
2.2.6. Расказот како четиво од наставата	26
2.2.7. Терминолошка одредба на поимот <i>расказ</i>	27
2.2.8. Видови приказни	28
2.2.9. Расказот и литературната норма. Расказот и културата на говорот	28
2.3. Правилен говор	29
2.4. Креативно изразување	42
2.5. Литература за деца и млади	54
2.5.1. Народната литература и литературата за деца	60
2.6. Прозни видови во читанките	63
2.7. Говор	63
3. АПЛИКАЦИИ	64
3.1. Најновата македонска расказна продукција за деца	64
3.1.1. Автори и теми	64
3.2. Тематски доминанти во најновиот македонски расказ за деца	66
3.2.1. Детето во најновиот македонски расказ за деца	72
3.3. Расказни подвидови	73
3.3.1. Расказ-бајка	73

4. ПРАВИЛНИОТ ГОВОР И КУЛТУРАТА НА ГОВОРЕЊЕТО	79
4.1. Грижа за правилниот говор од најрана возраст	79
4.2. Книжевноста за деца и културата на говорот	80
4.3. Јазични вежби и говорни настапи	81
4.4. Изразно читање и драматизации	84
5. ТВОРЕЧКАТА НАСТАВА И КРЕАТИВНОТО ИЗРАЗУВАЊЕ	87
5.1. Творечка настава	87
5.2. Обработки на дела	90
5.3. Прераскажување	98
5.4. Изразување	102
5.5. Креативен наставник и ученик	111
5.6. Млади таленти	112
5.7. Инклузија на децата со посебни потреби	112
6. ЧИТАЊЕТО, УЧЕЊЕТО И ЕЛЕКТРОНСКИТЕ МЕДИУМИ	113
6.1. Читањето	113
6.2. Учењето	116
6.3. Современите медиуми и книжевноста	121
6.4. Учење низ игра	134
6.5. Онлајн настава за правилен говор и креативно изразување	137
7. АНКЕТИ	139
7.1. Анкетни прашалници	139
7.1.1. Анкетен прашалник за учениците	139
7.1.2. Анкетен прашалник за наставниците	154
7.1.3. Анкетен прашалник за родителите	170
7.2. Резултати од анкетните прашалници	187
7.2.1. Резултати од анкетниот прашалник со учениците	187
7.2.2. Резултати од анкетниот прашалник со наставниците	188
7.2.3. Резултати од анкетниот прашалник со родителите	190
8. ЗАКЛУЧОЦИ	193
9. ПРИЛОЗИ	198
10. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	204

РЕЗИМЕ

Предмет на истражување на овој труд е *расказот* и *раскажувањето* како услов за правилен говор и креативно изразување на децата преку анализа на најновата македонска раскажувачка продукција од првите две децении на Дваесет и првиот век.

Расказот и *раскажувањето* се услов за правилен говор и креативно изразување кај децата. За да се постигнат идеалите – правилен говор и креативно изразување кај најмладите, треба да се вложува во квалитетот на: творечката настава, правооборот, културата на говорењето, говорот, читањето, учењето, прераскажувањето, а сето тоа во дослух со најновите достигнувања - електронскиот подем и дигитализацијата, наспроти кризата и стагнацијата на печатените изданија.

Добиените резултати од анкетните истражувања докажуваат дека стожерни се улогите на: воспитувачите, наставниците, родителите, и личниот ангажман на децата и на учениците.

Најновиот македонски расказ како жанр е присутен, привлечен и значаен, но неопходно е негово збогатување, актуелизирање и осовременување. Расказот има суштинска улога во севкупниот развој на најмладите.

Клучни зборови: расказ, раскажување, правилен говор, креативно изразување.

SUMMARY

The subject of research of this paper is storytelling as a condition for proper speech and creative expression of children through analysis of the latest Macedonian storytelling production from the first two decades of the twenty-first century.

The stories and storytelling are a condition for proper speech and creative expression in children's life. In order to achieve the ideals - correct speech and creative expression in the lives of youngest, one should invest in the quality of: creative teaching, orthography, culture of speaking, speech, reading, learning, retelling, and all this in line with the latest achievements - electronic growth and digitalization, in the face of the crisis and stagnation of print editions.

The results of the survey research prove that the roles of: educators, teachers, parents, and the personal engagement of children and students are pivotal.

The latest Macedonian short story as a genre is present, attractive and important, but it is necessary to enrich, actualize and modernize it. The story plays an essential role in the overall development of the youngest.

Keywords: short story, storytelling, correct speech, creative expression.

ВОВЕД

Овој научен зафат го покренува прашањето за *расказот* и *раскажувањето* како предуслови за правилен говор и креативно изразување на децата. *Расказот* и *раскажувањето* се неминовен, нужен и симбиозен предуслов за правилниот говор и креативното изразување на децата.

Нашето научно истражување има за цел да согледа зошто, во поново време, сè помалку им се чита и раскажува, односно прераскажува на најмладите, па не случајно токму поради тоа се јавуваат и говорните проблеми и потешкотии, кои подоцна логопедите и дефектолозите како стручни лица тешко и само делумно можат да ги отстранат.

При обработка на оваа тема, ќе биде анализиран најновиот македонски расказ од последниве две децении, при што ќе се анализира кои се авторите кои пишуваат и објавуваат раскази, кои се доминантните тематски особености, каков е квалитетот на расказите, колку соодветствуваат на возраста, каква иновација има во жанровите, итн.

Оваа тема кај нас досега не е доволно проучувана, а и во окружувањето, мал е бројот на стручните и научни трудови кои се однесуваат на оваа проблематика.

Идејата на нашиот научен труд е потребата да укажеме на улогата и значењето на расказот за правилен говор и креативно изразување на најмладите. На децата и учениците треба да им се читаат, раскажуваат и прераскажуваат раскази, посебно од краткиот жанр, со оглед на нивната возраст, како постепена и адекватна подготовка за подоцнежните подолги и покомплексни форми - класичниот *расказ*, *новелата* и *романот*.

Расказот е куса прозна форма која што попрецизно и темелно ќе ја дефинираме во одделот „Дефинирање“, а како што е општо познато, таа е основна форма на раскажувањето, а пообемни од неа се: *новелата* и *романот*.

Македонската литературна традиција, познава квалитетна расказна продукција, а особена стилема на македонскиот литературен корпус е и формата *кус расказ*.

Кон крајот на Дваесеттиот и почетокот на Дваесет и првиот век и во Република Македонија се појавуваат раскази за деца од сè поголем број писатели, кои третираат современи мотиви и теми и се одликуваат со луцидност, духовитост, читливост и привлечност.

Во сите тие раскази, речиси без исклучок, детето е централен лик и носител на дејството. Преку детето и неговиот свет, на најубав можен начин се проговорува и за детството, генерациите кои допрва проникнуваат и стасуваат, генерациските разлики, големите очекувања и катадневните размислувања и согледувања.

Најновата продукција на македонскиот расказ за деца посведочува и потврдува дека тој е разновиден, шаренолик и богат со различни теми, мотиви и идеи.

Дел од авторите се занимаваат со минатото, најголемиот број од нив се посветени и ја третираат сегашноста, а помал дел се загледани и се осврнуваат и кон иднината...

И покрај тоа што е сè помал бројот на раскази, а не и на раскажувачи, зашто и кај нас денес повеќе се создаваат романи отколку раскази, факт е дека расказот постои, не е исчезнат, опстојува и се одржува, иако му е неопходно осовременување, збогатување, освежување и творечко и креативно обновување.

Нашиот зафат трага токму по тие квалитети на расказите за деца, но и го проучува приемот на овој литературен жанр кај учениците, наставниците и родителите.

Идеалот – градење правилен говор и креативно изразување, преку расказот – е прекрасен предизвик за нас, кој бара прашањето да се третира студиозно, темелно, етапно, но и аналитички, синтетички, статистички и интерпретативно.

Школата за докторски студии при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, е вистинска скала на науката, која ни го овозможи овој научен подем. Голема радост е таа научна светлина да ја споделиме заедно со Вас.

Од авторката

1. ПРИОД КОН ИСТРАЖУВАЧКИОТ ПРОБЛЕМ

1.1. Идентификување и формулирање на истражувачкиот проблем

Двете најбитни и најзначајни, стожерни одредници на ова истражување се: *расказот и раскажувањето* како (пред)услови за *правилен говор и креативно изразување*. Спрегата и поврзаноста помеѓу расказот и раскажувањето и правилниот говор и креативното изразување е нераскинлива, функционална и резултантна.

Затоа, и преку овој спој и взаемна зависност со ова истражување ќе утврдиме: на какво ниво е современиот македонски расказ за деца и млади, каква е актуелната состојба со правилниот говор и креативно изразување кај децата и младите, овде и сега.

Главниот и доминантен истражувачки проблем во овој труд е недостигот од актуелна, современа, привлечна и полезна литература за деца и млади кај нас, која ќе се чита и препрочитува, а на тој начин ќе се воспитуваат и образуваат, па и ќе се едуцираат и создаваат и најмладите читатели, а со тоа позитивно ќе се влијае и врз читањето, говорот, писменоста и културата и уметноста во најширока смисла на зборот.

За жал, сведоци сме дека денес сè помалку на децата им се чита или раскажува, а и самите деца и ученици недоволно читаат, па не случајно се јавуваат и голем број говорни нарушувања кај нив, кои подоцна логопедите и дефектолозите задоцнето и сè потешко ги детектираат и елеминираат.

Оваа тема кај нас, за жал, не е доволно истражувана, иако наративниот дискурс, односно расказот и раскажувањето се стожерни елементи не само на прозата (новелата, па и романот), туку и на говорот, прераскажувањето и комуницирањето. Овојпат, акцент ќе биде ставен врз најмладата популација, при што подетално ќе бидат разгледани расказите и раскажувањето, прозата и писателите, книгите и читањето. Тоа се основните категории и феномени, а ќе биде опфатена најновата продукција од првите две децении на Дваесет и првиот век.

1.2. Предмет на истражувањето

Предмет на нашето истражување е македонскиот современ расказ пишуван и објавуван во првите две децении од овој век, со цел да се согледа дали тој го следи чекорот со окружувањето на Балканот, Европа и светот; кои се неговите развојни етапи и фази: пројавени слабости, но и остварени резултати.

Преку *расказот*, индиректно ќе се проговори и за *раскажувањето*, односно за *правилниот говор, прераскажувањето* (фантазијата и имагинацијата), *творбеноста* и *креативноста*.

1.3. Цели и задачи на истражувањето

Целта на ова истражување е да се разгледа најновата продукција на современиот македонски расказ создаден и публикуван во првите две децении на XXI век.

Притоа, ќе бидат опфатени и систематизирани расказите и раскажувачите присутни и застапени во периодиката, но и во објавените посебни книги. Меѓу нив има и млади и нови автори, и понови, поактуелни и посовремени теми, а посебен акцент ќе биде ставен врз мотивот „дете“, кој е автобиографска персонификација и интроспекција на речиси секој автор, но и централен лик во расказите и раскажувањето.

Задача на ова истражување има цел да ја запознае пошироката стручна и научна јавност со најновите остварувања на овој план и нивните специфики, карактеристики, тенденции, движења, подеми, падови и резултати.

1.4. Работни хипотези

Хипотеза бр. 1: X_1 - Во првите две децении од овој век во Република Македонија се појавуваат сè поголем број автори во литературата за деца и млади и тоа со раскази.

Хипотеза бр. 2: X_2 - За разлика од минатиот век, сега сè повеќе е присутен градот и урбаната средина како тема и мотив, за разлика од минатото, кога беше доминантна руралната средина и доаѓањето од село во град.

Хипотеза бр. 3: X_3 - Сè уште постојат теми и мотиви кои или се само во зачеток, или воопшто не постојат, а тоа се: дисфункционалните семејства (разводите, самохраните семејства и слично), пороците и зависностите (посебно алкохолот и дрогата) и инклузијата заедно со најсовремените нарушувања и потешкотии на лицата со посебни потреби (аутизмот, проблемите со говорот, видот, слухот и слично).

Хипотеза бр. 4: X_4 - Во Република Македонија, сепак, се создава современа, актуелна и модерна литература за деца и млади, која кореспондира со младите генерации и дека се остварува интеракција помеѓу авторите и читателите.

Хипотеза бр. 5: X_5 - Петтата хипотеза е дека постои криза на читањето, која негативно влијае и на раскажувањето, говорот и општата култура и писменост кај децата што се манифестира уште од нивните најрани години.

1.5. Начин на истражување

Во нашето истражување ќе бидат применети следниве научни методи: анализа, синтеза, статистички метод (преку анкета), индукција, дедукција, интерпретација.

Нашите хипотези ќе бидат проверени преку анонимна анкета, која ќе биде реализирана во централните градски населби, но и во приградските населби на град Скопје.

Преку прашањата за тоа дали и колку раскази имаат прочитано во поново време (во последната година), од кои автори, на која тема, кои им се најомилени или не им се допаѓаат воопшто, дали им ги читаат и прераскажуваат на своите деца и внуци и слично, ќе се добијат потврдни и одречни, но и описни одговори.

Сите тие одговори потоа ќе бидат статистички прикажани и прокоментирани, со цел да се извлечат заклучоци и препораки.

Се планира да бидат подготвени три прашалници за учениците од основните училишта, за нивните наставници и за родителите на учениците.

1.6. Можно значење на истражувањето

Нашиот научен зафат е меѓу првите истражувања за нераскинливата и неодминлива поврзаност и интеракција помеѓу расказот и раскажувањето од една страна и правилниот говор и креативното изразување од друга страна.

Всушност, станува збор за неслучајното инсистирање и истражување на расказот и раскажувањето кои се најсоодветни, најконкретни и најпрактични во процесот на формирањето на правилниот говор и осознавањето, поттикнувањето и практикувањето на усното и писменото креативно изразување.

Ова истражување се очекува да најде примена во воспитно-образовниот процес (детските градинки и основните училишта), но и во здравствените институции и воопшто кај воспитувачите, наставниците, логопедите, дефектолозите и родителите на најмладата популација.

Покрај теоретската поставеност, резултатите од оваа експертиза се очекува да имаат примена и во понатамошните активности на овој план во секојдневниот живот.

2. ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМИ

2.1. Раскажување

Раскажувањето е пренесување со свои зборови на прочитаното, виденото, доживеаното. Театарската претстава, филмот, книгата, радио-драмата и друго и слично можат да се прераскажат концизно или опширно. Концизното прераскажување ги опфаќа само важните настани, без детали. Тоа мора да биде кратко и јасно. Опширното прераскажување покрај најважните настани ги содржи и оние помалку битни настани. Ваквото прераскажување е подолго, па мора да се води сметка настаните да течат по оној редослед според кој и се случувале. Според начинот на кој настаните се презентираат, прераскажувањето може да биде објективно и субјективно. Објективното прераскажување подразбира за она за што се говори да нема личен став и чувства, т.е. содржината да се прераскаже што поверно, онака како што навистина била. Во субјективното прераскажување внесуваме свое мислење, коментари и чувства. Затоа, таквото прераскажување не мора секогаш да биде вистинито, т.е. може да има и фантазија и имагинација.

Раскажување (превод од лат.: narrative = „да се раскажува“) (литературен и исполнителен жанр, проза – 1) поврзано изложување на реални или смислени настани, расказ за низа дејства, уметничка прозна творба; 2) една од интонациските универзалии на приказната. Раскажување – расказ, сказна или изложување на факти, кое се разликува од необработениот бран животни настани со избор на епизоди, меѓу кои постои врска. Да се создаде расказ значи да се изложат низа настани и да се установат врските меѓу нив. Историско дело е исто така раскажување (расказ). (J. Cuddon) Раскажување – е начин на сведување на реалноста што се состои од разни мерења (природно-биолошките микро – и макроритмови, времето на секојдневието, економските циклуси, големите ритмови на социјалната историја) кон единствена форма. Приказната – е „главна функција или инстанца“ на човечкото мислење, конститутивен процес за целата култура. (Ф. Джеймисон)¹

¹ Борев, Ј.: (2011) Енциклопедија на естетиката и на теоријата на литературата, Македоника литер, Скопје, стр. 471

Раскажувањето, прераскажувањето или нарацијата го означуваат претставувањето на редица настани, најчесто според хронолошкиот ред на нивното случување, со опишано место и време на случувањето, со наведени учесници, како и причините и последиците од тие настани. Настанот кој го прераскажуваме мора да биде раскажан така да е разбирлив и за некој кој не бил присутен при опишаната ситуација.

Раскажувањето или прераскажувањето значи усно кажување за некој настан било вистинит или замислен (како плод на фантазијата). Убавото усно искажување за таквиот настан спаѓа во вештина која понекогаш се искачува до вистинска творечка уметност. На една иста приказна, на една иста случка, невештиот раскажувач е кадарен да и ја одземе сета привлечност и да ја остави без ефект врз слушателите, додека вештиот раскажувач умее да го добие најголемото внимание и да ги собере сите одобрувања. Умешноста во раскажувањето на приказните бара многу услови, токму сите оние услови кои се неопходни и за раскажувачот во писмената литература.²

Кога зборуваме за раскажувањето, говориме за сложена јазична и спознајна способност која е воедно и една од темелните вештини на читателската способност.

Постојат, на светов, безброј раскажувања. Најпрвин, тоа е чудесното различје на родовите, самите распределени меѓу различни супстанци, како да била, за човекот, погодна секоја материја за да ѝ ги довери тој своите раскажувања: раскажувањето може да произлезе од артикуларниот говор, устен или пишуван, од сликата, фиксирана или пак подвижна, од гестот и од уредената смеса на сите тие супстанци; тоа е присутно во митот, во легендата, во приказната, во бајката, во новелата, во епопејата, во историјата, во трагедијата, во драмата, во комедијата, во пантомимата, во сликаното платно, во витражот, во киното, во комиката, во вестите од секојдневниот живот, во разговорите. Уште повеќе, под тие, речиси, бескрајни форми, раскажувањето е присутно во сите времиња, на сите места, во сите општества; раскажувањето започнува со самата историја на човештвото; нема и немало никогаш ниеден народ без раскажување; сите класи, сите групи на човештвото си имаат свои раскажувања и мошне често тие се доживувале заеднички од луѓето на различни култури, дури спротивставени: раскажувањето се подбива со добрата и лошата литература, интернационално, трансисториско и транскulturно, раскажувањето е тука, како и животот. Иако не се знае нешто повеќе за потеклото на говорот, со право

² Нушиќ, Б.: (2011) Реторика – наука о беседништву, Службени гласник, Београд, стр. 42

може да се рече дека раскажувањето е современик на монолотот, креација, се чини, постериорна на креацијата на дијалотот; во секој случај, без да сакаме да ја форсираме психогенетската хипотеза, може да биде значајно тоа што човекот во ист момент, во најрана возраст (приближно тригодишно) ги „открива“ истовремено реченицата, раскажувањето и Едипа. (Ролан Барт)³

Децата вештината на раскажувањето ја развиваат постепено, во согласност со нивната хронолошка возраст. Прераскажувањето на настаните на друго лице не е само поврзување зборови и реченици, зашто начинот на кој децата прераскажуваат т.е. ја структурираат приказната, вклучува голем број вештини како што се: поврзување на настаните, обликување на текстот, избор на зборовите, разбирање на причинско-последичните односи односно разбирање на приказната, разбирање на улогата на раскажувачот, но и на слушателот. Бидејќи раскажувањето се потпира првенствено на јазичното знаење, прераскажувањето на познатите настани или приказни е добар показател за јазичниот развој на детето, при што нè ја открива способноста на детето да организира реченици во една содржински поврзана целина.

Првите детски приказни се однесуваат на редувањето и опишувањето на настаните кои не се поврзани со заедничката тема, а при прераскажувањето на секојдневните настани малите деца главно ги насочуваат возрастните лица.

Во активностите на читањето сликовници децата во почетокот не ги поврзуваат илустрациите со дејствието на сликовницата, односно, илустрациите во сликовниците ги набљудуваат како самостојни слики, па ги опишуваат како што ги гледаат, на пример: бебето спие, Марко јаде колач, автомобилот вози, топката е сина, зајакот падна...

Со текот на времето децата стануваат подобри во вештините на раскажувањето, па почнуваат да употребуваат структурирани компоненти, при што приказната станува помалку воопштена и започнува да се следи средишната тема на настанот. Притоа, при читањето на сликовниците ги препознаваат дејствијата кои се прикажани на сликите и полака почнуваат да го следат текот на приказната и да ги воочуваат причинско-последичните врски.

³ Мекдоналд, М... (и др.) (1996) Теорија на прозата, избор на текстовите, превод и предговор Атанас Вангелов. Скопје: Детска радост, стр. 129-130, 177

Раскажувањето може и треба да биде творечко и креативно, т.е. оној што ја раскажува приказната да ја надгради, да додаде нешто свое, да ја дообликува и на одреден начин да ја подобри и да ја направи авторска.

Има луѓе необично вешти во усното раскажување. Нивната вештина понекогаш се искачува до вистинска литература. Нашите мајки и баби умееле на децата да им кажуваат бајки со таков занес, со такво убедување и со таква топлина во гласот – што малите слушатели останувале долго под длабокиот впечаток. Тие имале несомнена полза од мајчините приказни, бидејќи во нив лежи почетокот на развивањето на нивната фантазија. И денес кај нашиот народ има постари луѓе кои необично вешто и убаво раскажуваат настани кои ги доживеале.⁴

При истражувањата, поголем број од испитаниците мислат дека раскажувањето на расказите е подобро и поделотворно од читањето.

Од големо значење при раскажувањето е самиот раскажувач. Тој со својот глас (неговата боја и тоналитетот) и движењата, (гестовите и мимиките), треба да ја оживее приказната и да ги вклучи децата во неа.

Во првобитната состојба на човековиот јазик, најпрво се јавиле само зборови кои означувале некои предмети или поими. Освен името на нештото или поимот, со тие зборови не можела да биде изразена некаква поблиска мисла. Веројатно тогашниот човек, за да ја искаже мислата, се служел уште и со разни движења и нагласувања на соодветниот збор.⁵

Децата се дел од приказната и прикажувањето без нив нема ни смисла ни цел.

Притоа, посебно треба да се нагласи пораката, независно дали е таа директна или индиректна.

Приказната се развивала паралелно со митот. Сржта на митот е повторното создавање. Митовите биле приказни кои луѓето ги раскажувале за да ги објаснат на себеси и на другите. Зборовите „*Беше некогаш одамна...*“ ја поттикнуваат фантазијата на бројните слушатели, со спојување на искуството и поврзување на настани од минатото со сегашноста, проткаени со светот на фантазијата, желбите и можностите.⁶

⁴ Нушиќ, Б.: (2011) Реторика – наука о беседништву, Службени гласник, Београд, стр. 43

⁵ Нушиќ, Б.: (2011) Реторика – наука о беседништву, Службени гласник, Београд, стр.57

⁶ Kearney, R. (2009). О прићама. Jesenski i Turk: Zagreb, str.13

Фабулата е низа од настани кои се излагаат во одреден временски редослед, додека заплетот е логичка структура. Со тоа кај читателот се јавува желба да се дознае понатамошниот тек на дејствието, а со заплетот се осознаваат врските со појавите и настаните.⁷

Митовите на почетокот биле темел на кој се градел детскиот карактер, но и основните сегменти на нивната социјализација.⁸

Приказната е раскажување за настаните кои не ги одредува историјата, туку некое познато место, време или лице.⁹

Приказната е основна, временски и причинско-последично поврзана низа од настани.¹⁰

Разбирањето на приказната ги следи децата од најраните почетоци, во самите почетоци на усвојувањето на јазичниот состав, па сè до крајот на детството кога интересирањето за приказната не застанува. Приказната е создавање, обликување на новото според постоечкото, барање на вистинското лице под маската. Приказната е дел од слободата.¹¹

Раскажувањето на приказната започнува со слушањето за да се запознае силата на изговорениот збор. Со слушањето на приказната детето прима многу информации преку кои се развиваат естетските, јазичните и литерарните способности, меѓучовечките односи, но и односот кон самиот себеси.¹²

Говорот при раскажувањето на приказните би требало да се воспостави низ усвојување и почитување на вредностите на говорниот јазик, зашто слушајќи и имитирајќи го говорот детето правилно започнува говорно да се изразува.¹³

Во приказната се јавува и спонтан говор¹⁴, а постои хипотеза дека со прераскажувањето, односно раскажувањето, текстовите нешто губат¹⁵.

Раскажувањето на приказните зависи од искуството на раскажувачот, зашто една приказна секогаш може различно да ја раскаже. Раскажувањето и прераскажувањето се

⁷ Solar, M. (2004). Izabrana djela: Ideja i priča. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, str. 102

⁸ Bettelheim, B. (2000) Smisao i značenje bajki. Cres: Poduzetništvo Jakić; str.89

⁹ Franja Petracic, Hrvatska citanka, Troša naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1904; str.78.

¹⁰ Biti, V. (2000) Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije. Zagreb: Matica hrvatska: 430

¹¹ Crnković, M. (1987). Sto lica priča. Školska knjiga. Zagreb; стр.43

¹² Visinko, K. (2005). Dječja priča- povijest, teorija, recepcija i interpretacija. Zagreb: Školska knjiga; стр.127

¹³ Pavličević-Franić, D. (2005). Komunikacijom do gramatike. Zagreb: Alfa; стр. 74

¹⁴ Velički, V. (2013). Pričanje priča-stvaranje priča: Povratak izgubljenom govoru. Zagreb: Alfa; стр.22

¹⁵ Grdešić, M. (2015). Uvod u naratologiju. Zagreb: Leykam international d.o.o; стр. 50

сметаат за блиски синоними. Прераскажувањето е поширок поим. Теоријата на раскажувањето се нарекува нартологија. Устројството на раскажувањето се темели на приказната, текстот и нарацијата.

Раскажувањето (нарацијата) е усно или писмено искажување за некој настан или низа измислени или историски содржини. Во теоријата и практиката постојат три вида раскажување (нарација):

- ораторска,
- историска (историографска),
- книжевна.

Притоа, времето и просторот се најзначајните два елемента на раскажувањето.

Раскажувањето го означува чинот на литературното кажување, кое го има значењето и е содржано во синтагмите *техника на раскажување* и *видови на раскажување*. Субјективното раскажување има облик на прво лице еднина (јас-форма на раскажување). Објективното раскажување е најстар вид на раскажување (тој-форма на раскажување).

Преку расказот, индиректно станува збор и за раскажувањето, односно за правилниот говор, прераскажувањето (фантазијата и имагинацијата), творбеноста и креативноста.

2.2. Расказ

2.2.1. Еволуција на расказот

Расказите датираат уште од периодот на традицијата на усното пренесување, тие се јавуваат со појавата на *говорот* (како феномен) и со појавата на *раскажувањето*. Но, секако, многу подоцна биле забележани во писмена форма.

Народната традиција ги бележи најстарите раскази, а општо познато е дека најстари раскажувачки форми се: *митовите, легендите, преданијата, сказните*, итн. Како, пред сè, епски форми, тие содржат *раскажување*.

За раскажување, говори славниот филозоф Аристотел во своето грандиозно дело „За поетиката“. Раскажувањето, тој го поврзува со поимот *diegesis* (раскажување, што е одлика на *епиката*).

Така и древните монументални дела, врвови на светската книжевност *Илијада* и *Одисеја* од Хомер се вистински пример за ремек-дела на епиката. Тие се пренесени во ритмичен, поетски формат, со рими кои олеснуваат при помнењето на содржината на приказната. Исто така, овие епски приказни се поделени на кратки делови, со цел, на раскажувачот да му биде полесно да ги пренесе во делови. А раскажувањето е есенција на оваа епска форма. Тоа се докажува и од примерот на овие дела.

Во Европа, традицијата на усното пренесување започнува да се претвора во пишувана форма во раниот XV век, а најпознат пример е делото *Декамерон* на Бокачо. Книгата е компонирана од кратки приказни кои станаа симбол за расказ.

Модерниот расказ како посебен жанр се појавува и е создаден во Италија во раниот XIX век. Во втората половина на овој век поради растот на пазарот на печатени магазини и журнари зголемена е заинтересираноста за краткиот расказ, со должина од 3.000 до 15.000 зборови, а меѓу познатите раскази од овој период е *Павилјонот број 6* од Антон Чехов.

Краткиот расказ доживува кулминација во средината на XX век. Во 1952 година магазинот *Лајф* го печател подолгиот расказ (кој често се нарекува и новела) *Старецот и морето* од Хемингвеј, а изданието е продадено во 5.300.000 примероци и тоа за само два дена.

На крајот од XX век се создаваат голем број кратки играни филмови кои траат од една до 40 минути, а се засновани на раскази.

2.2.2. Дефинирање на расказот

Расказ е одредница која може да се однесува на повеќе термини во рамките на книжевноста. Расказот е посебна, модерна книжевна форма на кусата проза чија што главна особина е во силната компресија на содржината.

Тргувајќи од самите почетоци расказот се развивал паралелно со митот, кој уште во античко време го објаснува Аристотел. Митот потекнува од грчкиот збор *mythos* што значи расказ или збор. Сржта на митот е повторното создавање, а основата се темели на заплетот кој се пренесувал од еден раскажувач на друг, од генерација на генерација, од поколение на поколение.¹⁶

По напливот на модерните социолошки теории на митот, кои ја нагласуваат општествената функција на митот и обредот, во XX век се јавува една помала група митолози и ритуалисти, кои условно се означени како припадници на „биолошката школа“ (претставниците на биолошкиот детерминизам). Ритуалистите од биолошката школа го третираат човекот како еден вид животно, тврдејќи дека луѓето се раѓаат со т.н. „биолошки хардвер“ (којшто им наметнува одредени универзални физички потреби и рефлексии, кои дејствуваат на инстинктивно ниво), а подоцна оваа „биолошка машина“, која наликува на празен компјутерски диск, се пополнува со различни културни софтвери, кои го овозможуваат функционирањето на човековото општество. Митолозите и ритуалистите кои се припадници на биолошката школа, се интересираат за биолошките детерминации (биолошките инстинкти) кои продуцираат одредени универзални модели на однесување.¹⁷

Според теоријата на интертекстуалноста, меморијата е облик на проектирање на културата во книжевноста. Културата не е ништо друго туку другото лице на историјата. Историјата претставува минато, а меморијата е вечна сегашност или современо минато. Меморијата се храни

¹⁶ Kearney, R. (2009). О приçама. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; стр.94

¹⁷ Анастасова - Шкрињариќ, Нина, (2020). Ритуалните жртви при новогодишниот „трансфер на злото“, електронско списание Репер, број 117-118. Скопје: Антолог

со живите и активни сеќавања кои нè поттикнуваат на акција. Секое сеќавање нè помага да ја согледаме современоста која добива смисла т.е. вистинско место меѓу минатото и иднината.¹⁸

Во врска со „проблемот“ на сличноста на сказните низ целата Земјина топка, тешко е навистина да се објасни сличноста на сказната, на пример, за принцезата – жаба во Русија, Германија, Франција, Индија, во Америка, Нов Зеланд, при што историски не може да се докаже постоењето врски помеѓу овие народи. Леви-Строс му забележува на Проп дека тој (како и другите приврзаници на формалниот метод) наполно ги одвојува формата (која е погодна за морфолошка анализа) од содржината (која ја третира како заменлива, и сосема произволна). Леви-Строс му забележува на Проп дека се занимава само со морфолошко проучување и дека го запоставил историското проучување. Но, морфологија на бајката е всушност само прв дел од замисленото двотомно истражување, со тоа што вториот дел (книгата Историски корени на волшебната приказна) е токму споредбено – историска студија за сказната. Проп и Леви-Строс се наоѓаат на различни позиции. Леви-Строс смета дека митот и сказната коинцидираат и коегзистираат, со тоа што сказната претставува одредено „слабење на митот“ (според Леви-Строс, сказните се „митови во минијатура“ кои оперираат со послаби опозиции од оние кои ги среќаваме во митот; опозициите во сказните не се космолошки, метафизички и природни како во митот, туку се: локални, општествени и морални). Од друга страна, Проп инсистира на историската разлика помеѓу митот и сказната, односно се застапува за „историското првенство на митот над сказната“, истакнувајќи дека митот и сказната се „два степена во историјата на раскажувањето кои се наоѓаат во однос: предок – потомок“. Наспроти Проп кој тврди дека потеклото на сказната треба да се бара во најархаичните митови (неговата теза е дека сказната се раѓа од митот), Леви-Строс смета дека митот и бајката користат иста супстанција и постојат паралелно (повикувајќи се на своето етнографско искуство, тој укажува дека кај некои племиња и ден денес митот и сказната коегзистираат). Едниот за

¹⁸ Мојсова-Чепишевска, В.: (2014): Вкрстена игра на меморијата и писателската фантазија, списание Филолошке студии, бр.1. Загреб: Филозофски факултет на Универзитетот во Загреб (Текстот е прочитан на «Славјански мир: общность и многообразие. 1150-летие славянской письменности», Секция «Славянские литературы: история и современность», Москва, 20-21 мая 2013 г. и на I Меѓународен научен собир „Македонско-словачки книжевни, јазични и културни врски“, Нитра, Словачка, 27-29. 11. 2013.)

основа ги зема сказните, а другиот митовите. Притоа, постои хипотезата дека сите познати сказни/митови се само низа од варијанти на еден единствен тип.¹⁹

Расказ (narrative, short story) (story од лат. и грч. history = историја; „раскажување создадено врз прашања“) (американскиот писател Едгар По го нарекуваат творец на современиот расказ. Во 1842 г. тој дал дефиниција на расказот како дело што може да се прочита одеднаш, не повеќе отколку за два часа и кое го концентрира вниманието на конкретен, уникатен настан) (жанр на прозата) – раскажување за една-две епизоди од животот на јунакот, мало прозно дело (повеста му дава на читателот слика на еден-два периода од животот на јунакот, романот – на целиот негов живот). Расказ – мали, разновидни уметнички дела, со не многу сложено сиже и бавен опис; брза разврска; економично, збиено пишување, организирано така за да се прикаже единствен настан; кратко дело кое го концентрира вниманието на неколку ликови (често на еден). Расказот како таков се појавил во XIX в. Негови претходници се: басните, анегдотите, сказните. Современите англиски критичари разликуваат: 1) „tale“ – терминот го користат за разлика имено од расказот.; 2) „story“ – терминот значи кратко раскажување, кое ја разоткрива психологијата на ликот. Тешко е да се определи границата зад која расказот се претвора во новела или роман. (J. Cuddon)²⁰

Расказ е мала епска творба во проза, во која се обработува еден настан или една случка од секојдневниот живот на луѓето.

Според тематиката, разликуваме неколку видови раскази: селски, семејни и др. По сличноста на идеите – филозофски, политички, а според единството на третманот – сатирички, хумористични, фантастични и др.²¹

Расказ – која било последователност на настаните што се изнесува со цел да се разонодат слушателите. Овој термин има специфично значење во науката за расказот: список на настани со разголен хронолошки костур, од кои се гради (незадолжително хронолошки последователно) сижеото на расказот, каде што може да се вршат прескокнувања во времето и напред, и назад. (Е. Лебедев) Расказот е создавање,

¹⁹ Анастасова – Шкрињариќ, Н. (2009). „Биографија“ на една книга – Морфологија на сказната на Владимир Ј. Пропп, во Морфологија на сказната од Владимир Пропп. Скопје: Македонска реч.

²⁰ Боров, Ј.: (2011) Енциклопедија на естетиката и на теоријата на литературата, Македоника литера, Скопје, стр. 472-473

²¹ Андреев, Љ.: (1991) Општа теорија на литературата (со примери и анализи), Просветен работник, Скопје, стр. 183-184

обликување на новото според постоечкото, барање на вистинското лице под маската. Приказната е дел од слободата.²² Еден од главните белези на расказот е фантастичното или волшебното, односно секое отстапување од стварноста, без што расказот не би постоел и не би имал смисла.²³ Во секојдневниот говор изразот „како во расказ“ значи нешто неверојатно и чудесно.²⁴ Светот на расказот тесно е поврзан со поимот детски свет, зашто го почитува и вреднува. Тој битно се разликува од светот на возрасните и нивното поимење на животот.²⁵

Расказот како дел од детскиот свет мора да биде уверлив и усогласен до детските мисловни процеси.²⁶

За детето е битно поистоветувањето со светот на расказот и прифаќањето на неприфатеното и чудесното, зашто дури тогаш расказот на детето му станува многу близок.²⁷

Авторите Црнковиќ и Тежак²⁸ ги делат расказите според неколку критериуми. Така, земајќи го во предвид критериумот на создавањето, приказната можеме да ја поделиме на народна и уметничка.

Психолошка анализа на личностите, реалистичните детали, чувствувањето на природата, тук-там и елементите на хумор кои се присутни во расказите, сè повеќе ги приближуваат овие текстови до современиот човек и до современата литература.²⁹

Митови, легенди, бајки, новели или раскази, анегдоти и хумористични приказни само се некои од бројните поделби³⁰. Овие двајца автори истакнуваат дека се најбитни: бајката, новелата и расказот кои меѓусебно се разликуваат според присутноста на чудесното. Расказот според разни карактеристики може да се подели во неколку категории. Така, Црнковиќ и Тежак³¹ според типот на чудесноста расказот го делат на:

²² Crnković, M. (1987). *Sto lica priča*. Školska knjiga. Zagreb; стр. 7

²³ Crnković, M., Težak D. (2002). *Povijest hrvatske dječje književnosti: od početka do 1955*. Znanje: Zagreb; стр.37

²⁴ Solar, M. (2004). *Izabrana djela: Ideja i priča*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga; стр. 26

²⁵ Crnković, M., Težak D. (2002). *Povijest hrvatske dječje književnosti: od početka do 1955*. Znanje: Zagreb; стр. 38

²⁶ Bettelheim, B. (2000) *Smisao i značenje bajki*. Cres: Poduzetništvo Jakić; стр. 18

²⁷ Crnković, M. i Težak, D. (2000). *Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine*. Zagreb: Znanje; стр. 27

²⁸ Crnković, M., Težak D. (2002). *Povijest hrvatske dječje književnosti: od početka do 1955*. Znanje: Zagreb; стр.38

²⁹ Миловска, Добрила: Македонската писмена традиција од времето на Св. Кирил Филозоф до дамаскините, предавања на XL меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје, 2008, стр. 84

³⁰ Crnković, M., Težak D. (2002). *Povijest hrvatske dječje književnosti: od početka do 1955*. Znanje: Zagreb; стр. 38

³¹ Crnković, M., Težak D. (2002). *Povijest hrvatske dječje književnosti: od početka do 1955*. Znanje: Zagreb; стр. 39

1. митолошка приказна – јунаци од митологијата;
2. алегориска приказна – борба на природните сили или појавите со човечки ликови;
3. хиперболична приказна – претерано зголемување на постоечкото.

Според ефектот, намената или подтекстот расказите се делат на: симболички, филозофски, шеговити или хумористички, поучни, раскази како игра, моралистички и басни.

Според односот кон традицијата расказите се делат на: класични, старински и модерни.

Според елементите на игра се кумулативни – гради состави спротивни на постоечките врз основа на нон сенсот и логиката .

Според јунаците во однос на децата расказите се делат на: раскази со децата како јунаци и со јунаци кои не се деца; со можни трансформации кога јунаците кои не се деца така се однесуваат, а читателите ги доживуваат како деца.

Според јунаците расказите се делат на: самовилски приказни, приказни за цуџињата, циновите, вештерките, приказни за хероите, приказни за настанувањето на имињата на планините, реките, изворите, приказни за светците, приказни за животните, приказни за куклите, приказни за девојчињата и момчињата и бројни други.

Според завршувањето на приказната расказите се делат на: раскази со среќен или несреќен крај, раскази со крај во кој не се одлучува за да се биди или не, судбината, среќата или несреќата.

Според односот кон играта со зборови расказите се делат на: раскази со игра и без игра на зборовите.

Кеарнеј³² наведува дека на расказите секогаш им е заеднички фактот дека некој некому му раскажува за нешто. Исто така, на сите раскази заедничко им е прераскажувањето, односно раскажувањето како еден од темелните начини врз кои расказот се остварува³³.

Расказот е жанр на кратка проза и се одликува со мал волумен и единство на уметничките настани. Расказот обично е една приказна за конфликтна ситуација и неколку протагонисти. Расказот е дело во проза кое е помало од новелата и романот.

³² Kearney, R. (2009). O pričama. Jesenski i Turk: Zagreb; str.95

³³ Solar, M. (2004). Izabrana djela: Ideja i priča. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga; str.27

Расказ се зборовите, а секој збор го открива воспитанието на оние кои зборуваат, како примање на поуците. Расказите се нечии мисли, доживувања, чувства, видувања низ кои можеме да се најдеме себеси или другите. Во начинот на комуникација на луѓето спаѓаат: мислите, пишувањето, слушањето, читањето, разговорот и говорот.

Говорот зазема значајна социолошка улога во нашите животи, а без говор не би имало ни јазици, култура и општество, односно не би имало апсолутно никаква размена на информации кои придонесуваат за голем број на откритија во човековото постоење. Преку расказот ги чувствуваме другите и себе си, со расказот и говорот ги обликуваме мислите, а со мислите зборуваме. Сè што мислиме тоа и го правиме и го спроведуваме во дело. Говорот е превод, односно пренос на нашите мисли, трансмисија на нашите вибрации во зборови, во звук. Факт е дека често многу малку посветуваме внимание на тонот со кој зборуваме и какви зборови изговараме.

Говорот е процес на артикулација на гласовните сложенки со определено значење со помош на говорните органи. Говорот е оптимална звучна човечка комуникација обликувана со ритмот на речениците, зборовите и слоговите. Темелна е дихотомијата на говорот на глас и текст, што се две разнородни, истовремено и меѓусебно усогласени комуникации. Гласот е обликуван со посебни говорни знаци, а текстот е порака обликувана со јазикот. Кај некои животни забележана е способноста за имитирање на човечкиот говор. Најпознати меѓу нив се папагалите.

Инаку, јазикот треба да се негува и учи со пишување, читање, раскажување и прераскажување.

„Јазикот е животворен процес, наше чедо кое го прераѓаме и растеме... Како творци, како игрозборци, како јазикољупци, како вљубеници во топлото семе на својот јазик...“³⁴

³⁴ Николовска, Кристина: ТВ изјава за мајчиниот јазик

2.2.3. Краток расказ

При дефинирањето на поимот *краток расказ*, наидуваме на неколку дилеми. Пред сѐ, колку треба расказот да биде краток.

Но, за полесно да се одговори на ова прашање, се прави компарација со романот, па се вели дека краткиот расказ се занимава само со некои фрагменти од животот, а романот со целиот живот; краткиот расказ се занимава со една работа (појава, ситуација, феномен), а во романот се обработуваат повеќе од нив; краткиот расказ е примерок, а романот е целина.

Од друга страна пак, Хајнрих Бел ги наведува следниве карактеристики на краткиот расказ: модерен, сегашен, строг, интензивен и најмалку подложен на шаблонизирање.

Значи, краткиот расказ како форма (или жанр) е нешто што е актуелно, ударно, провокативно, неповторливо и прецизно. Краткиот расказ го предизвикува читателот, не се заборава брзо и лесно и е интересно и поттикнувачко (инспиративно) за размислување.

Неговата краткост е поврзана со моќта на раскажувањето, исклучителната сила на доживувањата, автентично-препознатливиот авторски потег и зафат, односно најконцизно речено: тоа е еден незаборавен, јадровит и пикантен прозен залак.

Миливој Солар³⁵ во својата *Теорија на книжевноста* наведува дека поимот краток расказ се употребува како синоним за новела (називот потекнува од латинскиот збор за нешто ново). Новелата (novellus = нов), за разлика од едноставните форми, како изградена литературна форма се афирмира во ренесансата, иако во нејзината основа може да се согледаат одредени ознаки од усното прераскажување. Изборот на темите во новелата е слободен. Од широкото подрачје на човечки судбини, карактери, настани, доживувања на поедини личности и забележувања за животните појави, таа црпи материјал кој заради краткоста во изложувањето, мора да го обработи на посебен начин. Во новелата во преден план мора да биде сконцентрирано вниманието на концизноста и занимливоста на раскажаното, за да може да се остави впечаток на единствена целина. Заради тоа новелата редовно започнува со концизно изнесување на особините на ликот или настаните кои ќе се обработуваат на таков начин што кај читателот да предизвикаат основано очекување.

2.2.4. Расказот – помеѓу новелата и романот

³⁵ Solar, M: (1976). *Teorija književnosti*, Školska knjiga d.d., Zagreb, str. 164

Расказот, според должината е книжевен вид помеѓу *новелата* и *романот*. На почетокот се изложуваат и опишуваат карактеристиките на определен јунак, кои кај читателот предизвикуваат одредени очекувања. Меѓутоа, на крајот најчесто се случува пресврт во дејствието, во форма на неочекувана реакција или настан.

Солар потенцира дека во овој книжевен вид читателот треба да стекне впечаток дека е (ис)кажано точно онолку колку што треба да се рече, ни повеќе ни помалку. Па, имајќи го тоа предвид, можеме слободно да кажеме дека расказот треба да биде најпрецизниот книжевен жанр.

Затоа, некои теоретичари, не случајно, расказот го нарекуваат драма во мало, без оглед дали е дијалогот (монологот) експлицитен или имплицитен.

Исто така, генерално земено, сите раскази се одликуваат со динамичност или живост, што е нивен најголем и посебен (специфичен) квалитет.

2.2.5. Расказот и детето. Детски приказни

Од раното детство, детскиот расказ е верен придружник на секое дете. Со приказните расте секое дете. Приказната е вистинска приказна колку е поблиска до детето. Детството е вистинско детство колку е поблиску до приказната.

Приказната е блиска на детето заради кратката форма, јасниот израз, заокружената фабула, малиот број на настани и ликови.

Во приказните е речиси сè возможно. Детските приказни се блиски на децата и заради заиграноста и фантазијата.

2.2.6. Расказот како четиво од наставата

Кратките детски приказни се соодветен материјал за читање во пониските одделенија од основното училиште.

Во списокот на лектури, освен сликовниците и детските романи, збирките приказни заземаат значајно место.

Детската приказна е обично најзастапениот книжевен вид во детските читанки, но и во омилените детски списанија.

2.2.7. Терминолошка одредба на поимот *расказ*

Да се дефинира *приказната* не е едноставно.

Постојат тешкотии во терминологијата, одредувањето на полињата и подрачјата на *приказната* и означување на одредниците со кои еден подвид може да се оддели од друг.

За означувањето на помали прозни видови кај нас, покрај називот *расказ* се употребува и називот *новела* и во поново време заради англискиот превод на *short story* многу често и краток расказ.

Со зборот *расказ* означуваме одреден книжевен вид. Тоа е сложена јазична творба во која на посебен начин се редат поединечни мали делови.

Детскиот расказ е структура со која раскажувањето е затворено меѓу почетокот и крајот и со тоа обликувано како посебна целина. Приказната е основа на раскажувањето кое може да се сфати и преку спознајната функција бидејќи таа на некој начин е пренесување на знаењата кои начелно на поинаков начин не би можеле да се пренесат ниту изразат.

Пред сè *приказната* е надреден поим над сите останати раскажувачки типови или подвидови како што се народната приказна, уметничката приказна, бајката, легендата, преданијата, фантастичната приказна итн.

Детската приказна е приказна наменета за децата која постарите лица им ја читаат или тие ја читаат самостојно. Во детската приказна дејството задолжително е засновано на некој настан, во неа настапуваат повеќе ликови, но вниманието на писателот е насочено само на еден или два, а тоа најчесто се деца.

Карактерот на ликовите обично не се продлабочува, а амбиентирањето на дејствието е незначително. Битна е акцијата, главно сè е подредено на фабулата. Детската приказна ја делиме на три поголеми подвидови: бајка, фантастична приказна и расказ.

2.2.8. Видови приказни

Подрачјето на приказната може да се подели на: народна и уметничка приказна. Народната приказна се дели на бајка, новела и анегдота. Уметничката приказна се дели на бајка, на фантастична приказна и на приказна која е блиска на реалистичниот расказ. Фантастичната приказна е приказна која секогаш го прикажува реалниот свет, но на еден сосема поинаков начин, кој што често е обратен и спротивен од реалноста, иако во фантастиката и фантазијата, исто така, е содржана и самата реалност од која се тргнува и потоа таа се надградува, трансформира и преобразува и на тој начин се добива една нова и поразлична реалност, односно нова реалност.

Со зачестеното читање учениците се запознаваат со различните видови на детски приказни и различните стилови на раскажување. Во текот на читањето ги согледуваат сличностите и разликите меѓу рационалното и ирационалното во приказната, непосредно усвојувајќи ги обележјата на фабулата и законитостите на раскажувањето за некој настан.

Учениците се запознаваат со различни типови на детски ликови и нивните особини и ги поврзуваат постапките на ликовите од приказните со постапките на ликовите од секојдневниот живот.

2.2.9. Расказот и литературната норма. Расказот и културата на говорот

Многу детски приказни посредно или непосредно зборуваат за животните вредности и важноста за негување на тие вредности. Детските приказни се пишувани со стандарден книжевен јазик и како такви непосредно влијаат на развојот на стандардниот јазик.

Читајќи, децата непосредно ги усвојуваат семантичките, морфолошките и синтактичките јазични структури на пишаниот текст и го согледуваат на конкретен пример уважувањето на правописните норми. Читајќи децата создаваат сопствена претстава за пишаното и го замислуваат тоа за што читаат. Со тоа ги збогатуваат своите спознајни можности. Детето кое чита т.н. „на глас“, ја развива навиката на читање како битен сегмент од културата на читање, но и културата на говорот.

Денес недостасува актуелна, современа, привлечна и полезна литература за деца и млади кај нас, која ќе се чита и препрочитува, а на тој начин ќе се воспитуваат и образуваат, па и ќе се едуцираат и создаваат и најмладите читатели, а со тоа позитивно ќе се влијае и врз читањето, говорот, писменоста и културата и уметноста во најширока смисла на зборот.

Оваа тема кај нас, за жал, не е доволно истражувана, иако наративниот дискурс, односно расказот и раскажувањето се стожерни елементи не само на прозата (новелата, па и романот), туку и на говорот, прераскажувањето и комуницирањето.

2.3. Правилен говор

За раскажувањето и начинот за неговото остварување се говори уште во Античка Грција во рамките на реториката, како облик на говорништво за кој пишувал старогрчкиот филозоф Аристотел. Реториката била темел за стекнување умешност на говорењето, но служела и за формирање на говорниците.³⁶

Основна особина на говорникот е разборитоста, а во самите почетоци некој за да стане раскажувач морал да има одредено умевање, но и талент. Во минатото раскажувачите имале многу значајна функција зашто раскажувале разни приказни за животот и ги пренесувале од место во место, па раскажувачите дури биле славени и како јунаци. Тие биле чувари на животните мудрости и имале значајна улога зашто преку раскажувањето на слушателите им пренесувале пораки дека сите потешкотии, проблеми и дилеми можат да ги совладаат.³⁷

Добриот раскажувач требало да поседува дарба за говорење, но не како празно нижење на информации и зборови кои ги изговарал, туку како начин на кој тој говор го обликувал. Неговиот говор морал да биде жив, уверлив и естетски привлечен за да го предизвика вниманието на слушателите, поттикнувајќи ја заинтересираноста, а доколку во тоа успеал – доаѓала и повратната информација за успешноста на самото раскажување.

Говорот е основна дејност на сите луѓе за да се воспостави и оствари јазична комуникација.³⁸

³⁶ Pandžić, V. (2001). Putovima školske recepcije književnosti. Zagreb: Profil; str. 56

³⁷ Velički, V. (2013). Pričanje priča-stvaranje priča: Povratak izgubljenom govoru. Zagreb: Alfa; str. 124

³⁸ Pavličević-Franić, D. (2005). Komunikacijom do gramatike. Zagreb: Alfa; str. 112

Говорната комуникација во нашето секојдневие станува се понеопходна. Во интеракцијата на луѓето таа претставува еден од најважните фактори за успех и е човекова легитимација во меѓусебните односи. Без основа, елементарна говорна култура, односно комуникација, човекот не може да ги оствари неговите потреби и предуслови за опстанок како социјално битие. Културата на говорот мора да се сфаќа во најширока смисла на зборот. Постоечките синтагми: говорна култура, култура на говорот, јазична култура, култура на комуникации, култура на говорна комуникација, култура на изразување итн. во нашава средина различно се сфаќаат. Таа се поистоветува со реторика, ораторство, говорништво...

Добриот говор зависи од психофизичките и психофизиолошките, социјалните, културните и други карактеристики на поединецот. На доброто говорење и Античките Грци и Римјаните му оддавале големо внимание. Секој поединец во општеството и во заедницата треба добро да знае да говори. Тоа е однос спрема сопствениот јазичен израз, знаење за сопственото добро изразување. Познавањето на законитостите на јазикот воопшто, претставува познавање на својот мајчин јазик и на другите јазици. Личноста на говорникот е вклучена и се отсликува во неговиот говор. Неговиот говор е негова лична карта. Тоа е знаење на договарање, негување на добро изразување, уметност на користење на зборовите. Тоа е вештина на слушање и вештина на набљудување на сè што се случува околу нас. Тоа е желба за договарање и разбирање, познавање на историското време и момент во кој се говори и се пишува. Тоа е познавање на основните функции на говорот и јазикот: дидактички, интегративни, императивни, фактички. Тоа е менување на сегашното искуство со помош на минатото, поврзување на познатото со новото. Во нашето современо живеење говорната комуникација станува сè понеопходна потреба во меѓусебната комуникација на луѓето. Таа претставува основен фактор во меѓусебните односи. Во ерата на комјутеризацијата и високата технологија, својствата на говорот и на гласот можеме да ги утврдиме со френквенцискиот речник, местото на паузите во говорот, мисловните единици, синтагмите итн. што ги употребува поединецот. Тоа е резултат на компјутерската лингвистика. И покрај тоа, мораме да признаеме дека, сепак, сè уште имаме мала развиеност на говорната култура. Во Република Македонија сè уште постои нееднаков третман на говорната култура што ја практикуваме во семејството, во училиштето, на работното место, на јавни места итн. Затоа, говорната култура или

културата на говорот ја сфаќаеме како грижа за добро изразување и негување на личниот говорен израз и на личноста воопшто. Таа треба да се сфати како добро слушање, како осмислен целесообразен, правилен говорен израз, како живост, гласност, јасно изразување. Накусо, говорната култура претставува личен и општествен однос спрема говорната реч, зборот, јазикот и слушањето.³⁹

Културата на изразувањето претставува составен дел на изучувањето и совладувањето на јазикот. Човечкото говорење е силно ако длабоко навлезе во срцата на слушателите или читателите. Во спротивно тоа е безвучно, безгласно, празно и пусто.

Културата на изразувањето претставува составен дел на секојдневната комуникација. Со помош на разновидните говорни вежби се развива логичната компонента на поврзувањето на говорот, т.е. поврзувањето на гласовите (фонемите) во зборови, зборовите во реченици и најпосле во говор. Правогворот кај секој јазик е регулиран со посебни правоговорни правила. Секој говорник кој зборува на својот литературен (стандарден) е должен да ги почитува правилата за правилен изговор на зборовите и реченичните целисти во својот јазик. Тоа го бара јазичната норма во секое современо општество – правилно да зборуваат и правилно да пишуваат. Правогворот е регулиран со посебни ортоепски норми и правила. Јазичната култура претставува основен услов за образованоста на човекот, бидејќи јазикот претставува инструмент на објективното општествено изразување на човечките субјективни мисли, чувства и желби. Со говорот стекнатото знаење добива полна вредност, бидејќи со културата на изразувањето може јазично да се формулира сè и да се употреби во секојдневниот живот. Само така тоа станува инструмент на мислење и практична дејност. Најголемиот дел на човечкото знаење се изразува преку јазичната форма и поради тоа јазичната култура го добива своето вистински значење. Од друга страна, таа е функционално зависна од нивото на образованоста на личноста. Најважните услови за развивање на јазичната култура се: збогатувањето на речникот и развивањето на културата на усменото и писменото изразување со совладувањето на правилата и нормите за јазичното комуницирање. Секој акт на говорната комуникација или порака соединува и доведува во контакт физички и психички најмалку два соговорника (говорното лице и лицето на кое му се говори).

³⁹ Груевски, Т. (2011). Култура на говорот. Скопје: Студиорум, стр. 21,23-24.

Јазичната култура секогаш се развива во заедница каде претставува основно средство за изразување на мислите, идеите и служи за непосредно комуницирање. Говорот пробива дури во разумот на човекот, длабоко понира во срцето, душата и емоциите на човекот и со тоа носи психички и акциски набој, ја подгрејува креативната моќ, решителноста во искажувањето на своите мисли и чувства. Правилното настапување, надворешниот изглед, правилната употреба на јазикот исполнет со аргументи, јасно искажаната мисла, логичното заклучување и одбраните убави зборови и уметничките изразни средства, гестовниот говор, вокалните катализатори и другите јазични средства претставуваат едно од основните средства за успешното негување и развој на културата на изразувањето. Силата на ораторот е во одлучноста. Ораторот, иако не располага со доволно податоци, со силата на зборот излегува на површина бидејќи умее да владее со масите. Културата на изразувањето претставува своевиден зародиш од ораторството кое, со своите научни и стручни совети, врши запознавање со основните беседнички принципи, средства и можности за убавото изразување. И досега, преку уметничкото рецитирање на говорните вежби и со вежбите на читање на прозни текстови драматизација на басни, бајки и други видови текстови, се давало внимание на јазичното изразување кај учениците.⁴⁰

Кога говори за „Појава и развој на уметноста на говорот“, Дине Дрваров вели: „Од моментот на создавањето на јазикот и артикулативното приспособување на говорната апаратура говорот постанува основен двигател на човековото духовно изразување, во прв ред како средство за меѓусебно комуницирање, но не помалку и како средство за негово уметничко изразување.“⁴¹

Слушајќи и имитирајќи го говорот детето започнува правилно говорно да се изразува. Врската помеѓу говорот и слушањето е нераскинлива, зашто говорното изразување се надоврзува на способноста за слушање. Од друга страна, преку слушањето децата ги усвојуваат гласовите, акцентите и ритмичко-мелодиските елементи, што значи дека слушањето е прв нужен степен во јазичниот развој на секое дете. Читањето е вештина преку која се примаат и испраќаат пораки. Преку интерпретативното читање се стекнува и

⁴⁰ Огненовски, Т. (2002). Култура на изразувањето, Битола: Универзитет Св. Климент Охридски – Педагошки факултет, стр. 7-14.

⁴¹ Дрваров, Д. (2000). *Уметноста на говорот*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Факултет за драмски уметности, стр. 39-40.

одредена вештина. Инаку, читањето е физиолошка, комуникациска, психолошка, педагошко-методичка, но и уметничка дејност.

Раскажувањето е поблиско до човековата природа, а и раскажувачот притоа е поприроден, отколку што е тоа случај при пишувањето и читањето. При раскажувањето нараторот се внесува и себеси, сопственото расположение, го користи телото, а има слобода и за промени независно од текстот. Тој може да комуницира со публиката, па и врската меѓу публиката и раскажувачот е непосредна. Да се раскажува значи да се претстави текстот со јазик кој побудува интерес и фантазија, па е попристапен од литературно стилизираниот јазик. Од друга страна пак, кога раскажуваат децата тие го градат внатрешниот свет, добиваат материјали со кои се изградуваат и збогатуваат. Преку приказната се создава блискост помеѓу раскажувачот и слушателот, а децата се информираат, исто како и при читањето, па според тоа и раскажувањето во својата основа е педагошко-методичко делување. Понекогаш потребно е да се измисли приказна за да се интервенира во одредено однесување или ситуација која претходно се случила или во тој миг се случува. Раскажувањето на приказните зависи и од искуството на раскажувачите, зашто една приказна секојпат може различно да се раскаже.⁴² Расказите треба да се читаат и раскажуваат за да се развие љубовта кон читањето, но и кон книгата воопшто. Преку читањето и раскажувањето децата стекнуваат вредности со кои ги градат своите особини на личноста.⁴³

Говорот претставува основен начин на комуникација меѓу луѓето. Преку говорот човекот ги пренесува своите мисли и чувства на другите луѓе. Човекот тоа го прави на многу посложен начин отколку било кој друг животински вид, па затоа и неговиот вокален апарат е најсложен и опфаќа повеќе органи. Говорот, набљудуван како звучен сигнал во себе носи многу информации. Освен она што е речено, во говорот се содржани и информациите за говорникот, неговиот пол, староста, потеклото, а не ретко и здравствената и емоционалната состојба. При разбирањето на она што е речено човекот го користи своето познавање на јазикот и разбирањето на контекстот. Перцепцијата на говорот не е само аудиторен процес, односно лексичката сегментација не е вродена туку

⁴² Grdešić, M. (2015). Uvod u naratologiju. Zagreb: Leykam international d.o.o; str. 117

⁴³ Visinko, K. (2005). Dječja priča- povijest, teorija, recepcija i interpretacija. Zagreb: Školska knjiga; str. 76

научена способност. Човекот е во состојба често да го разбере и она што не е речено, но се подразбира.

Со настанокот на говорот кој служи за искажување и размена на мисли, органот за глас, кој во првите почетоци бил само инстинктов орган, стекнал многу пошироки задачи, станал орган за разбирање меѓу луѓето.⁴⁴

Човечките суштества имаат силна потреба да бидат со другите луѓе и со нив да комуницираат и во основа таа желба за комуникација е желба за разговор. Комуницираме за да воспоставиме контакт, да го допреме или влијаеме на некого. Комуницираме за да ги задоволиме своите желби, да ги откриеме своите чувства, да поделиме информации и да ја оствариме зададената цел.⁴⁵

Комуникацијата е битна активност која ја реализираме дури и несвесно во секој миг од нашиот живот и таа претставува чин на пренесување разбирливи информации.

Човековиот говор зазема многу значајно место во светот на звуците што нè окружуваат. Тој е средство за комуникација меѓу луѓето и претставува најсеопфатна човекова активност. Инаку, воопштено, можеме да кажеме дека комуникацијата е размена помеѓу испраќачот и примачот. Тоа подразбира пренос на пораката и одговор или фидбек.

Сите сетила и сите органи со кои се надарени живите суштества, а на прво место човекот, во праисториското време биле во служба на инстинктите, на прво место на инстинктот за самоодржување. На очите и ушите им е наменето да го видат и слушнат непријателот и пленот; со носот да ја насети трагата; рацете да послужат за одбрана и борба; нозете за потера по пленот или за бегане пред посилниот. На тие потреби служеле и сите други органи. Во редот на тие органи во служба на инстинктот за самоодржување, спаѓал и гласовниот орган кој најпрво се манифестирал само како неартикулиран крик, на кој начин и денес многу животни даваат израз на своите внатрешни потреби. Тој крик на почетокот бил она што е до ден денес останато кај животните: израз на болка, лутина, омраза, страв или довикување и одсивање или огласување при опасности или непогоди.⁴⁶

Современиот човек поминува околу 70% од времето во комуницирање, а околу 50% од тоа комуницира со глас и говор. Затоа, процесот на комуникација се смета за

⁴⁴ Нушиќ, Б. (2011) Реторика – наука о беседништву, Службени гласник, Београд, стр.11

⁴⁵ Jovanović-Simić, N., Slavnić, S. (2009). Atipičan jezički razvoj. Beograd: Društvo defektologa Srbije, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju; str. 68

⁴⁶ Нушиќ, Б. (2011) Реторика – наука о беседништву, Службени гласник, Београд, стр.5

елементарен меѓу луѓето, а начинот на кој таа се остварува се смета клучен во развивањето на цивилизацискиот вид. Човекот најголемиот дел од своето време го поминува во комуникација со другите луѓе. При вербалното комуницирање, секоја порака освен самите зборови ја сочинуваат и две компоненти: користење на гласот (тонот на гласот, неговата боја, брзината на говорот, гласноста, изговорот, паузите во говорот) и користењето на телото (мимиките и гестикулацијата).

Кога говори за видови говорништво, Аристотел вели: „(...) изразот на изговорените беседи со присуството на гест, со соодветно одбраната интонација и јачина на гласот, како и со држењето на телото, се доближуваат до оној на актерската игра; тој може да биде таков што ќе го одразува карактерот, или да биде чувствен, да изразува чувства.“⁴⁷

Говорот се дефинира како јазик во акција, како реализација на вербалниот симболички систем. Го набљудуваме како интеграција на когнитивните, психолошките и социјалните фактори кои синхронизирано делуваат. Говорот е средство на човечката комуникација, а истовремено и механизам на интелектуалната дејност во реализацијата и извршувањето на операцијата апстракција која создава основа за категоријално поимско мислење.⁴⁸

Говорот е свесен, намерен динамизам на непрекинато хармонично и ритмично бранување на звукот со различни фреквенции и интензитет кој го одразуваат психофизичкото единство на човечкото суштество во текот на адаптацијата.⁴⁹

Примената на јазичните средства се остварува низ две основни функционални форми: усмен говор и пишуван говор.

Во јазикот се разликува народен говор и стандарден (книжевен) јазик.

Постои и внатрешен говор кој е говор кој не звучи, не се изговара и нема надворешна реализација.

Говорот и јазикот во својата различност сепак се нераскинливо поврзани, зашто нивната взаемна условеност е потполна. Говорот стои во опозиција кон јазикот, но тоа се

⁴⁷ Аристотел: *Реторика*. – Скопје. „Македонска книга“, 2002., 320. (Превод од старогрчки, предговор, белешки и коментари: Весна Томовска)

⁴⁸ Dobrota, N. (2009). *Kraniofacijalni govorni poremećaji*. Beograd: Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju „Prof. dr Cvetko Brajović“; str. 14

⁴⁹ Brajović, C., Brajović, L. (1981) *Rehabilitacija poremećaja funkcije govora*. Beograd: Naučna knjiga; str. 18

две меѓусебно условени појави, па треба да се набљудуваат во единство. Јазикот и говорот се неразделни. Говорот без јазикот е невозможен, а јазикот без говор е мртов.⁵⁰

Говорот е мозочна функција врзана за структурите кои се специфични и единствени за човековиот вид. Говорот е едно од најзначајните средства на социјализација и поттикнување на психолошкиот развој во целост. Со помош на говорот детето ги идентификува, диференцира и организира нештата и светот околу себе си, проширувајќи го и надвор од видното поле (домен на забележување).

За нормален говорен развој потребни се низа органски, психички и социјални фактори. Основни својства на добриот говор се: правилност, јаснотија, јадровитост, течност и целисходност. Секоја од овие особини посебно, и сите тие заедно, се услов за успешна вербална комуникација, што е и основна цел на говорната активност, било усмена или писмена, сеедно.

Кај правилниот говор, правилноста пред сè подразбира исправна и јасна, разговетна артикулација на сите гласови (фонеме) на еден јазик и нивното правилно обележување со соодветни знакови (графеме), како и усогласување на сопствениот говор со важечките ортоепски, ортографски, граматички и лексички норми на стандардниот јазик во целост, и тоа во сите прилики во кои стандардниот јазик според својата природа и намена функционира или треба да функционира.

Правилноста на говорот се учи и усвојува како навика со делување на различни фактори: училишната настава (каде систематски се учат нормите на стандардниот јазик), потоа преку средства за јавно информирање (со читање на правилно напишаните новински текстови и со слушање на спикерите и водителите на емисиите на радијата и телевизиите со однегуван културен говор) и воопшто со читање разни книги напишани со стандардниот јазик, но најмногу со сопствениот напор и сакањето да се совлада правилниот говор и да се усоврши и примени во практиката. Меѓутоа, на тој план има и многу фактори кои делуваат во спротивен правец. Неинтересна и несистематска настава за јазикот во училиштата, нестандарден говор на наставниците по другите предмети, чести јазични грешки во емисиите на радиото и телевизијата или во новинските текстови, посебно оние кои најчесто ги слушаат и читаат младите, погрешни лекторски интервенции или дури непостоење на такви интервенции во издавачката дејност. Сето тоа, а и

⁵⁰ Šipka, M. (2008). *Kultura govora*. Novi Sad: Prometej; str.23

неправилно напишани натписи и имиња на фирми, рекламните паноа и плакати со различни правописни и други грешки, придонесува за ширење и зацврстување на уверувањето и ставот кај младите луѓе, но и кај возрасните, дека правилноста на говорот не е потребна ни битна, па затоа и изостануваат настојувањата со сопствен напор да се совлада тој битен и значаен елемент на културата на говорот. Бидејќи правилноста (се разбира, таму каде треба да функционира стандардниот јазик) е еден од битните елементи на културата на говорот, а културата на говорот во цивилизираните општества, и воопшто во практичниот живот, е сепак значајна.⁵¹

Културата на говорот е повеќезначен поим. Во најголем број случаи под правилен говор и култура на говорот се подразбира доброто познавање на мајчиниот јазик, истенченото чувство за неговите појави и нијанси, а со тоа и способноста на говорителот и писателот на најдобар начин, соодветен за дадената ситуација, ефикасно, точно и прецизно да се служат со јазичните изразни средства. Затоа, правилниот говор и културата на говорот не подразбираат само добар избор и употреба на правилните јазични форми и задолжителните јазични форми, односно познавање на значењата на голем број зборови, туку и способност да се владее со нив и со нивна адекватна и вешта употреба да се постигне максимален ефект. Во таа смисла се разликуваат и јазикот и говорот – јазикот како комуникациско средство и говорот како способност за употреба на тоа средство. Зашто, самата јазична култура (познавањето на јазикот) не значи автоматски говорна култура (култура на изразувањето) т.е. способност во комуникацијата, ефикасно да се употребат јазичките средства.

Во античко време на беседничката моќ се гледало како на дар од боговите, а речитоста носела углед и слава. Реториката и културата на говорот, за жал, во ова визуелно, динамично и турбулентно современо време се губи во доминацијата и експанзијата на ТВ екраните, интернетот, видео-касетите, мобилните телефони и компјутерите.

Со внимателно набљудување на видовите на современиот живот и однесување се согледува и фактот дека елоквенцијата, како и многу други традиционални вредности

⁵¹ Šipka, M. (2005). *Kultura govora*, Institut za jezik, Sarajevo; str. 94-95

изгубија од своето значење за разлика од претходните периоди или станале поинакви (модифицирани, поненагласени и понеупотребувани) отколку што некогаш биле.

Античките беседи биле долги, а модерните се кратки. Во античката беседа задолжителен бил воведот, а во модерната не. Денешните беседи започнуваат со пример, прашање, анегдота, досетка, а завршуваат со впечатлива и памтлива порака, со завршна реченица како ефектна поента.

Денешниот човек живее брзо и е бомбардиран со информации од масовните медиуми, нема многу време за украсување на својот говор, не посегнува повеќе и често по мудрите и сликовити народни изреки и по впечатливи стилски изрази, со кои би го збогатил своето кажување.

Сувиот, ладен, испоснет и претпазлив говор може да биде здодевен, но и украсениот говор повеќе не е привлечен. Сочниот и сликовит, но недоволно динамичен (развлечен) говор е заменет со жив, динамичен, отворен, храбар, провокативен говор на новото време и новите генерации. Не се води многу грижа за естетската носивост на тој нов, современ, актуелен говор кој треба да биде само примерен на ситуацијата и содржината на исказот. Културата на говорот и современата реторика не можат и не треба да бидат само говор поради говор, вербална снаодливост и празна реторичка вештина на говорење која доведува до исцрпување и на говорникот и на слушателите.

Јавниот говор на собирите, за разлика од приватниот бара посебна организација, говорничко знаење и умевање, примерени на темата и слушателите, и одговорност за јавно искажаниот збор. Денес правилниот говор, културата на говорење и современата теорија на комуникациите се исполнети сè повеќе со практични содржини и цели и покажуваат заинтересираност за една нова реторичка теорија и пракса, не за онаа празната, накитена и надживеана реторичност.

Реториката и културата на говорот денес значат вештина на служење со говорот во различни говорни ситуации, на училишниот час и предавањето, на деловниот состанок, при купувањето, кај лекарот и сл.

Социолингвистиката го истакнува значењето на комуникативната способност (говорот да се прилагоди на местото, ситуацијата, предметот на разговорот, аудиториумот, целта) за разлика од традиционалниот пристап кон јазикот и говорот, каде повеќе се инсистираше на јазичката способност и граматичката норма.

Културата на говорот денес подразбира не само познавање на јазикот и неговите правила, туку и правила на говорење карактеристични за една општествена заедница и нејзината култура, зашто културното јазичко однесување е условено и заедно со јазичните правила од најрана возраст ги усвојува и социолингвистичките правила на говорење и културните вредности вткаени во јазикот. Во одредени ситуации ние можеме и мораме да го искажеме она што нашите соговорници го очекуваат во тој момент, а не она што ние сакаме да го кажеме. Културата е комуникација, а комуникацијата е култура. Културата на говорот е нова и млада научна дисциплина, која самостојно и поинтензивно започна да се развива во првите децении на дваесеттиот век. Терминот говорна култура кај нас првпат е употребен непосредно по Втората светска војна. Говорната култура ги опфаќа и проучува прашањата на соодветна употреба и ефикасно функционирање на јазичките средства во различни говорни ситуации и ги определува општите особини на добриот, култивиран говор, усогласен со говорната ситуација. На овој план културата на говорот се поврзува со стилистиката, но и со реториката, посебно онаа која ги опфаќа современите говорни видови, кои како и во формите на класичната реторика, сакаат да остварат влијание на публиката.⁵²

Човекот се раѓа со способност за говор, а јазикот го учи во средината во која што живее. Говорот претставува активираан, употребен јазички систем, односно тој е конкретна реализација на јазикот.

Денес знаеме за постоење за 4-5.000 јазици од кои голем број од нив не знаат воопшто за писмо.

Вештината на говорењето подразбира да се владее добро со добрата организација на изнесување на идеите, говорникот да стане уверлив, да умее да ги пренесе своите емоции и да стане способен слушателите да ги покрене на акција. Во споредба со секојдневниот збор, јавно изговорениот збор е подложен на дополнителни содржински, формални и дикциски оценки. Добрата тема, вистинитоста и уверливоста на фактите како и моќта на изговорениот збор се негово примарно воочливо својство. Речитоста на искажувањето, прочистената конструкција и адекватноста на формата функционираат како првокласно реторичко барање. Поинаку кажано: разбирливоста, општоприфатливоста,

⁵² Živan Lukić, Mirjana Marković. (2003) *Kultura govora, Intelekta, Valjevo*; str. 14-16

среденоста, естетичката амбиција, сето тоа се зема како убавина на стилот и му дава на изговореното особена прифатливост и привлечност.⁵³

Говорот е средство со помош на кое децата воспоставуваат социјални контакти. Покрај тоа, тој е и значајно средство на мислењето. Во него и преку него се користат артикулирани гласови и пишувани симболи со значење кои им се пренесуваат на другите. Во развојот на говорот, кој тече паралелно со развојот на моторните и интелектуалните способности се разликуваат две фази: прелингвистичка и лингвистичка. Фактори кои влијаат на развојот на говорот се: здравјето, интелигенцијата, социо-економските односи, односите во семејството, полот и билингвизмот. На учењето на говорот влијаат: имитацијата, асоцијацијата на значењата, мотивацијата и начинот на говорот.

Испитувањето на развојот на говорот е значајно не само поради тоа што со говорот човекот се разликува од животните, туку и поради тесната поврзаност што постои меѓу говорот и мислењето. Говорот и мислењето се тесно поврзани, посебно кога треба да се соопшти нешто поапстрактно, кога треба на некој друг да му се соопшти некоја мисла која не може да се пренесе со гестикулација или мимика. Освен тоа, говорот претставува примарно средство за социјална адаптација. Човечкото општество не би можело ни да се замисли без способноста на човекот за разбирање со помош на говорот. Преку говорот луѓето ги соопштуваат своите потреби, желби и мисли.

Цитат од Квинтилијан: „Вишниот бог и творец на светот, со ништо друго не ја истакнал посилно разликата меѓу човекот и другите живи суштества, до што го дарил со говор.“⁵⁴

Правилниот говор често се нарекува правоговор или ортоепија. Правоговорот ги опфаќа правилата за исправниот изговор во некој јазик. Понекогаш правоговорот го поврзуваат со ортофонијата, иако тие не се синоними. Ортофонијата се занимава со физиологијата на говорењето, со детектирањето на физиолошките отстапувања од она што се смета исправно, правилно, па според тоа и посакувано за особините на гласот на подрачјето на функционалноста на гласот и неговата естетика. Смеслата на ортофонијата е човечкиот глас да се коригира, облагороди и разубави, за говорникот со него да научи да управува, т.е. да ги прилагоди особините на својот глас (јачината, бојата и сл.) на

⁵³ Petrović, T. (2014) *Umeće govorenja*, Prometej, Novi Sad; str.10

⁵⁴ Квинтилијан, цитирано според Дине Дрваров, *Ibid.*, стр. 55.

конкретната ситуација и потребите кои таа ги налага. Ортофонијата значи ја интересира човечкиот глас во лингвистичка смисла. Додека пак, ортоепијата не ја интересира естетиката на човековиот глас, туку ја интересира правилноста во говорот која е лингвистичка и се состои во правилното остварување на функционалните елементи во говорот. Со други зборови кажано, и говорникот кој има добра ортофонија може да прави ортоепски грешки и обратно.

Во правој говорот правилноста на изговорот се потпира на лингвистичките параметри. Правој говорот секогаш воспоставува свој однос кон јазичните норми, на нив се изградува и без нив не постои. Ортоепијата обично се дефинира како правилен изговор, правој говор, дел од јазичната наука за говорните норми, знаење за правилен книжевен изговор, збир на јазични правила кои се утврдуваат и пропишуваат како прифатлив и општообврзувачки одреден начин на изговор и нагласување на јазично-говорните елементи.⁵⁵

Правилниот изговор се постигнува со отстранување на грешките при изговорот, кои се предизвикани од индивидуални потешкотии, или поради дијалектни влијанија. Затоа, ортоепијата е наука за правилниот изговор и правилната норма. Односите помеѓу пишуваниот и говорниот аспект на јазикот треба да бидат усогласени и правилни. Притоа, постојат граници на толеранцијата за отстапувањата од стандардниот изговор и правопис. Постојат суптилни и суштински врски помеѓу фонолошките, морфолошките, семантичките, синтаксичките и текстуалните (и контекстуалните) елементи. Од јазичните законитости вообичаено се настојува да не се отстапува, иако често тоа се прави, но во дозволените рамки. Правој говорот постои и во поодделен дијалект, локален говор и слично. Секој говорноспособен и компетентен изворен говорник има однос кон својот и туѓиот говор и тоа од правилен или неправилен аспект (начинот на изговорот, како е нешто изговорено). Правој говорната норма пропишува како поодделни јазични единици се изговараат. Со правој говорната норма се определува и акцентската проблематика. Лексичката норма се однесува на употребата на поодделни зборови. Со неа се одредува како е правилно и препорачливо да се зборува и пишува. Правој говорот е правилен изговор на напишаното и изговореното. Секој оној што го говори стандардниот јазик е должен да

⁵⁵ Simeon, Rikard. Enciklopediski rječnik lingvističkih naziva. Zagreb: Matica hrvatska. Knj.1. - стр. 995.

ги почитува правописните и правоговорните правила. Правописот и правоворот, како и целокупната јазична култура се дел од општата култура на човекот.

Неправилностите на говорот што настануваат како последица на средината и оние со патолошка основа можат успешно да се коригираат со логопедско-рехабилитациски вежби.

Ако детето проговори подоцна од своите врстници, ако говорот бавно и неправилно се развива, ако се појавуваат грчеви при зборувањето, нарушено е дишењето, фондот на зборови е многу сиромашен и не одговара на календарската возраст на детето, сè уште нема развиено реченица, има големи проблеми со граматичките правила, сето тоа наведува на констатацијата дека е во прашање патолошки неразвиен говор.

Значи, патолошки говор е говорот на детето / личноста кој привлекува внимание поради отежнатото вербално комуницирање и другите потешкотии кои се манифестираат притоа.

Додека пак, од гледна точка на правилен – неправилен говор споредбено со литературниот македонски јазик има неправилен говор кој се употребува во одредена средина. Имено, луѓето во таа средина зборуваат на тој говор, па и малото дете научило така да зборува. Тоа така било стимулирано да зборува од раѓањето до поаѓањето во училиште во средината во која растело.

Разликата меѓу неправилен и патолошкиот говор се гледа во причините. неправилен говор е производ на социо-лингвистичките фактори, но нема патолошка основа, додека патолошкиот говор, покрај овој фактор, може да е резултат и на патогени фактори поврзани со личноста.

Најчести говорни нарушувања се: неправилен изговор на гласовите (дислалија); пелтечење (балбутицио); проблеми со јазикот (аграматизам) и сл.; нарушување при читањето и пишувањето (дислексија и дисграфија) и нарушување во гласот (дисфонија).

2.4. Креативно изразување

Во денешно време, кога на учениците им е достапна современата технологија и се губи заинтересираноста за класичната настава, се поставува прашањето како истата да се подобори, да им се приближи на учениците, да се направи поефектна и поефикасна, односно како да се мотивираат учениците и децата и да им се помогне да се здобијат со

компетенции и да ги развијат своите потенцијали. Како едно од можните решенија се наметнува креативноста и тоа креативноста на воспитувачот и наставникот, но и креативноста на самите ученици.

Безбројни се можностите за креативно изразување со кои може да се осовремени и обогати воспитно-образовниот процес, на пример, преку најразлични активности како што се: креативно пишување, измислување приказни, цртање, сликање, организирање изложби, ликовни активности, работилници, музички работилници, мини концерти; изработка на кукли, маски, украси, честитки; собирање, сортирање, рециклирање и слично; игри на погодување, игри во движење, разни дидактички игри; експериментирања и други активности без поголеми ограничувања, рамки и стеги, а со многу повеќе слобода.

На децата можат да им бидат интересни и разни квизови, со илустративни прашања, со говорни прашања, како и практични активности: игри со пантомима, набљудување и забележување, избор на вистинскиот одговор итн.

Исто така, воспитно-образовниот процес може да се збогати и со користење на разни креативни техники и методи, зашто големи се можностите и бројни се идеите за тоа како, кога и каде е можно децата и учениците креативно да се изразат.

Порано се сметаше дека имаат креативна дарба и креативно можат да се изразат само поединци, односно таленти, а денес се согледува и практикува дека сите деца поседуваат креативни потенцијали, кои треба да се поттикнуваат и развиваат од најраната возраст.

Денес владее и е омасовен современиот став дека способноста за креативно изразување не е сосема и во потполност генетски предиспонирана.

Талентот и интелигенцијата можат делумно да бидат генетски определени, но развојот на креативноста колку што е зависен од наследството, односно човековата природа, уште повеќе зависи од воспитувањето и образованието, односно влијанието на околината.⁵⁶

⁵⁶ George, D. (2005), *Образование даровитих: Како идентифицирати и образовати даровите и талентирани ученици*. Zagreb: Educa. str. 81

Сите луѓе, ако за тоа имаат соодветни услови, знаење и вештини, поседуваат способност за постигнување креативни резултати во некои подрачја.

Општеството секому би требало да му овозможи во согласност со своите способности да успее во тоа. Кога станува збор за децата, на тоа нè обврзува и Конвенцијата за правата на детето (1990) која во Членот 29 вели дека воспитувањето и образованието на детето треба да се насочи кон „развојот на личноста, талентот и највисоките потенцијали на душевните и телесните способности на детето“, или со други зборови: детето да има право на квалитетно воспитание и образование, на кои им е цел развивањето на неговата посебност, надареност, талент, на менталните и телесните способности и тоа во најголема можна мерка. Бројни истражувања покажале и докажале дека децата и учениците подобро и побрзо сфаќаат и учат со помош на различни креативни техники. Иако во голем број детски градинки и училишта и понатаму владеат традиционалните воспитни и наставни методи и дидактичката концепција, сепак, започнува да се развива и негува креативниот процес, кој дава нови, необични, прифатливи, привлечни и значајни резултати.

Затоа постојано треба да се создаваат воспитни, образовни, педагошки ситуации кои ќе ја поттикнуваат креативноста. Таа е значајна човечка особина и потребно е да се поттикнува, развива и негува во воспитно-образовниот процес, за да биде поблиску до човековите потреби, а со самото тоа и воспитувањето и образованието да станат и бидат попродуктивни, поквалитетни, пополезни и потрајни.

Во поттикнувањето на креативноста нужно е да се вклучат сите носители на воспитно-образовните установи, но и семејството, но и целокупната општествена заедница.⁵⁷

Вработените во воспитно-образовните установи треба да бидат подготвени за цело животно учење, како би можеле да ја поттикнуваат креативноста и да бидат во чекор со времето. Децата и учениците денес во градинките и училиштата поминуваат голем дел од својот живот (детството, адолесценцијата и младоста) па се отвора проблемот на смислата на наставата која е или не е свртена кон развојот на една од најзначајните човекови карактеристики – креативноста.

⁵⁷ Srića, Velimir (1994). Upravljanje kreativnošću. Zagreb: Školska knjiga., str. 42

Англискиот педагог Кен Робинсон нагласува: „Верувам дека креативноста во воспитувањето и образованието е подеднакво значајна како и писменоста и подеднакво кон неа треба да се однесуваме, но, за жал, училиштата по својата традиција сè уште не ја поттикнуваат доволно креативноста кај учениците. Кога станува збор за наставата, сè уште доминира фронталната предавачка настава која се сведува на пасивната слушателска улога на ученикот.“⁵⁸

Има бројни примери кога врвни творци имале потешкотии во остварувањето на задачите кои ги поставува училиштето. Голем број истакнати научници и уметници често не биле препознаени на време во училиштето и дури биле сметани за лоши ученици, а подоцна истите тие се докажале како врвни творци.

Поимот креативност вообичаено подразбира создавање нешто ново. Едни автори сметаат дека е креативен само оној поединец кој произведува, додека други пак мислат дека и способноста на воочување е необичен знак на креативност.⁵⁹

Како главни особини на креативноста се земаат два елемента:

1. Креативност, творештво – активност која дава нови, оригинални производи било во материјалната било во духовната сфера, кои не можат да се припишат на имитацијата на веќе од порано постоечките производи, зашто од нив битно се поинакви. Карактеристика на тие производи е подобро, поуспешно и порационално да ги задоволуваат индивидуалните и општествените потреби од претходно постоечките производи⁶⁰ и

2. Креативност, творечко мислење, претставува облик на мислење во чија основа е сложената, интелектуална активност што ја карактеризираат оригиналноста и општествено признаената вредност на резултатите и активностите. Особината оригиналност им се припишува на оние продукти на мисловна активност и дејност преку кои се доаѓа до нешто ново, необично, ретко, посебно.⁶¹

⁵⁸ Bognar, B. (2006) *Odgojne znanosti: Učiteljski fakultet; Sveučilišta u zagrebu*; str.: 209-228

⁵⁹ Huzjak, M. (2006) *Odgojne znanosti*; Vol.8; br.1 str. 289-300

⁶⁰ Petz, B., *Psihologjski rječnik* (2005), str. 218, Naklada Slap, Zagreb

⁶¹ Svedružić, Antonio (2005) *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, Vol. 12 No. 2. Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb

Креативноста е творештво со кое се создава нешто ново, поинакво од дотогашното, кое вклучува решавање на проблемите на свој начин, откривање на дотогаш непознатото. Креативноста е највисок облик на творештво, како што е и креативната или инвентивна работа највисок облик на труд. Креативноста се заснова на досетливост, луцидност, проникливост, дарба за пронајдоци, творечка фантазија, дивергентно и флексибилно мислење. Плодови на креативниот процес се: оригинално дело, рационализација на работата, унапредување на организацијата, заштеда на материјали и време, пронајдок, изум, откритие.⁶²

Креативниот поединец воочува, доживува, ги комбинира нештата и појавите на сосема нов, поинаков, невообичаен начин. Креативниот поединец произведува нови, поинакви, невообичаени идеи и дела.

Креативноста е збир на особини и способности кои се потребни одредена личност да ги воочи, открие, предвиди и доживее нештата и појавите на себеси својствен начин. Тие особини на креативниот поединец му дава можност своето доживување на светот да го преточи во креативно делување кое ќе резултира со создавање креативен производ.⁶³

Креативноста е мислење и соодветен процес кој го поврзува нашето претходно искуство, одговорите на стимулансите (објекти, симболи, идеи, луѓе, ситуации) и создавањето на најмалку една единствена комбинација.⁶⁴

Креативноста е способност на создавање единствено и ново решение, идеја, производ и слично. Резултатите мораат да бидат оригинални и статистички ретки. Креативниот производ мора во културата да биде оценет како вреден, полезен, употреблив (во подрачјето на дејноста во која е создаден), т.е. сè што е ново или поинакво не е секогаш и креативно, туку често е неприфатено или чудно. Под креативност се подразбираат: креативни производи, креативни поединци (или групи), креативни процеси и креативна околина.⁶⁵

Креативноста е способност на поединецот да произведе одредена новост на веќе постоечката состојба или идеја било во материјалната или духовната сфера (решенија,

⁶² Ozimec, S. (1987) *Odgoj kreativnosti: kako prepoznati i poticati dječju kreativnost* Naša djeca, 20 pages

⁶³ Ozimec, S. (1996) *Otkriće kreativnosti*, Varaždinske Toplice: Tonimir, str. 399

⁶⁴ Bognar, Branko (2004). *Poticanje kreativnosti u školskim uvjetima*. *Napredak*, 2(14), str. 69-77

⁶⁵ Hrvatska enciklopedija: *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*.
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=50435>

идеи, уметнички форми, произведи или теории) таа новост да е економична, оригинална и применлива во рамките на одреден социјален контекст и да е позитивно насочена.⁶⁶

Креативноста е ментален процес кој вклучува содавање на некои нови идеи и поими, нови решенија на проблемите и создавање врски помеѓу постоечките идеи или поими. Во денешно време креативноста е една од најзначајните карактеристики на успешните поединци и научната постапка за создавање и развој на инвентивното општество. Тоа можеме да го воочиме уште во самата лексема на зборот креативност чиј корен е во латинското *creare* што значи создавање нешто ново и креатор што значи пронаоѓач или иницијатор.⁶⁷

Врз основа на латинскиот корен создаден е современиот збор креативност кој исто така првенствено се однесува на способноста за создавање и ги претставува карактеристиките кои треба да ги поседуваат поединците за да креираат нов мисловен или материјален производ. Современиот збор креативност според тоа претставува моќ на создавање, пронаоѓање или произведување; уметничко творештво и учество во нешто полезно или вредно.⁶⁸

Од сето ова може да се претпостави и заклучи дека креативноста постои откако постојат создавачи и пронаоѓачи, зашто таа е неопходна особина за креирање на новите општествено полезни производи. Луѓето креативноста ја искажувале уште додека живееле во пештерите, а таа била нужна за воопшто да преживеат. Но, освен за егзистенцијалните прашања, и во она прастаро време луѓето т.е. пралуѓето имале потреба креативно да се изразуваат и тоа на различни уметнички начини. Креативноста е предуслов за уметноста и творештвото. Секој креативен зафат најпрвин подразбира осмислување на новите идеи кои потоа ќе бидат реализирани во оригинални умствени и материјални творби. Секоја од тие творби мора да има посебно значење за општеството или за некој определен поединец или група како би била препознаена. Со развивањето на креативноста и прифаќањето на креативното мислење во градинката и училиштето, истовремено децата и учениците се

⁶⁶ Bedeković, Vesna; Zrilić, (2009) Smiljana Kreativnost kao profesionalna kompetencija i perspektive cjeloživotnog obrazovanja učitelja // Kurikulum ranog odgoja i obveznog obrazovanja / Bouillet, D., Matijević, M. (ur.). Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 671-685

⁶⁷ Jasna Cvetković-Lay, Vid Pečjak: (2004) Možeš i drukčije: priručnik s vježbama za poticanje kreativnog mišljenja, Zagreb: Alinea

⁶⁸ Simel, Sanja. Gazibara, Senka. (2013). Kreativnost u nastavi hrvatskoga jezika. Život i škola 29, br. 1: 188 – 204; Bognar, Branko; Simel, Sanja Filozofska polazišta pozitivne pedagogije // *Metodički ogledi*, 20, 1; 137-168

поттикнуваат и на творештво. Тоа е човекова потреба, но треба да се земе предвид дека таа се јавува дури откако се задоволени другите потреби. Битно е во градинката и училиштето да се создадат услови во кои ќе се задоволат основните потреби на учениците, а веднаш потоа и потребите за творештво. Кај младите треба да се негува потребата за творештво со поттикнување на творечките процеси во воспитувањето и наставата.⁶⁹

Исто така, еден од начините за дефинирање на креативноста би бил и преку нејзините карактеристики, а тоа се: вклученост на имагинативното размислување или однесување, целисходни активности (насочени кон остварување на целта) и конечниот резултат што треба да биде креативен и вреден во однос на целта на таа активност. Понатаму, карактеристики на креативното мислење и однесување се и проверката на усвоените правила и претпоставки, создавањето инвентивни врски и поврзувањето на нештата кои вообичаено не се поврзани, замислување на она што би можело да биде тестирање на поинаквите, свежите пристапи, критички осврт на идеите, акциите и резултатите.⁷⁰

Истражувањата за креативноста на почетокот се потпирале на проучувањето на посебностите на исклучително креативните луѓе. Во седумдесеттите и осумдесеттите години фокусот на истражувачите е префрлен на когнитивниот приод, односно на внатрешните ментални процеси кои се појавуваат кај креативните луѓе. Во осумдесеттите и деведесеттите години на минатиот век актуелен станува социокултуралниот приод – интердисциплинарниот приод кој се потпира и темели на креативните социјални групи, на групите луѓе во социјалниот и културен контекст и вклучува социолози, антрополози, историчари и други профили.⁷¹

Хуманистите тргнаа од хипотезата дека креативноста е иманентна на секое човечко суштество. Креативноста е показател дека некоја личност во потполност ја развила својата човечност. Со својата сензитивна отвореност кон светот, својата доверба во сопствените способности да формира нови односи со околината, тоа е тип на личност од која произлегуваат креативни продукти и креативен начин на живот. Креативецот не е

⁶⁹ Stevanović, Jelena (2012) *Nastava i vaspitanje* (2012), vol. 61, br. 1, str. 7-21 *Pravopisne odlike jezičke kulture učenika u osnovnoj školi. Srpski jezik - studije srpske i slovenske*, (16): 637-652

⁷⁰ National Advisory Committee on Creative and Cultural Education. (1999)

⁷¹ Slunjski, Edita (2013) *Kako djetetu pomoći da stječe prijatelje i razvija socijalne vještine : priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje*, Zagreb: Element

конформист, тој живее конструктивно и во хармонија, колку што му дозволува балансирањето со задоволувањето на потребите. Концептот на креативност и концептот на здрава, самоактуелизирана, потполно хумана личност се чини дека сè поблиску и поблиску одат заедно и можеби ќе станат исто нешто.⁷²

Креативната личност е здрава, самоактуелизирана и потполно хумана личност која како таква ќе биде и подобар татко, подобар учител, граѓанин и сл.

Карактеристиките на креативноста варираат внатре и помеѓу луѓето и дисциплините. Ниедна личност не ги поседува сите карактеристики, ниту ги покажува цело време, па многу од тие карактеристики можат да бидат научени и одгледувани. Како резултат на тоа, тешко е да се предвиди кои деца и ученици можат да станат креативно-продуктивни возрасни луѓе.⁷³ Трефингер и соработниците особините на креативноста ги поделиле во четири категории: создавање на идеите, продлабочување на идеите, отвореност и храброст за истражување на идеите и слушање на сопствениот внатрешен глас.

Општествените околности во кои луѓето ги остваруваат своите животи имаат големо влијание на развојот на креативноста, па колку е општеството послободно и подемократско, толку и креативноста е поприсутна.⁷⁴ Маслоу смета дека децата мораме да ги учиме и научиме да станат креативни личности за да бидат во состојба да иновираат и импровизираат. Не смеат да се плашат од промените, туку мораат да се чувствуваат пријатно во промените и иновациите; мораат да бидат личности кои нема да им се спротивставуваат на промените туку треба да ги антиципираат и тој предизвик да го исползуваат.

Многу педагози, психолози и филозофи сметаат дека креативниот поединец размислува разговетно, па истовремено треба да биде флексибилен и отворен за различните алтернативи.

Секоја креативна личност уште од раѓањето поседува креативен потенцијал кој потоа зависи од бројни фактори. Бројни истражувања и истражувачи ги испитувале и анализирале личноста и особините кои ги разликуваат креативната од некреативната

⁷² А.Н.Маслоу (2019). Motivation And Personality, Prabhat Prakashan, New Delhi, стр.55

⁷³ Treffinger et al. (2002). Treffinger, Donald J., Young, Grover C., Selby, Edwin C., Shepardson, Cindy. Assessing creativity: A guide for educators. Sarasota/Florida: Center for Creative Learning

⁷⁴ А.Н.Маслоу: (2019) Motivation And Personality, Prabhat Prakashan, New Delhi, стр.56

личност. Според Богнар⁷⁵ особини на креативната личност се: самодоверба, самопочит, отвореност кон новите искуства, упорност и мотивација, толеранција и подготвеност за ризици. Стевановиќ⁷⁶ како карактеристики на креативниот ученик ги наведува комуникативноста, снаодливоста, самодовербата, љубопитноста и истрајноста; тој донесува поинакви решенија од оние кои ги дава наставникот, стекнатите знаења ги применува во практиката, многу чита, бара дополнителни објаснувања, не е површен и на проблемите им приоѓа сериозно и ангажирано. Карсон (според Арар и Рачки, 2003)⁷⁷ дава попис на најчесто наведените карактеристики на креативниот поединец: отвореност кон внатрешните и надворешните искуства; сензитивност, чувствителност и истрајност; способност за мислење кое често оди и против логиката; пронаоѓање ред во хаосот; често прашува зошто; толеранција на двосмисленост; подготвеност за растење и менување...

Детската креативност се разликува од креативноста на возрасните. Возрасните поседуваат еден вид експертност што вклучува техничка вештина, уметничка способност, талент или познавање на потребните информации кои можат да му придонесат на оној што создава. Истовремено, децата имаат помалку искуства, помалку се експертни, работните стилови се помалку развиени, но тоа можат да го компензираат со своите единствени начини на мислење и пристапите кон задачите. Имагинацијата и фантазијата се голема креативна предност што ја имаат децата.⁷⁸

Меѓу истражувачите постојат разлики во врска со бројот на фазите на креативниот процес. Но, во најширока смисла се прифатени: препарацијата, инкубацијата, илуминацијата и верификацијата. Подготвителната фаза го означува почетокот на творечкиот процес, а може да се подели на воочување и на формулирање на проблемот, подлабоко запознавање на проблемот и собирање материјали со обиди да се пронајде решение на проблемот. Откако во подготвителната фаза ќе се дефинира проблемот и ќе се пронајде соодветен материјал за анализа, следува фазата на инкубација. Инкубацијата е внатрешно дозревање на решението. Фазата на илуминација или инспирацијата (осветлување на проблемот) доведува до решението кое се чини како да дошло одеднаш и

⁷⁵ Bognar, Branko (2004). Poticanje kreativnosti u školskim uvjetima. *Napredak*, 2(14), 69-77.

⁷⁶ Stevanović, Jelena (2012). *Nastava i vaspitanje* (2012), vol. 61, br. 1, str. 7-21 Pravopisne odlike jezičke kulture učenika u osnovnoj školi. *Srpski jezik - studije srpske i slovenske*, (16): 637-652

⁷⁷ Ljiljana Arar, Željko Rački (2003) *Psihologijske teme*, Vol. 12 No. 1. Priroda kreativnosti, str. 35

⁷⁸ Bognar, Branko (2004). Poticanje kreativnosti u školskim uvjetima. *Napredak*, 2(14), 69-77.

неочекувано. Решението потоа се проверува во последната фаза, а тоа е верификацијата која се заснова на проверување и вреднување на решението.⁷⁹

Со остварување на креативниот (творечки) процес се создаваат креативни (творечки) производи или продукти. Креативниот продукт (творечкиот производ) според тоа е краен резултат на креативниот труд, кој може да биде опишлив, односно физички, но може да биде и интелектуална творба.⁸⁰

Креативниот продукт подразбира одредена новост во однос на постоечката состојба, оригиналност и полезност, економичност на целото општество, што се огледа низ уметнички, технички, научни стопански и други подрачја. Креативниот продукт се создава како резултат и исход на креативниот процес и се јавува во повеќе облици, зашто сите продукти не се опишливи и трајни. Креативниот продукт може да биде изразен и во форма на експресија (создавање опишлив, конкретен, видлив продукт) или импресија (способност за креативно, богато, детално забележување).

Најчесто спомнуван критериум за определување на креативниот продукт е новоста т.е. оригиналноста, но постојат различни гледишта за тоа што е всушност креативниот продукт. Некои сметаат дека секој психолошки продукт е креативност, што значи дека не мора да станува збор ни за било каков опишлив производ. Најбитно е во сето тоа да постои оригиналноста која може да биде изразена не само во материјалниот производ, туку и во мисловните комбинации (Стевановиќ)⁸¹. Арар и Рачки (2003) наведуваат дека креативен продукт е секој чин кој ја задоволува комбинацијата од три критериуми: Новост – иновативни, оригинални одговори; Делотворност – во справувањето со предизвиците или проблемите; и Полезност – за поединецот или општеството.⁸²

Креативниот продукт мора да задоволи значајни социјални критериуми за да биде прифатен во справувањето со предизвиците или проблемите.

Креативната околина е окружување во кое поединецот живее и кое значајно влијае на неговиот развој на креативноста. Креативната околина ја сочинуваат семејството, градинката, училиштето, врсниците и целокупната заедница. Креативноста зависи од

⁷⁹ Stevanović, Jelena (2012). *Nastava i vaspitanje* (2012), vol. 61, br. 1, str. 7-21 *Pravopisne odlike jezičke kulture učenika u osnovnoj školi. Srpski jezik - studije srpske i slovenske*, (16): 637-652

⁸⁰ Ozimec, Stjepan (1996). *Otkriće kreativnosti*, Varaždinske Toplice: Tonimir, 399 str.

⁸¹ Stevanović, Jelena (2012). *Nastava i vaspitanje* (2012), vol. 61, br. 1, str. 7-21 *Pravopisne odlike jezičke kulture učenika u osnovnoj školi. Srpski jezik - studije srpske i slovenske*, (16): 637-652

⁸² Ljiljana Arar, Željko Rački (2003) *Psihologijske teme*, Vol. 12 No. 1. *Priroda kreativnosti*, str. 37

социјалниот контекст: креативниот чин да биде актуелизиран потребна е енергијата на поединецот, но и тој чин мора да биде забележан во општеството. Општествата меѓусебно се разликуваат според тоа колку внимание и време вложуваат во воочувањето и препознавањето на новите идеи. Креативноста е развој на новите идеи, додека иновацијата е примена на тие нови идеи во практиката. Остварувањето на креативните идеи многу зависи од околината во која се јавуваат (Арар, Рачки, 2003)⁸³.

Во воспитниот и наставниот контекст, една од основните претпоставки за разновидните форми за поттикнување на креативното изразување на децата и учениците е околината, која треба да овозможи непречено манифестирање на креативните потенцијали на учениците.

Според Цветковиќ – Лај и Печјак (2004)⁸⁴, креативноста е можно да се подели на неколку значајни компоненти: оригиналност, флексибилност, флуидност и елаборација. Оригиналноста е одредница на креативноста која им овозможува на лицата да дојдат до идеи кои не се претходно познати и да ги употребат при креирањето на новите производи. Флексибилноста се однесува на брзо пронаоѓање алтернативно решение на некој проблем. Таа претставува и можност за одредена појава да се согледа од различни перспективи за да се дојде до што е можно повеќе различни решенија на некои проблеми и соодветно на тоа би можеле да се донесат темелни заклучоци. Флексибилноста во својата суштина бара променливост на мислењето, отвореност кон новите идеи и оддалечување од инерцијата. Целта на флуентноста е во краток временски период да се пронајдат што повеќе можни решенија и идеи, не обрнувајќи внимание притоа на степенот на нивниот квалитет (промислувањето за најрелевантните одговори следува подоцна). Елаборацијата е составен дел на конвергентното мислење, а од посебно значење е во последната фаза на креативниот процес во кој се проверува употребливоста, применливоста и изводливоста на производот на творечкото мислење (Petz, 2005).⁸⁵

Guilford,⁸⁶ еден од најголемите теоретичари на креативноста, посебно внимание посветува на разликите помеѓу конвергентното и дивергентното мислење. Конвергентното

⁸³ Ljiljana Arar, Željko Rački (2003). Psihologijske teme, Vol. 12 No. 1. Priroda kreativnosti, str. 37

⁸⁴ Jasna Cvetković-Lay, Vid Pečjak (2004). Možeš i drukčije: priručnik s vježbama za poticanje kreativnog mišljenja, Zagreb: Alinea

⁸⁵ Petz, B., Psihologojски rječnik (2005), str. 218, Naklada Slap, Zagreb

⁸⁶ Ricards, R. (2001), Millennium as Opportunity: Chaos, Creativity, and Guilford's Structure of Intellect Model. Creativity Research Journal, 13 (3 – 4), 249 – 265.

мислење подразбира откривање на едно решение на проблемот, за разлика од дивергентното кое вклучува создавање на повеќестрани одговори и често се користи како синоним за креативноста.

Кога станува збор за креативноста во воспитниот и наставниот процес, можеме да разликуваме експресивна, продуктивна, инвентивна, иновативна и емергентна креативност. Експресивната креативност е типична за децата и се манифестира со слободно, спонтано изразување на внатрешните состојби преку прашања, цртежи, игри...

Продуктивната креативност се огледа во успешното ползување на вештините и техниките кои овозможуваат создавање нов креативен производ. Иновативната креативност се огледа во пронаоѓањето нови начини ученикот да се изрази.

Инвентивната креативност подразбира креирање на нешто што е ново на поширок план и има пошироко општествено значење. Емергентната креативност означува нешто што е епохално и значајно за човештвото (Стевановиќ, 2012).⁸⁷

Степенот во кој креативноста ка учениците и децата ќе се развие и изрази зависи од нивните лични карактеристики и предиспозиции, но во голем дел зависи и од наставниците и воспитувачите, како и од околината.

Креативните техники помагаат при создавањето педагошки ситуации, а целта е поттикнување на децата и учениците на дивергентно мислење и овозможување на развојот и изразувањето на нивните креативни потенцијали.

Креативните техники се клуч за подобра иднина. Креативните техники се најделотворни. Денес има бројни креативни техники, како што се бура од идеи, умни мапи, шест шешири, водена фантазија, случајни поими, покренувач на нови идеи, шест универзални прашања, провокации, морфолошка анализа, ликови од бајки и слично. Овие активности освен што ги поттикнуваат децата и учениците да ги развиваат своите креативни потенцијали и ги мотивираат, тие ги подобруваат и односите на учесниците во воспитно-образовниот процес и овозможуваат подобри услови за тимска и интерактивна работа, соработка и креативно учење, при што доаѓа до непосредна, спонтана, директна размена на искуства, материјали и идеи.

⁸⁷ Stevanović, Jelena (2012). *Nastava i vaspitanje* (2012), vol. 61, br. 1, str. 7-21 *Pravopisne odlike jezičke kulture učenika u osnovnoj školi. Srpski jezik - studije srpske i slovenske*, (16): 637-652

2.5. Литература за деца и млади

Синтагмата *детска литература* е од постар датум во однос на синтагмата *литература за деца*. Втората синтагма е поприфатлива, зашто прави дистинкција и го определува творештвото кое го создаваат возрасните, а не децата. Значи, оваа синтагма јасно и прецизно ја сугерира и определува точно издвоената, поделена, сепарирана и определена посебна и специфична литература - наменета за читателите од определена животна возраст со прагматични и утилитарни цели. Па, наместо веќе одомаќениот термин *детска литература*, сега е повеќе прифатен и востановен терминот *литература за деца* и тоа се прави речиси без резерви и дилеми.

Литературата за деца е мошне сериозен сегмент на секоја национална литература во светот. Нејзината подразбирлива, но секако, секундарна дидактичност не ја намалува првичната и несомнено естетска вредност.⁸⁸

Постои и трет термин, а тоа е *литература за деца и млади*. Со овој термин се определува и декларира и оправдано се издвојува и истакнува една поширока и подлабока фреквентност на литературата, зашто терминот *млади* ги опфаќа и вклучува и читателите од пубертетско-адолесцентната возраст (14-18 години). Но, оваа литература го привлекува вниманието и на читателите над оваа граница, т.е. возрасните.

Од оваа тријада на термини, денес најприфатена и одомаќинета според стилско-семантичките варијации е синтагмата *литература за деца и млади*. Притоа, многу често наместо терминот *литература* се користи и е присутен и терминот *книжевност*, односно: *детска книжевност*; *книжевност за деца* и *книжевност за деца и млади*.

Што е *книжевност за деца*? На тоа прашање Милан Црнковиќ⁸⁹, незаобиколен при проучувањето на таа тематика, напишал:

Тоа е посебен дел од книжноста кој ги опфаќа делата кои по тематика и форма одговараат на детската возраст (од 3 до 14 години), а кои свесно им се наменети на децата, или авторите не им ги намениле на децата, но со текот на времето, губејќи многу особини кои ги врзувале за нивното доба, станале соодветни за детската возраст, потребни за

⁸⁸ Владова, Ј. (2001). Литература за деца. Скопје: Ѓурѓа

⁸⁹ Crnković, M. (1982). Dječja književnost: priručnik za studente i nastavnike, Zagreb: Školska knjiga, str. 28

естетскиот и општествениот развој на децата, па речиси исклучиво или најмногу ги читаат децата.

Денеска детството не го одредуваме само со биолошките, природните факти, туку го разгледуваме како културолошки феномен.

Детството, неговото социолошко позиционирање внатре во современото општество, можеме да го набљудуваме како одраз на низата промени во современите семејства донесени од сè поизразената индивидуализација, намалување на бројот на децата во семејствата, зголемување на интересите за правата на децата.

Денешните деца растат поинаку, нивното растење е условено и со биолошки факти како и од низата општествени, па и културни аспекти.

За темите со кои се занимаваат во текстовите за деца се зборува на одреден начин, кој за децата би требало да биде прифатлив, додека некои теми се одбегнуваат.

Денес, впрочем, не постои забрана за спомнување на одредени теми, повеќе би се рекло дека станува збор за прекутен договор меѓу издавачите и авторот како на некои работи едноставно не им е место во една детска книга.

На почетокот од својот развој, откако за неа е побуден интерес, детската книжевност била подредена на педагогијата, па првите текстови за деца биле повеќе поучни отколку забавни.

Сите книги наменети за децата биле натопени со морални и педагошки совети, понекогаш и демагошки.

На денешните деца преку современата детска продукција повторно им се зборува за светот во кој учествуваат.

Во тој свет често нема јасни правила и патокази.

Многу книги станале стока, минливи се и краткотрајни, се чини дека би требало да служат за забава и релаксација.

Но, има различни книги и кога се ставаат на пописот за лектури и им се даваат на децата в раце треба внимателно да се одберат. Тие се еден вид на општествено помнење па не би смеело да се заборава на книгите кои имаат патина.

Не е само детската книжевност денес во голема мера сведена на забава и профит, денешната детска книжевност јасно покажува што се случува со книжевноста и со светот околу нас.

Токму затоа секое занимавање со книгите за деца бара сериозен пристап, тоа никогаш не би требало да биде површно или поедноставено анализирање.

Читањето е интелектуална активност која составно ја проучуваме од прво одделение од основното училиште иако развојот на читањето кај детето го следиме од неговата предучилишна возраст.

Вештината на читање се развива со читање токму како и другите вештини. Доколку сакаме да ја подобриме својата вештина на читање и да ја унапредиме техниката - ќе читаме почесто.

Во раното детство литературниот текст е еден од моделите за комуникација со детето. Делото наменето за деца има заедничка и блиска појдовна точка - сферата на детството како вистинска мерка за видување на светот.

Авторот прозборува во името на детето од гледна точка на можното. Чудесното во литературата за деца често се претвора во хумор, а учењето во игра и задоволство.

Убавината на литературното дело за деца не е само во поуката, туку во повикот да се открие неоткриеното. Битно е тие дела за најмладите да нудат прашања и одговори, чудење и радување; да бидат плод на естетското доживување на читателот и слушателот.

Литературата за деца едно е од ретките подрачја кои отворено, искрено и чисто му се приближува на детето. Литературата за деца има улога да произведува така наречено позитивно посредување.

Еден од предусловите да сфатиме како и во колкава мерка литературата за деца влијае врз детето и какво е нејзиното значење за развојот на детската личност е поврзано со детското поимење на светот на возрасните и реалитетот на средината во која децата живеат.

Да се пишува за деца подразбира определување за посебни мотивски и стилски дејствија и егзибиции каде со филозофска ориентација се изнесуваат суштинските законитости на оваа поетика и т.н. втупување на зборовите во хедонистичката душа на детето, во играта, неодговорноста, во препознавањето на тој свет што се насетува.

Прв чекор како литературното дело за деца би се потврдило е чекорот во приближување во текстот кон децата.

Литературното дело, за било која форма и да се работи, структура, исто така се преобразува, во зависност од примателот.

Односот меѓу литературниот текст и детето е однос на дијалозна размена. Таа дијалозна размена се одвива со помош на неколку механизми, најпрво преку идентификација, емотивно ангажирање, имагинација и фантазија.

Добрите литературни дела стануваат симбол на културата што значи културна и литературна ризница и историја, така што најпрво побудуваат емоции кај современикот.

Емоциите раѓаат нови идеи, а тоа е потврда дека авторот успеал со зборови да оствари хармонија која е спротивност на секоја дисхармонија и минливост.

Литературата го слика животот и сите негови облици со зборови.

Авторот во делото презентира многу животни факти кои се етички, социјални, обичајни, историски, но и многу други работи што се преземени од легендите и митовите.

Тој нема обврска литературната содржина да ја искажува буквално.

Животот преточен во литературното дело не е едноставно репродуцирање ниту апстрахирање, туку е симболично сугерирање на стварноста која авторот ја доживеал на свој начин.

Секако, авторот ги има на ум читателите без кои литературното дело нема вистински живот. Јасно е дека кај читателите, додека го читаат литературното дело, се создаваат одредени претстави кои предизвикуваат слободна имагинативна надградба.

Секое уметничко дело, значи не само литературно, мора да предизвика кај реципиентите естетско доживување.

Литературата за деца е органски дел од литературата воопшто.

На оваа литература генерално, како и на литературата воопшто, може да се примени мислата на францускиот литературен стручњак Ескарпи (во областа на социологијата на литературата значајни се две книги на францускиот литературен стручњак Роберт Ескарпи: „Додека пишува секој автор пред очите има одредена публика.“⁹⁰

Литературната публика не е апстрактна категорија, туку секогаш е одреден општествен слој. Постојат многу фактори кои влијаат на прифаќање на литературното дело: вкусот и најразличните облици на склоности, читачкото искуство, класната свест, идеолошката определеност, верата, интелигенцијата, карактерот и нормално, возраста и уште многу нешта што се социолошки и психолошки.

⁹⁰ Роберт Ескарпи: *Sociologie de la Litterature*, Париз, 1958; *La revolution du livre*, Париз, 1965, стр. 112.

Факт е дека секој автор е врзан за општеството, а со самото тоа и за одредени вредносни системи и критериуми кои се однесуваат на формата, содржината, стилот и тематиката во најширока смисла на зборот.

Исто така, литературата не е само вистина која авторот ја соопштува, туку во голема мерка е и имагинација или исфантазирана реалност.

Сепак, и литературните дела кои се плод на креативната имагинација на авторот и неговата фантазија, содржат во себе вистина.

Можеме да кажеме дека е вистинито секое дело кое ќе успее да го задоволи читателот во таа мера што во него да не предизвика колебање и потреба за преиспитување на вистинитоста на тоа што го прочитал.

Литературата за деца е врзана за децата и детството не само со својата тематика и содржина, туку и со формата, јазикот и стилот.

Оваа литература неизбежно го придружува растењето на децата и повеќекратно влијае на нивното емоционално созревање и ширење на сознајните видици.

Во споменатата смисла можеме да тврдиме дека литературата за деца е во најтесна врска со психологијата. Секоја активност на човекот е поврзана со психологијата. Човекот живее, работи, создава, заклучува, реагира, одлучува во согласност со законитостите на психологијата, а тоа значи дека секоја активност на возрасниот човек и детето може да биде предмет на психологијата. Значи, и активност на авторите.

Според проф. д-р Мито Спасевски, литературата за деца претставува интегрална наставно-студиска материја опредметена во формат на учебник⁹¹.

Сложената слоевита и комплексна област која ја детерминира автохтоната засебност на книжевноста за деца, односно литературата за деца, темелно потпирајќи се врз научна фундаментираност, е едно од најспецифичните прашања и поглавја на книжевноста и книжевната уметност воопшто.

Нејзината изворна феноменологија поставена пред научната мисла како за историјата на литературата, така и за теоријата на литературата и критичко-аналитичката диоптрија, налага темелна теориско-емпириска научно истражувачка поставеност и рецепција.

⁹¹ Мито Спасевски (2007). Литература за деца, Скопје, стр. 63

Во тој дух научната базичност опсервирана во оваа книга претставува интегрална наставно-студиска книжевно-научна материја предметена во формат на учебник по литература за деца во контекстот на студиите по литература, односно книжевност за деца програмски концентрирани на факултетите од соодветната област во високото образование.

Значајни поглавја од опсервираната материја, квалитетно може да се аплицираат и во целните области на воспитно-образовните процеси како во предучилишните установи, одделенската и предметната настава, така и во средното образование.

Таквата можност резултира од широкиот дијапазон на третираните прашања и проблеми.

Фактот дека книжевноста за деца со своите специфики антиципира и поширок појас на прашања не само од уметничко-естетски туку и од сознајно-воспитен аспект претполага материјата од оваа книга да се стави во објективот на интерес и кај другите сфери на перцепција на книжевноста како социолошкото, филозофското, педагошкото, етичкото-естетичкото и бројни други мултипредметни јадра и перцепции на литературата и нејзината уметничка антиципација.

Создавањето на литературното дело, а уште повеќе литературното дело за деца, не може да се замисли без носечката функција на уметничкиот интензитет на зборот, до таа мера што литературното дело го толкуваме како прозорец кон светот.

Каков збор, колкава уметничка сликовитост на зборот, која естетска визура и видовитост низ зборовната енергија, - таква, толкава и толку видна проекција на животот и светот низ литературното дело наречено прозорец кон светот.

Ако литературното дело зрачи со својата енергија, чие извориште е моќта на уметноста на зборот, - тоа примарно зрачи со моќ, светот да се здогледа низ вистински видозрачен прозорец.

Литературата за деца е составен дел на литературата воопшто.

Иако е неблагородно да се прави таква поделба на литература за возрасни и литература за деца, - сепак поаѓајќи од повеќе причини кои пред сè произлегуваат од одвоените специфики на оваа литература, тоа го чиниме во функција на утврдување на нејзиното вистинско квалитативно место како во поглед на уметничко-естетските, така и во поглед на другите аспекти.

Литературата за деца е неделива од взаемната целина на литературната уметност.

Речиси целокупната детерминација на литература, истовремено се однесува и на литературата за деца.

Тоа како во поглед на дефинирањето на основното поимање така и во поглед на науката за литературата, на теоријата за литературата, литературната критика и другите сегменти на литературната уметност.

Разбирливо, во одделни набљудувања кон оваа литература се приоѓа и со дополнителни специфики.

Пред нас се поставуваат прашањата: што е литературата за деца, кога се појавила, кои се нејзините особености, какви гледишта постојат за спецификите на литературата за деца од различни аспекти искажани од бројни теоретичари и проучувачи на оваа литературна уметност.

Затоа, на овие прашања треба да им се приоѓа темелно и студиозно. Дотолку повеќе што станува збор за една исклучително комплексна уметност чиј степен на многуслојност налага нејзино продлабочено третирање.

2.5.1. Народната литература и литературата за деца

Појдовно треба да знаеме дека литературата за деца како и литературата за возрасни ја сочинуваат:

- народна литература, создавана со столетија од анонимниот творец - народот и
- современа-уметничка литература, создавана во современите развојни текови како индивидуално уметничко творештво на авторите.

Во контекст на тоа ќе ги поставиме и нашите пристапи во вкупните третирања на литературата за деца низ актуелните аспекти.

Современата литература за деца во голема мера проникнала во почвата и придобивките на народната литературна уметност. Иако одделни гледишта сакаат да го занемарат и да го апстрахираат уделот на народната литературна уметност врз современата развојна рецептура на литературната уметност, сепак тоа е невозможно.

Скоро ќе треба да сме свесни дека креативната патека на народниот уметник се преточи во креативна патека на современиот творец. Притоа, неспорно е дека современите текови ги трасираа своите фундаменти и врз бројни нови и автентични и изворни основи.

Во историјата на литературата, не се до крај, целосно устроени и уточнети податоците за апсолутно точниот момент на појава на современата литература за деца.

Никулците на современата литература за деца следена од аспект на нејзиниот развоен континуитет датираат од поново време и тие ќе се пројават како историска еволуција и надградба и круна на народната литературна уметност.

Сè повеќе под литература за деца претежнува природот со кој се подразбира литературната творечка објава која манифестира и одразува врвни уметничко-естетски вредности и го подигнува книжевниот интензитет на високо рамниште.

Таа подлежи на можноста да биде подложена на објективните критериуми за уметничка верификација на книжевното дело во секоја смисла речитост низ параметрите на литературната теориска и аналитичка критика.

Над сè, кога приклонуваме да се определиме за дефинитет на литература - книжевност за деца во основа тоа го сфаќаме не само литературно творештво за деца толкувано како материјализирана форматизирана објава на книга, - туку многу повеќе како еден особено голем комплекс на фундаменти на специфична литературна уметност која пред сè поаѓа од можноста таа да се перципира преку нејзе својствената научна платформа, со автентична теорија на литературата за деца, преку исто така конкретност на историјата на литературата за деца, компаративната литература во контекст на литературата за деца, засебната стилистика и редица други клучни детерминации и белези.

Значи, станува збор за еден цел систем на компоненти кои битно учествуваат во определбата таквата книжевност примарно да се дефинира како литература за деца, а не како детска литература.

Разбирливо на крај и дефинирањето како детска литература не ќе биде анахроност, ниту облик на дефектирање на тоа творештво, па макар во него да се насираат и одредени облици на пежоративност во степенот на квалификуваноста на делото. Туку во таа синтагма треба да се спознава позитивна стилистичка енергија.

Зад создавачкото авторство на сеопфатни литературни корпуси и комплексни творештва дефинирани како литература за деца, допуштаме дека најчесто стојат потврдени

и тесно специјализирани теоретичари, книжевни историчари, стилисти, компаративисти и автори.

Тие тежишно го фокусираат својот научно-истражувачки интерес кон ваквата литература, а авторите својата креативност ја сообразуваат врз висок степен на уметничко-естетската фокусираност на литературната делотворност.

Притоа, да не заборавиме некои состојби. Не ретко условно и кај „возрасните“ автори се произведува литературно дело со недоречени и порозни квалитети, кое само по себе е осудено да биде потиснато на маргините на литературното творештво, како што не треба да апстрахираме дека можни се и пројави со завиден книжевен квалитет создадени и од децата како автори. Сепак, тежиштето на нашата определба е дека литературата за деца е репрезентирана во литературните дела со висок и траен уметнички капацитет, која во носечка смисла е плод на автори со докажан усет и творечки учинок.

Во закрилата на оваа литература, отворена е можноста со определена квалитативност да ја подврстиме и детската литература, а не ретко и оние дела што во појдовната замисла на авторот биле преферирани како литература условно за возрасни, а заради нивната книжевна слоевитост допираат и до интересот на читателите - деца, па со време станеле нивно омилено литературно четиво.

Во детскиот период од осмата па сè до десеттата година, како период во кој се прошируваат и моќта, но и интересот за восприемање на книжевно посложени содржини, децата се свртуваат кон расказите освојувајќи го така и овој книжевен формат.

Притоа, нивното предиспонирано внимание е свртено кон расказите во кои доминира реалистичниот пристап, што ќе подразбере дека тоа од педагошки аспект е доба во која децата се напојуваат со реалистичните вреднувања на секојдневните опкружби од животот. Во интересот на децата, препознатливо е тоа што тие се особено свртени кон литературните дела во кои меѓу главните јунаци претежно ќе ги препознаат ликовите на своите врсници, а поретко животните.

Таканаречениот претпубертетски период како главна преокупација ќе ги запоседне и вниманието на децата ќе го сврти кон литературните дела и жанрови кои разоткриваат нови, пред сè литературни дела со препознатлив авантуристички дух, динамичност и возбудливост.

Во вид треба да се има дека од педагошко-психолошки аспект таквата литература треба да се подразбере како посакувано огледало и на личното самопризнание самодоказување на децата од таа возраст, но и на нивната желба да се препознаат во книжевниот лик на одважните, храбрите и самоснаодливите јунаци.

Тоа се книжевни дела со дух на авантуристичката нагласка, во кој дух се легитимираат и нивните посакувања и размисли.

Овој динамичен развој на децата читатели по тринаесеттата година се пренасочува кон реалното опишување на животот на децата од различни краеве на светот, патописите, но и пределите на природата со сиот нивни реалитет, подвлекува Спасевски.

2.6. Прозни видови во читанките

Во читанките се присутни следниве прозни видови: расказ, приказна, анегдота, виц, авторска бајка, басна, приказна за животните, фантастична приказна, биографија, автобиографија, патепис, роман и научно-популарни текстови.

Денешното значење на поимот проза опфаќа широк спектар на книжевни видови како што се: роман, новела, приказна, бајка, басна, патепис, биографија, автобиографија...

Токму заради оваа разноликост и можностите за различни пристапи, прозата е предмет на истражувања.

Поимот *проза* е проширен и со содржини кои не спаѓаат во убава книжевност, како што се вицовите и научно-популарните текстови бидејќи не се наоѓаат во читанките.

2.7. Говор

Додека пак, од особено значење е говорот како процес на артикулирање гласовни сложенки со одредено значење со помош на говорните органи.

Всушност, говорот е индивидуализиран и актуелизиран јазик остварен со артикулирани гласовни симболи.

3. АПЛИКАЦИИ

3.1. Најновата македонска расказна продукција за деца

Македонскиот современ расказ за деца, пишуван и објавуван во првите две децении од овој век, го следи чекорот со окружувањето на Балканот, Европа, па и светот, со неговите развојни етапи и фази, пројавените слабости, но и остварените резултати.

Најновата продукција на современиот македонски расказ за деца, создадена и публикувана во првите две децении на XXI век, не е толку богата и нагласено изразена според квантитетот, но заслужува внимание поради новите урбани и современи теми и мотиви и квалитетот.

Притоа, присутни се и расказите и раскажувачите застапени во периодиката и учебниците и прирачниците, но и во објавените посебни книги. Меѓу нив има и млади и нови автори и понови, поактуелни и посовремени нурнувања, продлабочувања и заокружувања, а посебен акцент е ставен врз темата и мотивот *Дете*, кој е автобиографска персонификација и интроспекција на речиси секој автор, но и централен лик во расказите и раскажувањето.

И пошироката стручна и научна јавност е запознаена со најновите остварувања на овој план и нивните специфики, карактеристики, тенденции, движења, подеми, падови и резултати.

Авторот со расказот го оживува и поттикнува детскиот дух. Детето не сака повторување, секогаш тежнее кон новото и поинтересното. Секогаш истата приказна со познатиот тек и крај им здосадува. На детето му е потребна духовната храна за да го разбистри својот ум и го збогати својот јазик. Самосвојноста доаѓа до израз како и доживувањето на отворената приказна.

3.1.1. Автори и теми

Во првите две децении од овој век во Република Македонија се појавуваат сè поголем број автори во литературата за деца и млади и тоа со раскази. Тие своето доаѓање и присуство главно го најавуваат со кратки раскази кои најпрвин ги објавуваат во периодиката, а подоцна создаваат и публикуваат и самостојни наслови (книги).

За разлика од минатиот век, сега сè повеќе е присутен градот и урбаната средина како тема и мотив, за разлика од минатото, кога беше доминантна руралната средина и доаѓањето од село во град.

Но, сè уште постојат теми и мотиви кои или се само во зачеток, или воопшто не постојат, а тоа се: дисфункционалните семејства (разводите, самохраните семејства и слично), пороците и зависностите (посебно алкохолот и дрогата) и инклузијата заедно со најсовремените нарушувања и потешкотии на лицата со посебни потреби (аутизмот, проблемите со говорот, видот, слухот и слично).

Во Република Македонија, сепак, се создава современа, актуелна и модерна литература за деца и млади, која кореспондира со младите генерации и се остварува интеракција помеѓу авторите и читателите.

Иако, постои криза на читањето, која негативно влијае и на раскажувањето, говорот и општата култура и писменост кај децата што се манифестира уште од нивните најрани години.

Најновата продукција на македонскиот расказ за деца посведочува и потврдува дека тој е разновиден, шаренолик и богат со различни теми, мотиви и идеи.

Дел од авторите се занимаваат со минатото, најголемиот број од нив се посветени и ја третираат сегашноста, а помал дел се загледани и се осврнуваат и на иднината...

И покрај тоа што е сè помал бројот на раскази, а не и на раскажувачи, зашто и кај нас денес повеќе се создаваат романи отколку раскази, факт е дека расказот постои, не е исчезнат, опстојува и се одржува, иако му е неопходно осовременување, збогатување, освежување и творечко и креативно обновување.

Македонскиот расказ за деца најчесто го преферира хронолошкото, ретроспективно и историографско раскажување, а многу помалку расказите се фактографски, стварносни и модерни (ововремени).

Исто така, сè уште е присутен и дури поголем напливот од настани и случувања во руралните и пасторални средини, отколку на теми и мотиви од актуелниот и урбан

амбиент. Значи, на тој комплексен корпус му претстои иновирање, модернизирање, збогатување, оформување и заокружување.

Раскажувачкиот концепт и дискурс главно е дескриптивен, импресионистички и реалистичен, а многу помалку и ретко и футуристички, имагинарен, надреален и научно-фантастичен.

Но, во секој случај, треба да се одбележи појавата и на нови и млади имиња, нови книги и нови раскази, кои се убав повод, добар исчекор и сигурен влог во подемот и развојот на македонскиот современ и актуелен расказ за деца и севкупната македонска литература за најмладите.

Претставници на современиот македонски расказ за деца и млади се: Оливера Николова, Александар Поповски, Киро Донев, Велко Неделковски, Васил Тоциновски, Панде Манојлов, Билјана Станковска, Александар Кујунџиски, Христо Петрески, Оливера Ќорвезировска, Трајче Кацаров, Живко Новески, Душко Кралевски, Билјана Црвенковска и други.

3.2. Тематски доминанти во најновиот македонски расказ за деца

Современата проза денес сѐ повеќе покажува дека книжевното создавање е вид на интелектуална игра. Игра на фантазијата и духот, со кои творецот ги обликува уметничките светови според своите критериуми, можности и намери (желби). Во таа игра има бројни возбуди, чудења, неочекуваности и изненадувања, но и збунетост и дилеми.

Постојан и видлив е стремежот за иновации, експерименти и истражувања. Циркулираат творечки постапки и процеси, тенденции и новуми, односно идеи, постулати, поетики, манифести.

За среќа, сведоци сме на најразлични, сериозни и квалитетни творечки креации и конкретни резултати!

Детето е нестрпливо и збунето, амбициозно и плашливо, понекогаш и несигурно и загрижено, а многу поретко радосно и среќно.

Децата предвремено созреваат и зачекоруваат во светот на возрасните, а опишани се и овековечени нивните снаоѓања и неснаоѓања, палавости, итрини, игри, планови, порази и победи - во расказите на: Киро Донеv, Александар Поповски, Трајче Кацаров, Александар Кујунџиски, Ванчо Полазаревски, Александар Прокопиев, Христо Петрески, Васил Тоциновски, Љубинка Донева, Мерсиха Исмајлоска, Ана Стојаноска, Дејан Трајкоски, Фахри Каја, Радован П. Цветковски, Драгица Најческа, Славка Арсова, Оливера Николова, Фејзи Бојку, Трајан Петровски, Љупчо Силјановски, Лилјана Стојкоска Ефтимова, Борис Апостолов и други.

Навистина, широка и разновидна е оваа авторска панорама, која го негува расказот, навраќајќи се на минатото и сегашноста, но и скицирајќи ја и предвидувајќи ја иднината.

Така, во расказот *За она што го знаат и врапците* писателот Киро Донеv пишува за дедото и неговиот внук кои додека седат на клупата во паркот разговараат за минатото и сегашноста. Дедото евоцира спомени за периодот на војната, а детето е далеку и длабоко загледано кон стварноста. Фабулата започнува со парчето бисквита кое го колва едно гладно врапче, а за време на војната и една трошка леб била сон и значела многу.

Ванчо Полазаревски пак, во расказот *Приказна за левата и десната рака* раскажува за едно дете кое се викало Илија и живеело во Скокот Град. Детето имало лоши навики, па прстите од рацете ги пикало во устата, увото, носот... На индиректен начин се говори за лошите навики, односно за нашите две раце. Расказот е илустративен, духовит и поучен.

Васил Тоциновски, раскажувајќи приказни од градинка, во една од нив ќе проговори и за *Космонаутот Симон*. Се чини, нема дете кое не сонува за Вселената, Сонцето, Месечината, ѕвездите и планетите, односно за вселенските бродови, ракетите, космонаутите, небото, авантурите... Но, во овој расказ станува збор за едно симпатично дете Симон кое ги сонува девојчињата, а тие го сонуваат него. Значи, темата е љубовта. Онаа посакувана, мечтаена, треперлива и непостојана, копнежлива и нестварна.

Александар Поповски во расказот *Добринa* на прекрасен начин проговорува за тоа што е добрина и дека таа не може да се вреднува, односно купи и поседува со пари. Една стара Ромка турка количка натоварена со дрва низ една каллива приградска скопска улица и откако ќе заглави количката во калта не може ни да ја помрдне, а не пак и да је извлече. Тогаш малото момче ќе ги соблече чорапите и собуе кондурите и ќе ѝ помогне на старичката за што ќе добие како награда паричка, но утредента ќе ја врати зашто ќе сфати

дека тоа не го направил за пари и дека најмалку му треба да добие награда во вид на пара од сиромашната жена, зашто награда е благодарноста, насмевката, направениот гест и добрина.

Оливера Николова во расказот *На улица* пишува за Лидија и Зоки (Поки) кои цртаат графити на една зграда и истата по цртањето наместо убаво изгледа грдо. Кога возрасните ќе ги опоменат децата тие ќе се обидат да се оправдаат дека се малечки, па не можат да го избришат и измијат нацртаното, а не се малечки кога прават проблеми и лоши и грди нешта. Поучно и духовито.

Александар Кујунџиски во расказот *Крај силната чешма* раскажува за партизаните и за погачата што децата ја носат за да им ја дадат додека тие поминуваат покрај нивната селска чешма. Но, иако мајката рекла да му ја дадат на најдобриот партизан, тие не можат да се одлучат кој е најдобар, зашто сите се добри, па ја подаруваат погачата и велат дека е за сите партизани од колоната, за да ја поделат и секој од нив да добие по малку. И оваа приказна иако говори за минатото содржи порака за хуманоста, човечноста и солидарноста.

Најновата продукција на македонскиот расказ за деца посведочува и потврдува дека тој е разновиден, шаренолик и богат со различни теми, мотиви и идеи. Дел од авторите се занимаваат со минатото, најголемиот број од нив се посветени и ја третираат сегашноста, а помал дел се загледани и се осврнуваат и на иднината.

И покрај тоа што е сè помал бројот на раскази, а не и на раскажувачи, зашто и кај нас денес повеќе се создаваат романи од раскази, факт е дека расказот постои, не е исчезнат, опстојува и се одржува, иако му е неопходно осовременување, збогатување, освежување и творечко и креативно обновување.

Македонскиот расказ за деца најчесто го преферира хронолошкото, ретроспективно и историографско раскажување, а многу помалку расказите се фактографски, стварносни и модерни (ововремени).

Исто така, сè уште е присутен и дури поголем напливот од настани и случувања во руралните и пасторални средини, отколку на теми и мотиви од актуелниот и урбан амбиент. Значи, на тој комплексен корпус му претстои иновирање, модернизирање, збогатување, оформување и заокружување.

Раскажувачкиот концепт и дискурс главно е дескриптивен, импресионистички и реалистичен, а многу помалку и ретко и футуристички, имагинарен, надреален и научно-фантастичен.

Но, во секој случај, треба да се одбележи појавата и на нови и млади имиња, нови книги и нови раскази, кои се убав повод, добар исчекор и сигурен влог во подемот и развојот на македонскиот современ и актуелен расказ за деца и севкупната македонска литература за најмладите.

Додека пак, проф. д-р Мито Спасевски во книгата *Книжевни проследби и студии*, исто така, се задржува на македонскиот расказ за деца и млади и забележува:

Со исчекор на индивидуалното и автентично истражување на своевиден модел на сказна, Душко Кралевски со сказната „*Александар и еднорогот*“ отвора нова страница во својот творечки свет. Иако таа е првенец во неговиот книжевен исказ, сепак нејзината фундаментација, налага таа да биде проследена низ аналитичкиот диоптер низ кого најчесто се поставуваат постструктуралните параметри на спецификата на сказната.

Како што ќе концептира и самиот автор, сказната се темели врз досега ретко анимираната во наши прилики креативна подлога - возобнова на минатото низ сказновиот модел на регенерација на темите кои сами по себе се сказна на едно време.

Таквата возобнова на еден своевиден митски предел напластен во легендите, Душко Кралевски применувајќи специфичен структурален проект на сказна ќе искреира ново книжевно руво.

Аспектот на еволуцијата на дејството во сказната, Кралевски го поентира во три дела. Првиот дел, - авторот го определува како сказна - ембрион, во кого ни го навестува најубавиот коњ еднорог. Во сказната - фетус што го означува вториот дел, на показ е дилемата дали коњот еднорог е симбол или суштество од приказните, аплицирајќи го тоа со илустративен дел како извлечок од *Книгата на животните* од Геснер од 1563 година. (Исто цит. дело) Пред отвореното авторско искушение Кралевски ќе нè присети дека уште во седмиот век епископот на Севилија - Исидор ќе рече „легендарниот коњ еднорог постои“.

Засебноста на оваа книжевна визија за коњот еднорог трансплантирано во сказна, - Кралевски особено го лоцира во третиот дел формулиран како сказна - рожба. Движејќи го

дејствието на сказната која во мигови нарацијата ја трансформира во дијаложка поставка, Кралевски прави обид за своевидна книжевна реинкарнација на коњот еднорог, но овде пресретнат во сказновитите сновиденија на Александар, или гласот за спасителот на неговиот дедо, оседланиот коњ, виорните но често и недоречени зачекорувања на митскиот веј на еднорогот, каков што подоцна ќе наплисне и неговиот постар брат Симон во магичноста на небесната ковачница сè до мигот кога Александар ќе го спознае коњот еднорог и ќе замине во морето од светлина.⁹²

Свеж книжевен дух, тематски и мотивски продлабочувања на значајни мозаични фрагменти од животот на децата, се само дел од одредниците што го придружуваат новото книжевно остварување „Свони двапати“ од *Васил Тоциновски*. Од поодамна присутен во творечките текови на македонската литература, со виден литературно - уметнички потков во книжевните искази, Васил Тоциновски со збирката раскази „Свони двапати“, го допотврди веќе трасираниот книжевен одбир и раскажувачката препознатливост. Спознатлив во конституцијата на искрениот и суптилен раскажувачки пристап, Васил Тоциновски низ педесетината прозни скици и раскази, во ова дело го доловува збиднувањето на детските настани, примарно дневните одисеи на Јане и Гоце, но и на нивната деноноќна опкружба. (Авторот во оваа збирка раскази нè ги доловува збиднувањата во цветната градина, бојата на очите, но и портретот на бабата на Јане, но и скиците за есента во кои додека „северко само свирка и штите по образите и дланките“ баба, мама, дедо и тато сенешто разговараат).

Како редок и препознатлив застапник на литературното творење за деца кое смислата на делото ја препознава во чиста литературна уметност, а не во насилното вградување на етичките поведенија што треба да се стационараат во творештвото за деца, - Васил Тоциновски имаме можност и низ ова дело да го спознаеме како автор кој има активен и постојан творечки пристап во делото да се направи синтеза меѓу тематската област, мотивските проникнувања, профилирањето на ликовите, нивната уметничка градба, употребата на движечка раскажувачка мисла, селективност на стилската подлога кон возраста на децата читатели.

⁹² Кралевски, Д. (2001). Александар и еднорогот, Детска радост, Скопје, стр. 18

Не е првично во таков код да го идентификуваме овој автор. Заправо тоа е неговото творечко одредиште. Автентичен е во употребата на зборот, дури тогаш кога зборот не ја нуди само својата основна порака, туку се пресегнува да ја изврши функцијата на книжевната градација на мислата. Изворен е во својот искрен пристап кон литературните довтасувања на уметноста на зборот.

Со насловот „*Оскар*“, низ кого речито и ширум ги отвора портите кои водат во светот на едно од најомилените придружници на човекот - кучето, (со можни и негови други мултиплицирани олицетворувања како метаморфози), Живко Новески кон македонската литература за деца приложува забележително книжевно приопштување на оваа тема.

Децата со ова дело во своите раце ќе имаат една допадлива и восприемлива книжевна исповед олицетворена низ доживувањата, патилата, одисеите, патешествијата, страдалните и умилните ритуали и што уште не олицетворени и врежани во бескрајно големата кучешка (но и човечка) душа на малечкото кученце Оскар.

Начнувана повремено и парцијално, прозно или поетски, темата за животинскиот свет во кои главен протагонист е кучето не е реткост за литературата, а во тие рамки и за македонската литература за деца. Но оваа вистинска книжевна креативна беседа за кучето Оскар е особена и драгоцен реткост. Како што вели авторот, книгата им е посветена на сите внучиња и кучиња. Неодвоиво ќе додадеме, како жители на една планета на кохезивните доживувања меѓу кучето и детето.

И можеби токму поради тоа книжевната порота пред која е исправено кучето Оскар, е пофален подиум остварен низ објективот на доживувањата на Оскар. Живко Новески е едноставен раскажувач. Така ги насочува речиси сите 54 виденија за кучето Оскар сместени во оваа книга со јазикот на прозни цртички. Во нив ќе се проговори и за штрбото куче прваче, за тажното куче Фонко, за бронзеното куче, за леси, и редица други кученца. Со тоа се има впечаток дека е изложена една од најголемите исповедни книжевно обликувани автобиографии изречени во прво лице од најголемиот миленик на децата и човекот воопшто - кучето, заклучува Спасевски.

Во однос на тематски доминанти во најновиот македонски расказ за деца, можеме да заклучиме дека најновата продукција на македонскиот расказ за деца потврдува дека овој жанр е разновиден, шаренолик и богат со различни теми, мотиви и идеи.

Дел од авторите се занимаваат со минатото, најголемиот број од нив се посветени и ја третираат сегашноста, а помал дел се загледани и се осврнуваат и кон иднината...

И покрај тоа што е сè помал бројот на раскази, а не и на раскажувачи, зашто и кај нас денес повеќе се создаваат романи отколку раскази, факт е дека расказот постои, не е исчезнат, опстојува и се одржува, иако му е неопходно осовременување, збогатување, освежување и творечко и креативно обновување.

Расказот треба да се перципира како уметничко-естетска книжевна постапка, при што не треба да се заборава дека расказот е уметничка творба која се однесува на некој настан или личност, односно расказот е посебна, модерна книжевна форма на кусата проза чија што главна особина е во силната компресија на содржината.

3.2.1. Детето во најновиот македонски расказ за деца

Кон крајот на XX и почетокот на XXI и во Република Македонија се појавуваат раскази за деца од сè поголем број писатели, кои третираат современи мотиви и теми и се одликуваат со луцидност, духовитост, читливост и привлечност.

Во сите тие раскази, речиси без исклучок, детето е стожерен лик и носител на дејството.

Преку детето и неговиот свет на најубав можен начин се проговорува и за детството, генерациите кои допрва проникнуваат и стасуваат, генерациските разлики, големите очекувања и катадневните размислувања и согледувања.

Најновата продукција на македонскиот расказ за деца посведочува и потврдува дека тој е разновиден, шаренолик и богат со различни теми, мотиви и идеи.

И покрај тоа што е сè помал бројот на раскази, а не и на раскажувачи, зашто и кај нас денес повеќе се создаваат романи отколку раскази, факт е дека расказот постои, не е исчезнат, опстојува и се одржува, иако му е неопходно осовременување, збогатување, освежување и творечко и креативно обновување.

3.3. Расказни подвидови

Од богатата лепеза расказни подвидови на расказот како литературен жанр, се решивме, посебно аналитичко внимание да му посветиме на подвидот „расказ-бајка“. Станува збор за иновативен, оригинален и модернизирани, одново реактуелизиран жанр којшто успешно го афирмираше славниот македонски автор Александар Прокопиев.

3.3.1. Расказ-бајка

Расказите-бајки на писателот Александар Прокопиев се убав и соодветен пример за современо, актуелно и привлечно четиво не само за младите, туку и за возрасните читатели.

Оваа книга најилустративно потврдува дека денес треба да се пишува современо, актуелно и провокативно, т.е. на теми и мотиви кои се универзални, космополитски и недоволно експлоатирани. Прокопиев тоа го прави необично, бајковидно и надреално.

Предмет на овој труд се расказите-бајки од книгата „Човечулец“, како необичен, специфичен и оригинален спој и резултат во современата македонска литература за деца и млади, но и за возрасни.

Расказите-бајки како жанр се поедноставни, поразбирливи и попривлечни за најмладите читатели. А, овој пример најилустративно укажува дека бајките се наменети и за возрасните, но и дека расказите за возрасни во вид на бајки може да ги читаат и децата.

Во овој труд ги користевме дескриптивниот и компаративниот метод, а целта ни беше да покажеме и докажеме дека денес треба да се создаваат нови и оригинални раскази (во овој случај како бајки) за кои сме сигурни дека ќе им се доближат и допаднат на младите читатели.

Дали е бајката страшно нешто? Не поради тоа што најчесто во бајките има многу насилство, крв, страв, па и оружја и што се плашат децата додека ги читаат, или поради тоа што родителите мораат да ги заменуваат зборовите или да ги толкуваат значењата и

дејствијата додека им ги покажуваат или прераскажуваат бајките. Туку, многу е пострашно: што многу нешта од бајките - навистина се случуваат!

Можеби се бајките пророштва, или подобро речено - имаат пророчка моќ, бидејќи тие во најголем број случаи и се остваруваат.

Макар што изгледа многу идилично денеска да се замисли Црвенкапа како оди сама низ паркот или шумата, весниците се полни со црни хроники и вести, каде се нападнати девојки или незаштитени деца. Но, уште пострашно е кога некој ќе се препознае во Алибаба со четириесетте разбојници.

Но, тоа не значи дека бајкописците не треба да продолжат да измислуваат бајки (читајте: да пишуваат и живеат во и со бајките, зашто тоа би значело дека на ридовите не треба да паѓа снег - за да се открие зајачката трага...

Реалистите и сега велат дека не веруваат во мистичноста на бајката, исто како што не верувале ни тогаш кога на некој мистериозен начин прелесно и пребрзо спојувале еден со друг крај, но надреалистите, исто така, не сакаат да се предадат ни денес, зашто со право тврдат дека пофантастични примери никогаш не ни имало!

И, така, според навиките, додека сè уште на децата им читаме бајки, сметајќи дека барем тие во нив веруваат, се пробудува и побунува понекогаш и детето во нас, не сакајќи повеќе да зборува и слуша лажни зборови, независно дали тие се однесуваат на шумата или прашумата, на волците или мечките, на ајкулите или школките, на скржавците или арамиите...

Се знае дека бајките имаат добри и лоши јунаци, убави или грди ликови, исто како што и луѓето имаат убави имиња во личните карти а грди во прекарите, или како што некоја кутра валкана чистачка нема ни да дознае, осознае, а не и да се препознае како референтка за хигиена, така и бајкописците и теоретичарите ќе продолжат да спорат околу тоа што е чудно а што е чудесно...

Бајките не се наменети само за децата, туку и за возрасните, а тие пак (овие вторите), носат поголеми очила и со поголем диоптер, со кои можат побрзо и полесно да

ги воочат деталите, да ги регистрираат измамите, да ги одбегнат подметнувањата и шпекулациите...

Никому денес, се чини, не му е дојдено веќе до нереални и исконструирани бајки. Кому му е веќе потребна зашеќерена водичка, обланда во целофан, празни ветувања и шарени лаги...

Со или без мечеви и шлемови, победници се само измислувачите на поуверливите, пореалните и поприфатливите бајки, за кои успеале да најдат слушатели, почитувачи, но и идни прераскажувачи...

Можеби еден ден, не така задоцнето, и тие ќе ги дополнуваат истите, ќе ги освежуваат и доосмислуваат, или ќе градат сосема нови и дијаметрално спротивни од претходните. Со или без козметички поправки и додатоци, новите бајки ќе бидат полични и потрајни од претходните, до новите избори, до новите приказничари, до новите фантазери, до новите политичари..., но и до новите хипер-реалисти, закоравени прагматичари и несудени критичари...

Книгата „Човечулец“ од Александар Прокопиев е книга со раскази - бајки за возрасни, која слободно може да се чита и восприема и како книга со раскази, односно и како роман во бајковидна форма.

Тоа, човечето, најчесто е самиот автор, а многу често и некој мал човек од соседството, но и од надреалниот свет, од фикцијата и фантазијата. Како да паднало од Марс или од Венера сред овој наш реален свет - полн со противречности, апсурди и контроверзи.

Прокопиев постојано укажува на сите аномалии и на боите на тој т.н. црно-бел свет, трудејќи се од петни жили (како што обично се вели) доброто да го победи лошото, да надвлее правдата и вистината над хипокризијата и хиерархијата.

А, бајките, сеедно дали се од левиот или од десниот џеб, а во случајов се од левиот џеб, зашто најверојатно авторот тргнал од онаа народната поговорка лева рака - десен џеб или обратно, па создал неверојатни приказни, стории, во кои луѓето се најубави во своето

огледало и сосема неправедно и неосновано секогаш сметаат дека на соседот треба да му цркне козата за нив да им биде подобро, или дека лошото и грдото постојано (треба да) им се случува на другите, или пак дека со пари може да се купи сè, па и среќата, љубовта и искреноста.

Но, во тој и таков метафизички, хиперболизиран и антагонистички човеков ареал, Прокопиев успева да ја најде златната жица, зрнцето бисер, како трагач и номад низ лавиринтите на човековата несовершеност, алчност, суетност и злобност, докажувајќи уште еднаш дека некои нешта се универзални, неповторливи и мошне поучни.

Бајките за големи деца се бајки за добро утро, а не само за добра ноќ, зашто многу повеќе опоменуваат отколку што заспиваат. Прокопиев е вешт и луциден наратор, па не случајно предвидуваме дека и оваа негова најнова книга, ќе биде и читана, и почитувана, но и препрочитувана и прераскажувана!

Всушност, во оваа специфична книга се потврдува космополитската димензија на расказите, создадени во духот на бајките за возрасни, од кои произлегуваат и зрачат: искуство, зрелост, копнеж и надеж, бројни дилеми и загатки, прашања и одговори...

„Човечулец“ е оригинално авторско остварување од сферата на уметничката авторска бајка. Тоа е дело пишувано на современи и актуелни теми, каде авторот ги реинтерпретира и интегрира дел од најпознатите светски бајки во својот новосоздаден прозен ракопис, при што одново го перципира светот околу себе и неговите појавни облици и димензии преку изострена диоптрија и најмалку двојно зголемена објективизација. Притоа, посебно е нагласена и значајна интроспекцијата на личноста и дискурсот на самиот автор.

Александар Прокопиев, по неговите добро познати, позитивно оценети и веќе масовно прифатени анти-упатства, со оваа своја нова книга со бајки за возрасни - уште еднаш го потврдува не само постоењето и функционирањето, туку и значењето и високото место на македонската прозна авангарда од крајот на минатиот и почетокот на овој век.

И, на крајот, да додадеме уште само дека Александар Прокопиев, не случајно, со оваа книга беше избран претставник од Република Македонија на Меѓународниот конкурс и ја доби престижната награда „Балканика“.

Потрагата по новото и необичното во бајките одамна е започната, сè уште трае, но најверојатно така ќе биде и во иднина.

Денес, и во современата авторска бајка - сведоци сме и протагонисти на нејзиното осовременување, приспособување и надградување според актуелните барања, стандарди и тенденции.

Бајкописците живеат во и со бајките. Впрочем, тие никогаш и не живееле надвор од својот простор и своето време.

Па, токму затоа, слободно можеме да кажеме дека бајкописците секогаш постојат и опстојуваат во својата стварносно-фантастична реалност, која е колку имагинарно бегство од стварноста, толку е и враќање и приземјување од фантазијата во сегашноста.

Современите бајки се преполни со нагли пресврти и неочекувани изненадувања. Присутно и доминантно е осовременувањето наспроти застареноста и здодевноста, па старомодноста често ја заменува дури и помодноста, но во секој случај - како да нема веќе место за баналноста и површноста, туку само за луцидноста, игривоста, духовитоста и остроумноста.

Некои од теоретичарите, со право, констатираат дека и бајките не се она што некогаш биле. При настојувањето и напорот како да се сочува и преживее бајката - денес се ползуваат најразлични постапки и методи, а крајниот резултат е евидентен, за почит, но и за прочит.

Сред виртуелното време на дигиталната ера, во измешаниот сајбер свет свое место наоѓаат и современите, актуелни, па и провокативни авторски бајки, кои истовремено опоменуваат и подучуваат, а најмалку се сувопарни и празни измислици и лаги, туку се ововремени, креативни, интерактивни, едукативни, полезни, возбудливи и вечни творби.

Денес не е мал бројот и на бајките за возрасни, кои се создаваат како пандан за оние за деца и млади. Во нив повеќе станува збор за грубата и сурова реалност, отколку за волшебната и прекрасна чудесност.

Едноставно: како да нема веќе чуда, туку само миговна зачуденост и делумно и повремено очудување, но со широко отворени очи, без лебдење во воздухот, а со цврсто стојење и тоа со двете нозе на земјата.

И, додека денес, во виртуелното време, во дигиталната ера, во измешаната сајбер реалност, сонваме за Аладиновата волшебна ламба, или фантазираме за уште поволшебен кавал, боговите, кралевите и принцезите не мораме ни да ги замислуваме - зашто секој ден сè повеќе ги гледаме на улицата, или на телевизијата!

А телевизијата не е филм, таму протагонистите не се облечени во туѓи костими, тие не играат други туку главно се прикажуваат себеси, без шминка која се топи пред светлата на рефлекторите, па како тогаш гледачите да не веруваат во она што го слушаат и гледаат, макар што и бајките веќе не се она што некогаш биле...

4. ПРАВИЛНИОТ ГОВОР И КУЛТУРАТА НА ГОВОРЕЊЕТО

4.1. Грижа за правилниот говор од најрана возраст

Говорот е основна карактеристика на човекот според која тој се разликува од другите живи суштества. Значењето на говорот за човековиот развој и личниот и општествен живот е неспорно.

Поттикнувањето на јазично-говорниот развој во раното детство, по мислење на бројни автори, значајно е за севкупниот психофизички развој, процесот на образование, за социјализацијата, за развојот на самопочитта, како и за надминување на можните тешкотии.

Улогата на воспитувачот, исто така, е битна бидејќи тој мора да ја осигура поддршката од родителите како свој партнер не само во благовременото откривање на говорните пореметувања кај децата туку и во текот на целокупната работа која е насочена кон нивно отстранување или ублажување. Неговото стручно знаење за тоа дека влијанието на говорниот модел е толку поголемо, доколку детето е помладо, и дава на значење на соработката со родителите од самиот почеток на посетување на предучилишната установа, бидејќи усвојувањето на погрешни говорни навики остава долготрајни, често и трајни последици по говорот на детето.

Секој говорен чин е натоен со нешто лично. Еден ист говор во интерпретација на различни беседници речиси секогаш поинаку звучи и создава различни впечатоци и ефекти.

Невоздржаните чувства и искажувања со помош на слики се интегрални сегменти на природниот израз.

Сувопарното излагање, интеракцијата која го исклучува односот, може да ја потисне емпатијата и емоционалните елементи, и воопшто мотивацијата на слушателите. Емоциите се убавината на односите и процесите.

Фактите се изнесуваат по природен ред, сукцесивно, за да може за нив да се размислува без брзање и да може на секој да му се обрати потребното внимание.

Зборовите не се само поими, туку и аспекти, боја и музика. Умешноста е во чувството на мерка за зборот, „во откривањето“ на неговата емотивна и интелектуална вредност.

4.2. Книжевноста за деца и културата на говорот

Методиката на развојот и културата на говорот и воспитно-образовната работа по култура на говорот, се во тесна и значајна врска со книжевноста за деца. Корелацијата на воспитно-образовната работа по култура на говорот и книжевните апликации, е основа речиси во најголем број од методските активности со кои се реализираат програмски цели од/во работата по култура на говорот.

Книжевноста за деца претставува подлога за реализирање на активностите како во делот на дискриминацијата и артикулацијата на гласовите и говорот, така и во понатамошните фази на формирање на детскиот речник, изразниот говор, логично поврзаниот и култивиран говор и ред други целни активности.

Воспоставувањето на квалитетна корелација меѓу овие две области е сложен и комплексен проблем. Постојат повеќе битни фактори кои го условуваат квалитетното и креативно реализирање на методските активности и постапки и оптимализирање на вредностите на литературните апликации.

Тоа налага потреба од целосна подготвеност на воспитувачкиот кадар за едновремено познавање на тежишните аспекти на методиката по развој и култура на говорот, но и суштината и спецификата на книжевноста за деца, критериумите за селективност и соодветност на литературните апликации и методските постапки со програмските цели и бројни други параметри.

Само во такви услови може да дојде и до вистинска и квалитетна примена на соодветни методски постапки. Тоа е и една од важните цели на современата едукација на инвентивниот профил на воспитувачи.

Во говорната практика постои тенденција термините јазик и говор (јазична и говорна култура) да се употребуваат синонимно.

Меѓутоа, во науката постои јасно разграничување на овие два поима, при што јазикот е хипероним, односно надреден, додека говорот е хипоним, т.е. подреден термин.

Овој факт укажува дека семантичкото поле на зборот јазик е посеопфатно и посодржајно бидејќи го подразбира феноменот на комуницирање меѓу луѓето, апстрактен бескраен простор на јазичното творештво во формулирањето на мислите и чувствата, развојот и поттикот на општествениот и духовниот живот на луѓето.

Во таа смисла, културата на говорот, т.е. културата на усното изразување, претставува еден дел јазична култура која ја опфаќа и културата на пишувањето, односно писменото изразување.

Широкото научно-естетско подрачје на говорната култура втемелено е на основите на бројните лингвистички и сродни научни дисциплини, а длабоко задира и во поедини области од сценската уметност.

Структурата на говорниот исказ составена е од три нивоа:

- мисловно;
- експресивно;
- импресивно.

Во пониските одделенија на основното училиште, во рамките на наставно-говорната култура, предвидено е учениците да ги совладаат основните форми на изразување: прераскажување, раскажување, опишување и известување.

4.3. Јазични вежби и говорни настапи

Со наставните програми предвидени се и јазични вежби кои се придружни, секундарни во однос на говорот, обично се писмени, но придонесуваат и за говорната култура.

Вон наставните или слободните активности на ученикот претставуваат вистинска релаксирачка, забавна и творечка наставна практика.

Тоа е одличен начин учениците да се занимаваат со тоа што го сакаат, притоа да научат нешто ново, да го систематизираат и утврдат тоа што го научиле во текот на редовната настава и сето тоа на еден многу убав и благороден начин да го применат.

Имено, кога станува збор за наставата по говорна култура тогаш таа може да се развива на различни секции: литературна, рецитаторска, новинарска, драмска или јазична.

Секоја од нив им нуди на учениците нов спектар на јазично изразување според личното наоѓање на тие што ја посетуваат, а училиштето има чест со нивниот труд да ги потполни училишните приредби, разните градски манифестации, свечени академии, поетски вечери, училишни списанија или некои други културни случувања.

Јавните говорни настапи не се само чест за училиштето, туку пред сè за учениците, но и начин да се разбие тремата, чувството на страв од настапот пред поголем или позначаен аудиториум.

Во рамки на секциите, можат да се организираат посети на музеи-куќи, манастири, изложби, театарски претстави и филмски проекции итн.

Тука веќе се отвораат различни перспективи за обликот на усното изразување, било да станува збор за собирање на податоци, интервјуирање на јавни личности, рецитирање над спомен-плочи или читање на својот литерарен состав покрај споменикот на некој јунак, писател или важна историска личност.

Слободните активности ќе бидат насочени кон позитивните содржини кои не само што ја облагородуваат личноста на ученикот туку и на време го оспособуваат за подоцнежните животни дејности и обврски во кои говорната култура ќе има, ако не пресудно, сепак големо влијание.

Наставата по говорна култура во основните училишта е традиционална, што значи: застарена, неорганизирана и неефикасна.

Говорната култура на самите ученици не е на соодветно ниво.

Јасно е дека наставата по говорна култура е потребно да се осовремени, да се приближи кон учениците, со што би се зголемило нивото на нивните усни изразни можности.

Современата настава по говорна култура бара креативност, умешност и активност на учениците и наставниците засновани на позитивниот став, позитивната емоција и пријатните услови за работа.

Со својата комплексност на нивото на конверзација и широкиот дијапазон на обликот на научното, уметничкото и сценското изразување, говорната култура ги наткрилува сите останати наставни подрачја и активности и понира длабоко во нивните засебни интерпретации.

Заради тоа, таа оправдано заслужува да се најде на местото кое ѝ припаѓа во наставата - на самиот piedestal на севкупните образовни активности.

Потребата успешно да комуницираат со другите членови на говорната заедница ја имаат сите луѓе, а тоа значи дека подготовката за таква комуникација мора широко да

биде поставена, мора да биде општа, општествено организирана и насочена со јасно одредени цели и задачи.

Таквата цел и задача најуспешно може (и мора) да ја оствари училиштето со својата добро организирана настава.

Со правовремено реагирање и рано препознавање на говорните пореметувања се зголемува можноста за нивно ублажување или дури целосно отстранување, што овозможува детето непречено да се вклучи во редовните образовни текови.

Родителите претставуваат партнери на воспитувачите и стручњациите кои се занимаваат со превенција и лекување на говорните пореметувања на децата во процесот на давање на рана помош на децата.

Културата на говорот подразбира правилен, складен и убав јазик во согласност со темата, слушателите и говорната ситуација.

Развивањето, усвојувањето и негувањето на говорната култура е една од најбитните задачи на наставата по мајчин јазик и литература дефинирана според наставните планови и програми.

Наставата на говорната култура како структурален сегмент на јазичната култура, т.е. на културата на изразување, заснована е на сопствените оперативни цели и задачи и интегрирана е во наставата по граматика и литература во вид на јазични и стилско-композициски говорни вежби.

Часовите по граматика се незамисливи без усно утврдување и применување, како и часовите по обработка на литературни текстови без форми на говорни вежби, било со прераскажување, раскажување, известување, опишување или водење дискусија за литературниот проблем. Почитувајќи ја наставната целовитост на ова подрачје, преку систематска, континуирана и плански осмислена работа, ќе ги добиеме очекуваните ефекти.

Главни и незаобиколни содржини кои придонесуваат за развојот на говорната култура се литературно-уметничките текстови без кои е невозможно да се организира работа на јазикот.

4.4. Изразно читање и драматизации

Тие според својата природа се дадени во пишана форма, но уметничкото доживување треба да се вербализира по пат на изразно читање, рецитирање, интерпретативно кажување, или со помош на драматизација на текстот, а сè со цел негување на усното изразување и говорната култура.

По усмен пат може да се толкува литературно-уметничкото дело, и тоа со говорни вежби: со прераскажување, со опишување, со објаснување, со толкување, со изложување, со дискусија. Поетските слики во литературното дело може да делуваат инспиративно за вежбите за опишување, а постапките и особините на литературните ликови се идеален модел за дискусија или дебатен разговор.

Кај младите на школска возраст, прераскажувањето на литературното четиво може да биде квалитетна говорна активност.

Неисцрпни се можностите за поврзување на културата на говорот и работата на литературно-уметничкиот текст.

Може да се водат замислени дијалози со ликовите од делата или интервју со авторот.

Текстот може да послужи за ново творечко, дополнето, иновирано, усно интерпретирање каде учениците, водени од фантазијата, би ги менувале неговите наслови, ликови, завршетоци или би ги пренасочувале тековите на дејствијата.

Интерпретацијата на литературниот текст на часот е неможна без изразно читање, кое е многу битен облик на говорна вежба.

Без изразно читање посебно не можат малубројните драмски текстови, кои бараат увежбување на читањето по улоги. Ако станува збор за кажување на научен прозен текст или изведување на драмски текст, повторно литературата кореспондира со говорната литература.

Со разбивање на класичната структура на часот и со организирање на творечки игри во цел на наставата, учениците не се насочени само на лингвистичките форми, туку и на употребата на јазикот. Употребната вредност на теоретското знаење е наставен императив.

Поттикнувачки постапки се: движењата, играта, глумата, сцената, фантазијата - со кои самиот ученик се активира во имагинацијата на светот на уметноста и јавниот, културен живот.

Со драматизација на литературниот текст се развива смислата и способноста за правилно, течно, економично и убедливо усно изразување, се збогатува речникот како и јазичниот и стилскиот израз, се поттикнува сценското творештво.

Со драмските активности, со воведување на животните ситуации на сцена, со оживување на потенцијалните социјални контексти погодни за монолог или дијалог, користејќи импровизирани средства и многу фантазија (зборување со помош на достапни реквизити со кои се доловува некоја ситуација), говорот се манифестира во својот автохтон облик, водејќи при тоа сметка учениците од говорот да ги исфрлат сите непотребни зборови, фрази, ординарни конструкции, со кои само ја попречуваме суштината на информацијата.

Учениците ќе уживаат во глумата, ќе го засакаат и сфатат говорот во сите негови животни потенцијали, разбирајќи ја неговата сложеност, и што е најважно, ќе го понесат впечатокот дека говорната култура треба да живее и надвор од училишната зграда.

Со оглед на тоа дека станува збор за вежби на прозно кажување или глума (изведување на сценски игри), потребно е да напоменеме дека овие вежби во својот централен дел подразбираат ортоепски говорни вежби, значи добро владеење со акустичните вредности на говорот заради успешна говорна интерпретација.

Вториот дел подразбира увежбување на придружните и невербалните елементи на говорот, а тоа се: положбата и движењето на телото, мимиката, гестикулацијата, но и материјалните услови за изведување на интерпретацијата: сценографијата, декорацијата и реквизитите.

Овие часови можат да бидат во состав на наставата по литература, но многу често може и самостојно да се организираат. Нивната структура подразбира вежбање на дикцијата и на невербалните елементи на говорот, осмислување на сцената, како и добра подготовка на учениците дома при увежбувањето или учењето на текстовите напамет.

Тоа што посебно мораме да го нагласиме е улогата на учителот во мотивацијата како битен фактор во процесот на воведување на учениците во јазикот и јазичната уметност.

Мотивацијата на учениците за работа, односно осмислување, доживување, разбирање на темата, а потоа и нејзина вербална интерпретација, побитна е од било која друга мотивација.

Литературно-уметничкиот текст е основна појдовна точка по наставата по говорна култура и нејзините вредности се неспоредливи.

Од нивото на јазичната култура зависи целокупниот успех на учениците во училиштето бидејќи е многу битно како ученикот вербално ќе го презентира наученото градиво од останатите предмети.

Вештината и културата на говорот се препознава по способноста за поетизирање, тоналитетот и артикулацијата (гласовното обојување и нијансирање), односно начинот на кој нешто се изговара.

5. ТВОРЕЧКАТА НАСТАВА И КРЕАТИВНОТО ИЗРАЗУВАЊЕ

5.1. Творечка настава

Творечката настава може успешно да се реализира со примена на наставните стратегии кои се насочени кон таа цел - со примена на традиционално-наставните облици и методи, но и со примената на специфичните постапки во наставите со различни концепции.

Секој текст нуди цело богатство методи и постапки за работа кои на учениците ќе делуваат во воспитно-образовна смисла (обработувајќи ги книжевните текстови, различни по родови и видови, учениците го шират своето сознание, ја шират својата естетика и етичките вредности, ги доживуваат и разбираат книжевните дела и се запознаваат со нивните основни одлики. Преку анализа на книжевните текстови учениците ги проценуваат идејно-тематските, јазично-стилските и други вредности на текстовите).

Најдобра настава по книжевност е интеракцискиот однос на учениците и текстот при што тој својата конечна форма ја добива во свеста на ученикот.

Со креативната имагинација на секој ученик, текстот го добива неговиот сопствен одраз во поглед на содржината, обемот, квалитетот, начинот на изразување. Таквиот наставен контекст овозможува индивидуализиран пристап кон книжевните текстови, ориентација на проблемските наставни ситуации, со акцент на творечкото учење и имагинативното приоѓање во решавањето на проблемите, личниот печат за осмислување на понатамошниот, поинаквиот тек на дејствието, ликовите, драматизацијата на текстот, на ликовниот и музичкиот израз на доживувањата, чувствата и видување на прочитаното, искажување на сите творечки пориви и продуцирањето на новите идеи.

За разлика од традиционалната анализа на текстот, по која главно се читало и прераскажувало, современите наставни стратегии треба сестрано да ги афирмираат творечките постапки на учениците.

Во таа смисла, наставата мора да се заснова на разновидни ситуации, различни поттици и процеси, со примена на современите наставни стратегии кои се стремат кон самостоен творечки труд на ученикот.

Во таквиот современ концепт на настава учениците доживуваат позитивни искуства бидејќи учат на за нив прифатлив, истражувачки, соработнички и творечки начин.

Воспитно-образовниот процес во училиштата потребно е во целина да биде свртен кон творечката работа на учениците и наставниците. Учениците е потребно постојано да се воспитуваат за прогресивни промени, а со тоа и за творештво. Сегашното и идното време има потреба за развој на интердисциплинарниот начин на мислење.

Творештвото на наставниците и учениците може да започне во рамките на слободните активности на учениците (литературна, драмска, рецитаторска, ликовна, ритмичка, балетска, лингвистичка итн.), а потоа да продолжи во изучувањето на наставните области (предмети). Вклучен во секциите, ученикот се чувствува најпријатно.

Тука најмногу доаѓа до израз неговата способност, желби, интереси. Тука воспитно-образовната работа е најхумана, бидејќи се заснова на потребата и интересот на ученикот, кооперативните односи се на висина, секој ученик придонесува во согласност со сопствените интелектуални, физички и други можности.

Токму творештвото се заснова на хуманизацијата и кооперацијата (кои овозможуваат успешно планско исполнување на предвидените задачи, со тимската работа на наставниците и учениците). Покрај овие две компоненти на креативната настава значајни се уште некои. Пред сè станува збор за економијата.

Во творечката настава на учениците им е јасна целта и тие се трудат за што пократко време, со помал напор, што поуспешно да ја остварат. Во творечката настава осигурана е и постапноста во работата. Имено, оваа настава нема строго утврдени правила како нешто да се истражи, да се открие, да се состави.

Сè зависи од низата релевантни и ирелевантни фактори. Самата природа на творештвото како такво подразбира постапност, но и „скокови“ кои можат да доведат до нешто ново, неочекувано, оддалечено решение, итн.

Сегашниве училишта претежно се од информативен и репродуктивен тип. Тие даваат готови информации, т.е. произведуваат туѓи мисловни операции, што ни оддалеку не е доволно да се создаде творештвото.

Детето со интуицијата ја прави вистинската мерка кога е во прашање разбирањето, прифаќањето и создавањето сопствени слики за литературното дело. Тоа е тој феномен, фундамент од посебно значење за творечката личност на детето и човекот воопшто.

Бајките, како дел од литературата за деца, се дел и од воспитно-образовниот процес во предучилишните установи.

Нивната обработка придонесува за развивање на комуникацискиот акт кај децата од предучилишна возраст, односно за развивање на нивната јазична компетенција, но и на компетенцијата за слушање.

За таа цел од особена важност е улогата на воспитувачот, но и неговата стручна подготовка. Токму затоа, од него се бара постојано следење на современите научни тенденции кои ги усовршуваат методолошките постапки за да ги задоволат потребите на децата во развој - како на когнитивен, психолошки така и на јазичен план.

Познато е дека прифаќањето и усвојувањето на јазикот кај детето се случува со осознавањето на стварноста односно од самото раѓање.

Затоа, врската меѓу создавањето на поимите и објективната стварност е тема која науката постојано ја проучува и за таа цел постојат повеќе методи. Секоја метода дава одговор само на дел од прашањето. Од тука се наметнува потребата јазикот да се проучува интердисциплинарно.

Детето го усвојува јазикот во средината каде што е родено, каде што живее, но, денес, поради современиот начин на живот, по кус престој во домот, тоа усвојување го продолжува во предучилишни установи, во јаслите и во градинките.

Во нив тоа минува поголем дел од денот, а тогаш се овозможува на организиран начин да се влијае врз неговото воспитување и образување. Затоа улогата на воспитувачите е од огромно значење за целокупниот развој на детето, па и за неговиот јазичен развој.

Покрај секојдневната усна комуникација, во работата на воспитувачите е вклучена и литературата за деца, а сè со цел да се овозможи правилен когнитивен, психички, но и јазичен развој. Бајките, како посебен литературен жанр, имаат несомнено значење во развојот на децата и токму затоа тие се дел и од програмата за предучилишно воспитание.

Имајќи ги во предвид литературните, стилистичките и јазичните карактеристики на овој жанр, децата, зависно од возраста, добиваат сознание за поими кои не им се познати од реалноста.

Пренесувањето и обработката на содржината на исти бајки на овие два начина доведуваат и до нови, но различни резултати: ако првиот начин (илустрираните бајки) ја развива јазичната способност кај децата, вториот (текстуалните бајки) ја развива способноста за слушање, која исто така е дел од комуникативниот акт.

Токму затоа, потребно е постојано, континуирано да се истражува и да се следи говорот кај децата од најмала возраст, и да се гради граматичката свест.

Една од основните функции на литературата за деца е поврзана за развојот на најразличните облици на креативност кај децата.

Многу детски способности се израз на нивната креативност, не само вербална и ликовна, туку и други кои се однесуваат на развојот на нивното осознавање на околината и нивната вештина во решавањето на проблемите со кои се соочуваат лично или во група со врсниците, но и на релациите кои ги воспоставуваат со возрасните.

Литературата за деца го следи развојот на детето и влијае на неговото мислење подеднакво во естетска и дидактичка смисла и воопшто, во смисла на развојот на неговата комуникација со околината.

5.2. Обработки на дела

Книжевните дела за деца ги откриваат најдлабоките содржини на животот и значат средба на младите духови со тие вистини кои често се недофатливи.

За нив се пишува за да се досегне до убавината која во младото суштество ќе пробуди мисла и ќе предизвика естетско-емоционално доживување, ќе изгради хармонија и ќе биде зрнце на мудроста во понатамошниот живот и трагање.

Книжевните дела, прозни или стихувани, создадени во срцето, искажани со зборови го оживуваат, или го живеат својот втор живот во мислите и чувствата на читателот. За нив тоа е шарен и разнолик свет на духови кои ги бараат тајните во убавината, посакувајќи од текстот да потече река од настани, ликовите да проговорат.

Зборовите, посебно во делата наменети за деца, стануваат шифри. Како тие ќе ги дешифрираат, зависи од психичката конституција и културата на читање, од тоа колку е понудено естетска творба блиска до детскиот живот.

Доколку успешно се воспостави дијалог меѓу авторот и читателот по пат на текстот, дотолку задоволството во трагањето за смислените убавини ќе биде поголема.

Наставата за јазикот и литературата е многу специфична според својот предмет. Кон таа специфичност посебно придонесува подрачјето на литературата заради оригиналноста и неповторливоста на поетскиот свет на литературното дело со чие толкување се занимава.

Повеќезначноста на книжевното дело, слоевитоста и отвореноста кон светот и читателот, ги обврзува сите учесници во наставата на истражувачко и творечко пристапување. Притоа, начинот на читање на литературното дело е основна и пресудна методолошка постапка.

Искусствата покажуваат дека најуспешните анализи и интерпретации на уметничките текстови потекнуваат од стручното лице со високо усовршена читачка способност. Оваа способност се развива од мали нозе, посебно во пониските одделенија од основното училиште каде учениците ја совладуваат техниката на читање.

Развивањето на љубовта кон книгата и читањето подразбира упатување на примерен избор на текстови за читање, известувања за новата литература, воведување во тајните на успешното читање. Насочувањето го опфаќа свртувањето на внимание кон тежиштето на читањето, давање на задачи за насочено истражувачко читање, проверување на резултатите од читањето - соопштување, споредување, заклучување.

Творечката поетика на литературниот текст се открива со анализа на ликовите, настаните, композицијата, јазикот и стилот. Тоа трагање по творечката поетика на авторот со возраста треба да биде посамостојно од страна на учениците, но под будното око на наставникот кој ги упатува, насочува, им објаснува.

Во самиот чин на читање се започнуваат и подготвуваат сите сознајни и методски дејствија кои се неопходни за подоцнежна успешна интерпретација на секоја литературна творба. Бидејќи уметничкиот текст го опседнува читателот со сугестивни слики, побудува чувства и наведува на размислување, па од таму и методичкото пристапување се заснова на единството од фантазиското, емоционалното и рационалното ангажирање.

Истражувачките задачи како основен облик на поттикнување на учениците во рецепцијата на книжевниот текст максимално мисловно ги ангажираат и развиваат читачките способности кај младото дете во развојот.

Со нивна помош систематски се стимулира и изострува читателското внимание, се побудува критичката и истражувачката љубопитност, се развива книжевниот вкус. Ги ставаат учениците во положба на самостојни истражувачи и кај нив поттикнуваат одредени аналитичко-синтетички дејствија кои ги оспособуваат за стручно и доверливо учество во интерпретацијата на книжевното дело.

Овие задачи се далекусежни двигатели на проблемската, истражувачката и творечката настава, кои својата претходница можат да ја имаат во продуктивната домашна задача.

Толкувањето на текстот во пониските одделенија во основното училиште претставува исклучително сложена работа. Имајќи ги во предвид ограничувањата од возраста во рецепцијата на секој книжевен вид при толкувањето и усвојувањето на нејзините уметнички вредности треба да се покаже многу инвентивност, систематичност и упорност за да можат учениците да се оспособат за попотполно емоционално доживување на делото, свесно мисловно осознавање и откривање на неговите поетски убавини.

Модерната и современа организација на наставата по јазик и литература бара активна улога на ученикот. Ученикот не смее да биде пасивен слушател, кој во одреден миг само ќе го репродуцира сознаеното туку активен субјект кој истражувачки, творечки и коавторски учествува во проучувањето и создавањето на делото.

Целта на современите наставни стратегии насочена е кон внатрешната мотивација на учениците која се постигнува со разновидни поттикнувања и активности, меѓу кои значајно место припаѓа на истражувачкото читање и истражувачките задачи.

Факт е дека наставата по литература се темели на читањето бидејќи само прочитаниот или сослушаниот уметнички збор може да биде предмет на доживување и проучување.

Наставата по литература не може да ја оправда целта на своето постоење доколку не се заснова на читање, слушање и доживување на уметничкиот текст.

Заради тоа во наставата по мајчин јазик и литература, како основна и најфункционална цел поставува барање учениците правовремено да се воведат и стекнат навика на читање на различни видови текстови.

Читањето е творечка активност која се стекнува изградува и усовршува со систематска наставна работа во пониските одделенија од основното училиште.

Литературното дело со своите уметнички квалитети ја доживува својата вистинска вредност дури во свеста на читателите. Од материјална форма која подразбира збир од зборови на хартија, книжевното дело со посредство на свеста на читателот и неговата моќ на запазување и поимање, се ослободува и оживува, книжевното дело се создава со пишување, а се остварува со читање.

Според тоа, меѓу делата и читателите постои голема меѓузависност па може да се каже дека читателот е соучесник во создавањето на книжевното дело и неговото дообликување. Неговата улога е од непроценливо значење, така да авторот и читателот заеднички го креираат и оживуваат чудесниот свет на книжевната уметност.

На таквите идеи се заснова и теоријата на рецепција во науката за литература. Според неа во училиштата треба да се воспитува и изградува ученикот кој истовремено ќе умее да чувствува и критички да суди за книжевното дело. Во врска со тоа, Гете смета дека постојат три вида на читатели: на првата група и припаѓаат оние кои уживаат не просудувајќи, во втората група се оние кои просудуваат не уживајќи, додека во третата група спаѓаат оние кои просудуваат уживајќи и уживаат просудувајќи.

Во теоријата за рецепција секогаш се потенцира читателот кој ѝ припаѓа на третата категорија на Гете, значи оној кој во процесот на читање секогаш одново создава уметничко дело.

Една од фундаменталните цели на наставата по литература се однесува токму на оспособувањето на ученикот за уживање во делото кое го чита и на разложното просудување за неговите вредности.

Оваа цел е услов за остварување на сите други цели и задачи на оваа настава која се темели на читањето. Во таа смисла ученикот треба да го развиваат во активен чинител на литературната продукција.

Запознавањето на детето со магијата на литературата започнува многу рано, уште од најраните денови. Слушајќи и усвојувајќи ги разновидните интерпретации на литературните остварувања, почнувајќи од песни и бајки со кои од најрано и со најголемо задоволство се среќава, детето почнува посредно и малку несвесно да се запознава со самата литература.

Веќе на таа возраст почнува да се раѓа љубов кон литературното дело која возрасните треба да ја побудуваат и со постојано интригирање на детското внимание да ја негуваат и развиваат. Од тоа што им кажуваме или читаме, колку изразителност и чувства внесуваме, па дури и како ја земаме и оставаме книгата, зависи нашето влијание на развивањето на детското внимание, претставата, мислењата, емоциите, а во рамките на тоа и способностите за доживување на убавината и значењето на зборовите.

Ако детето тогаш го засака раскажувањето, кажувањето стихови, читањето од книга и почувствува задоволство во светот кој со тоа му се отвора, неговиот пат до книгата во голема мера е осигурен.

Правилно осмислените и организирано насочените активности во предучилишните установи, исто така, многу придонесуваат во поттикнувањето и развивањето на интересот на детето за сфаќање на уметничките својства на книжевниот свет.

Со тргнувањето на училиште детето почнува да ја перципира и доживува литературата во нејзина вистинска смисла и форма. Со таа можност се среќава оној момент кога ќе ја стекне способноста на правилно читање.

Читањето е творечка активност која се стекнува, изградува и усовршува со систематска наставна работа во помладите одделенија од основното училиште. Оспособувањето на ученикот за правилно читање и доживување на литературното дело го врши наставникот следејќи ги наставниот план и програма и потпирајќи се на поставените воспитно-образовни цели и задачи.

За да можат учениците адекватно да се подготват за активно учество во толкувањето на литературните дела, што е една од фундаменталните цели на наставата по литература, неопходно е да ја совладаат техниката на правилно читање затоа што од сите методски активности кои се вклучуваат во литературното дело единствено читањето е постојано и незаменливо.

Во наставата по литература, меѓу бројните видови читања, најчесто се практикуваат истражувачкото, доживеаното и изразното и интерпретативно читање. Методолозите сметаат дека во истражувачкото и доживеаното читање се содржи врвот на индивидуализацијата на оваа настава.

Во доживеаното читање преовладува емоционалното и фантазиското ангажирање на читателот и тоа се остварува пред сè при читање на уметнички текстови. Истражувачкото читање, меѓутоа, подразбира засилена рационална насоченост и критичка љубопитност кон текстот.

За овој вид на читање учениците посебно се мотивираат со давање на истражувачки задачи. Изразното читање, кое според својата основна дефиниција е гласно читање, има за цел на учениците да им овозможи попотполно доживување и разбирање на уметничкиот текст и да послужи како углед за стекнување на читачката умешност.

Кога овој вид на читање е во прашање, секако треба да се обрне внимание на сите неопходни компоненти на добриот, изразниот говор како што се дикцијата, интонацијата, бојата на гласот, динамичноста, темпото, реченичниот интензитет и сè друго што може битно да го потполни аудитивниот впечаток.

Бидејќи доброто читање е услов литературниот текст да се доживее и сфати и без тоа нема успешно изучување и развивање на трајната љубов кон книгата, затоа умешноста на читањето на ученикот треба да се сфати како првостепена задача на наставата по литература.

Заради тоа е неопходно наставникот со убавината на своето гласно читање да влијае на степенот на рецепција на уметничкиот текст од страна на децата и на квалитетот на нивното читање. Од наставникот тие учат како се ужива во оживувањето на светот на литературното дело во сопствената фантазија и пред очите на оние кои го слушаат таквото читање.

Кога ученикот ќе стане свесен какво естетско уживање му носи убавото читање тој почнува да се труди неговите убавини да ги усвои и да го негува само таквиот начин на читање. Исто така, факт е дека не е начитан оној кој прочитал голем број книги, туку оној врз кого книгите оставиле длабоки траги за цел живот.

Заради тоа, не е толку значајно ни колку дела предвидени со наставната програма прочитал туку како го направил тоа.

Постојат бројни начини на кои кај учениците може да се поттикне интересот за читање и доживување на литературните дела. Еден од многуте начини е изнесувањето впечатоци предизвикани од литературното дело.

Исто така, средбата на учениците со авторот може да биде многу инспиративна и може да претставува силен мотивирачки фактор како за читањето така и за самостојното создавање на уметнички дела. Тука спаѓа и гледањето на театарски претстави, одбрани филмови, радио и телевизиски адаптации на соодветни литературни дела.

Во наставата на македонскиот јазик и литература често се прави и корелација со наставата по музичка култура од причина што музиката, со своето благотворно дејство, силно влијае на читачката фантазија.

Во секој случај, битно е сите овие постапки да бидат во функција за оспособување на учениците да читаат и тогаш кога тоа не се бара од нив и тоа да го прават со уживање.

Крајна цел во сложениот процес на читање е постигнување на ниво на самомотивираност, односно раѓање на внатрешна мотивација која ќе биде поттикнувач во создавањето на навиките за читање кај учениците и фактор кој ќе ја елиминира потребата за надворешни поттикнувања и посредување најчесто на наставникот.

Литературното дело, читателот и авторот се трите основни фактори за побудување на читателската љубопитност и љубовта кон книгата.

Културата на говорот е неопходна карактеристика за секој културен човек. Таа е цивилизациска придобивка, дел е од културата на живеење и културата на мислење.

Читањето како последица од културниот развој на човекот, во современиот свет е вештина нужна за опстанок и е значаен начин на комуникација и пренесување на знаењето.

Читањето како неопходна социјална способност се наоѓа во криза со оглед на правецот на развојот на современата цивилизација, а е битен услов за општиот општествен развој.

Кризата на читањето најпрво предизвикува последици во наставата која непосредно се занимава со книгата и литературата и говорната култура која почива на неа.

Наставата по литература, пред сè работата на литературно-уметнички текстови, може да придонесе за развојот на говорната култура на учениците во пониските одделенија во основното училиште.

Воспитувањето за книгата го сметаме за воспитување за културата и традицијата, а читањето како значајна потреба на човекот за постигнување на повисоко ниво на општа култура.

Читањето е најстариот облик на човекова културна дејност, основно средство за образование и за спознавање на светот.

Некогаш читањето и пишувањето биле привилегија на одредени општествени слоеви.

Сите културни добра кои човештвото ги стекнувало во својот историски развој се пренесувале од генерација на генерација со посредство на пишаниот збор.

Денес читањето и пишувањето се достапни на секого и се неодоиви од човековото секојдневие.

Книгата е незаменливо добро на современиот човек.

Вредната книга ја обликува личноста, ја поттикнува креативноста, придонесува за склад и хармонија во начинот на живеење.

Со читање на литературно-уметнички текстови се добива естетско поле за поттикнување, создавање и негување на културното изразување.

Добро позната работа е дека читањето е најнепосредниот, најубавиот и најлесниот начин за совладување на културата на говорот.

Литературното дело е врвен пример за јазично-уметничкото творештво, во кое естетиката на изразување го добива својот врв.

Во процесот на воспитување и образување за живот и работа исклучително значење има односот кон книгата и читањето бидејќи добрата книга има голема моќ - внесува убавина и сила во човековиот дух, ја буди љубопитноста, учи да се сака светот.

Во воспитнообразовната дејност на читањето се гледа како на неопходен адут, примарна способност, предуслов за развој на мотивацијата за учење и остварување на образовните достигнувања.

Човекот по читањето се чувствува духовно побогат, со повисока свест за себе и светот.

Генерално, учениците многу малку читаат, што е многу неповолно за развојот на личноста и нејзиното интелектуално и емоционално богатење.

Читањето или нечитањето на книгите е проблем кој мора да ја интересира областа на културата и сигурно е дека е тоа голем културолошки проблем.

Со потиснувањето на книгите, а со неа и националната културна традиција, се потиснува и употребата на јазикот, бидејќи таа целата е во јазикот, во зборовите од мајчиниот јазик.

Со читањето ги вежбаме основните вредности на говорот, водејќи сметка за литературно-јазичните норми во општ смисол, го збогатуваме речникот, изборот на зборови и познавањето на нивното експресивно значење, го вежбаме обртот на зборови и конструкцијата на развиените реченици.

Не само читањето ја развива говорната култура, туку и нуди изобилство на јазично-стилски примери со кои се изградува јазично-литературниот вкус.

Читањето на литературно-уметнички текстови е идеален начин за збогатување на речникот и за стекнување на способности за јазично маневрирање, не само со бројот на лексичките единици, туку и со богатството на нивното експресивно значење.

5.3. Прераскажување

Прераскажувањата се постапки доста едноставни и практични за реализација, а повторно, на пристапен начин ги воведуваат учениците во процесот на творештвото.

Со повикот на фантазирање и заедничко создавање на приказна или заедничко обликување на приказната со игра на продолжување, учениците, паровите или групите почнуваат и ја дополнуваат приказната со свои реченици, одржувајќи ја целovitоста на замислената ситуација.

Наставникот треба само да го следи развојот на приказната и со благовремени интервенции да ги насочува замислените настани.

Во таа смисла, неопходно е учениците при изработувањето на текстот да бидат што посамостојни и послободни и не треба да се бидат насочувани во било која одредена насока, за да можат нивните творечки диспозиции да се претвораат во способност на дивергентно и оригинално мислење.

Креативните способности стекнати во наставата по книжевност имаат позитивно влијание на едукативната активност на учениците воопшто. Ваквата организација ја менува позицијата на учениците од пасивни реципиенти да станат актери на наставната активност и творци.

Освен тоа тој временски простор за активности на изразување и творење на ученикот му отвора можности за манифестирање на неговото книжевно творештво (почетоци на пишување прозни и поетски остварувања).

Еден од најцелисходните и најчесто користени облици на усно изразување кај децата од предшколска возраст е прераскажувањето на содржината на литературно-уметничките текстови.

Во методиската литература прераскажувањето се вбројува во говорните вежби, со оглед на тоа дека со нивното користење многу се придонесува за говорниот развој на децата. Оваа активност главно се реализира по изразното читање на воспитувачот на

одредени видови на литературно-уметнички текстови, по раскажување, гледање слики, гледање филм, телевизиска или театарска претстава, слушање радио.

Значи, за овој вид говорни вежби можат да послужат сите расположливи извори: непосредната стварност, посредната стварност која се запознава со читање на текстовите, доживувањата било индивидуални или колективни и фантазијата.

На сложените облици на раскажување се преминува тогаш кога ќе се согледа дека децата се оспособени да можат самостојно, со свои зборови да ја прераскажат содржината на прозното четиво. Тогаш може да се примени скратување на прозниот текст како посложен облик.

Прераскажувањето може да се комбинира со илустрирање или со слушање на магнетофонска репродукција од детското прераскажување.

Со прераскажувањето децата имитираат и спонтано усвојуваат различни форми на јазично остварување во разновидните дела кои се репродуцираат, па на тој начин спонтано се вградуваат во детската свест и јазичната култура.

Читањето и прераскажувањето како облици на говорната комуникација со децата од предучилишна возраст остваруваат незамисливи можности во стимулирањето на говорниот развој на децата, во збогатувањето на нивниот речник и поттикнувањето на јазичното творештво.

Затоа нивната адекватна примена е од несомнено значење за развојот на комуникациските способности на децата, а таа зависи од подготвеноста и оспособеноста на воспитувачите за правилниот избор на соодветни литературно-уметнички текстови со кои децата ќе се запознаат и ќе ги откриваат нивните скриени пораки и значења.

Драмското воспитување е развоен процес кој доаѓа од ослободување на спонтаноста до можности за истражување на уметничките зборови, а многу битно место зазема учењето на говорот.

Во последно време се настојува учењето од книги да се замени со искусственото учење па во учењето сè повеќе се користи драмското воспитување. Постојат драмски работилници како методи за учење на јазикот во наставата на јазикот и книжевноста, а потоа со работилници кои се конципирани како тренинг составен од низа драмски вежби надвор од наставата.

Преку говорот и јазичните игри, меѓусебниот разговор низ видови музичко-драмски игри, анимација на кукли, децата воспоставуваат врски кои им пружаат поттик за збогатување на јазикот со зборови чија смисла ќе ја разберат.

Во говорот честопати, еден збор од јазичната игра раѓа нов, па на тој начин се проширува фондот на зборови кои се „таложат“ во активниот речник на децата. Примениот збор во новиот јазичен контекст создава друга јазична врска со која се продолжува мислата или се објаснува ситуацијата.

Со таквото стимулирање на вербалните активности децата-реципиенти ги запознаваат новите јазични елементи од значење за понатамошниот развој на јазичните способности. По пат на одбрани јазични игри детето на одредени зборови им припишува значење, па може да се каже дека семантичкиот аспект има битна улога за комуникацијата.

Како пример можат да послужат, меѓу останатите, игрите со гатанки, кажувањето поговорки, раскажувањето кратки анегдоти од детскиот свет, прашанки, ребуси, градење нови зборови...

Толкувањето на текстовите во наставата се заснова на нивно читање, доживување и разбирање. Една од задачите на наставата по мајчин јазик се однесува на оспособувањето на учениците за самостојно доживување, разбирање, сестрано толкување и вреднување на книжевно-уметничките дела од различни жанрови.

Обмислувањето на книжевното дело во тријадата книжевен текст-настава-ученик подразбира неколку нивоа на разгледување на наставата по книжевност: цел и задача на наставата, програмски содржини, интерпретативни модели, учебници, карактеристики на наставникот, доживувачко-сознајни можности на ученикот.

При обработката на текстот во голема мера се применува единството на аналитички и синтетички постапки и гледишта. На книжевното дело му се пристапува како на сложен и неповторлив организам во кој сè е условено со причинско-последични врски, поттикнато со животното искуство и вообличено со творечката фантазија.

Обработката на книжевното дело треба да биде проткаена со решавање на проблемските прашања кои се поттикнати со текстот и уметничкото доживување и која ученикот ќе го поттикнува да согледува, открива, истражува, проценува и заклучува.

На тој начин се стимулира љубопитноста, свесната активност и истражувачката дејност на ученикот, се развиваат неговите индивидуални склоности и способности.

За да може да го доживее, разбере, толкува и вреднува книжевниот текст ученикот прво треба да научи да чита - да ја усвои техниката на читање, да го извежба читањето до ниво на разбирање, односно читањето од цел на наставата да стане средство за остварување на други цели. Покрај гласовниот состав на зборовите, текстот содржи и некои други моменти кои се од значење за да се разбере напишаното. Познавањето на правописните и граматички правила е основен предуслов за писменоста воопшто.

Наставата по книжевност се темели на книжевно-уметничките текстови, од една страна, и книжевно-теориските, книжевно-историските и книжевно-критичките содржини од друга страна.

Уметничкото дело како жив организам а не само предмет на проучување преставува постојан поттик и предизвик за интерпретаторите.

Во интерпретативниот модел на наставата по книжевност во свеста на ученикот се прекршува смислата на книжевниот текст. Книжевниот текст е посебно инспиративен за ученикот чии што доживувачко-сознајни можности се на влезната линија од интелектуалниот и психичкиот развој воопшто, како и развојот на неговите посебни склоности и интереси.

Книжевната уметност секогаш и одново отвора нов простор за поинакви слики и доживувања во фантазијата и свеста на ученикот. Поетската игра со зборови и слика го поттикнува да мисли. Процесот на сознанија во наставата по книжевност во креативна смисла, не е затворен систем, бидејќи уметничкото дело е неисцрпен извор на интересирања, во чија внатрешност можат да се откријат нови врски и односи.

Тоа ја одржува целата значенска сложеност на поимите доживување, разбирање и толкување на книжевниот текст, од една, а го усложнува наставниот процес и улогата на наставникот во него, од друга страна.

Книжевните текстови претставуваат појдовни претпоставки кои се врзани за учењето на јазикот, збогатување на лексиката, согледување на симболично-метафоричните слики, хуморот, игрите и поезијата.

Јазичните слоеви на книжевните текстови меѓусебно се проткајуваат и бараат контекстуално читање. Покрај тоа, основните вредности на јазикот се согледуваат и се осознаваат од естетско-смисловниот текст кој ги мотивира децата на размислување од усмениот и писмениот творечки пристап и од способноста за комуницирање.

Феноменот на јазикот, а посебно неговиот екстралингвистички слој кој го сочинуваат акцентот, емотивно-мисловната насоченост, мелодијата и ритмот, претставуваат основа во проценувањето на значенските симболи и нивоа содржани во уметничките дела, посебно за деца.

Зборовите во јазичниот текст ја откриваат суштината и продираат во суштината. Без нив многу објаснувања на појавите би пресушиле а духовноста би исчезнала. Во зборовите на книжевните дела сочувана е традицијата и културата на човечката цивилизација, говорот на љубовта произлегол од најдлабоките чувства, се отвораат слики на душите на поколенијата и мудростите на опстојување.

Се вели дека зборот е магија, дека звукот се протега во етерот со својата повеќезначност и симболика, не само во книжевниот текст, и дека има своја функција.

Во литературата за деца поимите и звуците, точните описи и кристализираните слики на светот се задржани со јазикот. Јазикот и зборовите во него не можат да се опишат, ниту да се објаснат до крај, макар колку и да се најдат синоними и симболи, како што е направено со трагањето низ песните на споменатите поети.

Изговорениот збор, разговорот со природата и птиците, струењето на ветровите и фучењето на змејовите го осветлува човековиот дух и животниот ритам кој се чувствува од стиховите кои ја симболизираат неискананата убавина, радост, оставајќи можности за различно разбирање.

5.4. Изразување

Покрај многубројните функционални, образовни и естетски наставни цели и задачи, при артикулацијата на часовите по книжевност, читањето останува најубавиот и најлесниот начин за усвојување на книжевно-јазичките норми и развивањето на способноста за елоквенција.

Лексичките единици на тој начин се умножуваат и делат во репетиториумот на ученичката градба на помнења и сознанија. Со еден збор, секој нов текст од читанките му презентира на младиот реципиент непознати или малку разбирливи лексеми, подготвени да го збогатат лексичкиот фонд и изразните можности на малите комуникатори.

Осознавањето на книжевно-уметничките дела е засновано на приемот односно на сфаќањето и разбирањето на јазичкиот план на книжевниот текст. Јазикот на книжевното дело е преносител на естетските содржини.

Познавањето на јазикот, неговите посебности, стилските и семантичките квалитети, се услов за пристап на книжевно-уметничкото дело.

Методиката на толкување на непознати зборови, поими и изрази настојува на учениците да им овозможи разбирање на јазикот на делата за да може доживувањето и значењето на содржината да се остварат во мера неопходна за добра интерпретација.

Учениците со ширењето на јазичното искуство го збогатуваат и усовршуваат јазичниот фонд и сопствениот стилски израз.

Богатството на зборовите го отсликува богатството на духот, истенчениот однос кон светот и неговото калеидоскопско структурирање на димензиите, на егзистенцијално-есенцијалните феномени на стварноста.

Речитите луѓе се во огромна предност над останатите во сите видови на комуникативни ситуации што некои автори сликовито, но лингвистички втемелено го објаснуваат: зборовите и реката имаат ист корен. Идејата на говорот и идејата на реката е слична: непрекинато течење.

Негувањето на љубовта кон зборовите и културата на изразување, убавината на поетските слики во книжевно-уметничките и другите видови на јазично творештво, е основна задача на наставата по јазик и книжевност.

Но, како резултат на кризата на читањето во општеството и во училиштата, спроведеното истражување покажува и намалено интересирање на учениците за збогатување на речничкиот фонд.

Задачата на современиот наставник е да посвети посебно внимание на овој проблем и да ги осмисли наставните стратегии при објаснувањето на непознатите зборови користејќи ја не само својата стручност, туку и инвентивност. Толкувањето и учењето на непознати зборови на час мора да биде континуирано, интересно и целисходно.

Со цел да се навлезе во естетските вредности и да се овозможат посебни услови за детското изразување и творење, во наставата можат да се користат различни наставни стратегии.

Со адекватниот избор и комбинирање на наставните стратегии, посебно современите, можно е сестрано стимулирање и афирмирање на творечките активности на учениците во работата на книжевните текстови.

Само целосното согледување и третирањето на елементите на наставните стратегии (облици, методи и средства на наставната работа), наместо парцијалното, може успешно да се развива кај децата потребата за учење и творештво.

Методичката инвентивност и творештвото на наставникот претставуваат клуч за креативната настава во која, со тоа на едноставен и на секого пристапен начин учениците учат со творештво за творештво.

Наставата по книжевност, во овој поглед, е многу битна алка во системот на воспитанието и образованието во основните училишта.

Во областа на книжевноста творештвото на учениците е најприсутно. Оваа област е интегрален дел од воспитанието за творештвото бидејќи дава неисцрпно богатство на теми, изобилство на идеи и духовни ресурси, креативни врски со другите предмети, го проширува и збогатува детскиот емоционален и сознаен свет.

Таа е посебно погоден терен за естетското воспитување на учениците - за нивното оспособување да согледуваат, разбираат, проценуваат, да ги доживуваат естетските вредности, да ги развиваат различните облици на своето креативно манифестирање и за афирмирање на естетските остварувања.

Книжевните текстови во наставниот процес внесуваат воспитна и творечка компонента, со цел младите да се подготвуваат за живот. Нивното учење не е само усвојување на знаења (информации), туку станува збор за прогресивен процес во кој ученикот треба да ги развива способностите и вештините и да ги усвојува вредностите и ставовите.

Затоа, заради специфичната комплексност на наставата по книжевност и специфичното разбирање на продуктивноста на таа настава, овие текстови, како содржини и интерактивни видови на комуникација, даваат исклучителни можности за совладување на традиционалниот стереотип на образовниот процес и одбегнувањето на формализмот во наставата.

Нивната убавина има моќ, со посредство, пред сè на емоционалните канали кај ученикот, да го збогатуваат нивното естетско доживување, да ги анимира на активен став

кон текстот, на развивање на етичноста, фантазијата, оригиналноста, на создавање воопшто и негување на љубов кон убавината на творештвото.

Книжевноста го облагородува учењето, а личноста на ученикот го крева на достоино место на критичар, истражувач и уметник-творец.

Неопходно е, за таа цел да им се овозможи на учениците да, инспирирани од текстот, во согласност со својата експресивна креативност, со примеси на критичност и творечка фантазија, да продуцираат различни креативни остварувања (усмени, пишани, практични) во различни предметни подрачја, односно подрачја од уметноста и животот.

Реално е да се очекува, поттикнати со тоа, тие да бидат помотивирани и понатаму да ја негуваат културата на читање на книжевни дела.

Што се подразбира под творештво на учениците? Творештвото не е една единствена способност, туку повеќе различни способности или особини на личноста и еден од битните елементи од општата цел на воспитувањето. Тоа не може само да се поттикнува и развива туку мора и да се воспитува.

Во педагошка смисла, претставува врв на пирамидата на знаење по која ученикот се качува - највисокиот домет на учењето бидејќи стекнатото креативно знаење ученикот творечки го применува.

Креативноста подразбира оспособеност поединецот да се изрази на најадекватен начин, флексибилност на мислењето и едукативна заснованост (систем од знаења и вештини), како основи на творештвото.

Главен предуслов за креативноста е отвореноста кон светот и самиот себеси, чувствителност за проблемите. Таа повеќе се сфаќа како процес, а помалку како ефект. За неа е битна полна слобода за сите идеи (иако тие во обичниот контекст би можеле да изгледаат и необични и несериозни) бидејќи се елемент на фантазијата во создавањето на новото.

Сепак, творештвото не се исцрпува во креативноста бидејќи, освен смисолот за разновидни творечки активности и содржини, неопходен е и цврст креативен став и постојана работа.

Генерално, творечкиот процес, подразбира активност која израснува од единственоста на поединецот, од една страна, и материјалот, настаните, социјалното окружување и околностите од друга страна.

Ова делување е свртување кон внатрешниот творечки порив во потрага по сопствениот идентитет и начин на изразување. Во креативниот процес учествуваат когнитивните способности (дивергентното и конвергентното мислење), личните карактеристики (цели, мотиви и др.) и емоционалните умешности (вештините на емоционално доживување, управување со емоциите и др.).

Чувствата се носители на поттикот и инспирацијата. Креацијата не треба да биде изведена под притисок на успешноста и неуспешноста, туку е потребно да се остави поголем простор за оригиналноста и творечкиот потенцијал низ можноста за самоизразување. Резултатот доаѓа благодарение на концентрацијата, упорноста и внимателноста, што се особини кои се развиваат со работа и учење.

Овде е поголемо чувството на интринзичко задоволство и фокусираност, а искуството од активноста е интринзичка награда. Креативниот процес, на тој начин, иако повеќеслоен е предвидлив и остварлив.

Ако творештвото го набљудуваме низ активностите на откривање, пронаоѓање на нови, поинакви, необични, оригинални решенија во околности кои се нови, непознати за поединецот или барање на непознатото во веќе познатото, способност на комбинирање, манифестирање на индивидуалноста во секојдневниот живот и работа, тогаш може да се каже дека творештвото може да се учи и негува.

На тоа укажуваат и современите психолошки и педагошки сознанија. Од педагошки аспект е не само потребно и можно, туку и неопходно да се оспособуваат учениците за творечки активности во наставниот процес.

Сите ученици, како и сите луѓе воопшто, на различни начини имаат потреба и можност за творечко однесување. Сите деца се потенцијално креативни суштества со различни творечки потенцијали на кои во училиштата, како многу битно социјално окружување, треба да им се пристапи со посебно внимание.

Неопходно е да се остварува творечка настава, која може да се дефинира како посебен наставен процес во кој максимално се развиваат творечките способности на учениците, се развива творечкото мислење и се стекнуваат знаења со примената на принципите на творечкото учење.

Децата воопшто, што значи и децата од предучилишна возраст, умеат да ги слушаат возрасните кога зборуваат. Таа своевидна комуникација е успешна само под услов

приказната на возрасните да е интересна, содржајна, динамична, со јасни заплети и расплети и ако е јазично култивирана. Значи, говорот на возрасните влијае на развојот на говорот кај децата, бидејќи и тие ќе говорат, како возрасните, и со говорот ќе ги изразуваат своите емоции и доживувања, својот специфичен поглед на светот и својата оригиналност во мислењето.

Станува збор за чистата детска оригиналност која се разликува од конвенциите на возрасните. Токму оригиналниот детски говор не боледува од фразите на возрасните и е ослободен од мноштвото научни силогизми.

Детскиот говор не е секогаш прецизен, но децата ја надополнуваат прецизноста со својата спонтаност и со многуте елементи кои се израз на нивната хуманост, отвореност и симпатичност.

Во суштина, децата најубаво се смеат и радуваат, бидејќи не се оптоварени со конвенционалното однесување кое го среќаваме кај возрасните.

Ова е само една од причините што децата брзо ги прифаќаат хумористичните литературни дела кои се, покрај останатото, блиски на детскиот поглед на свет и кои се во согласност со нивната подготвеност во секој момент да ги потиснат во втор план апсурдите и непријатната реалност. Во тоа во голема мерка им помага играта која најпотполно ја потврдува автентичноста на нивниот свет.

Литературните дела наменети за деца, чија основна цел е да ги подготват децата за живот кој ги чека кога ќе пораснат, најчесто се неинтересни, посебно ако авторите ги создаваат од позиција на инфантилен однос кон децата.

Исто така, децата не ги прифаќаат литературните дела оптоварени со сентиментализам, сладникавост и идеализирање на реалноста. Ова се однесува и на сликовниците кои ги консумираат децата од предучилишна возраст, иако тие не се органски дел од литературата за деца. Од таму на децата им се блиски нонсенсните песни во кои стварноста е тенденциозно пореметена, а токму парадоксалните и алогичните слики влијаат на развојот на детското мислење и имагинативната креативност.

За развојот на креативноста кај децата од големо значење се ликовните, драмските игри, потоа игрите со зборови и музичките игри.

Кога станува збор за ликовните игри, не мислиме на детското ликовно изразување на хартија, на лист од блок по ликовно или на некоја друга површина, туку на нивното

ликовно изразување инспирирано од литературниот текст. Во психологијата е познато дека децата не ги сакаат безличните површини и тие за нив се вистински предизвик по нив да цртаат и да ги бојат, а подоцна, кога ќе ја совладаат азбуката, тргнуваат со испишување графити преку кои ги изразуваат емоциите, љубовта, бунтот и сл. Имаме на ум дека и сликовницата може да влијае на ликовната креација и ликовната интерпретација кај децата.

Кога го истакнуваме значењето на литературата за развојот на креативноста кај децата, ги имаме на ум и драмските текстови за кои се поврзани драмските игри. Основата за драмската игра може да биде различна, почнувајќи од бајките, басните, драмските едночинки, песните, приказните и осмислените дијалози кои, нормално ги вклучуваат во дејството.

Децата се соживуваат со улогите на авијатичар, ловец, морнар, возач, кондуктер, принц и принцеза, учителка и продавачка, змеј, самовила и сл. Во осмислувањето на драмските игри воспитувачите треба да поседуваат многу такт и пожелно би било да ги одбегнуваат непотребните интервенции.

На децата треба да им се препушти сами да го водат дејството и да се сконцентрираат, без оглед што во детските драматизации има многу илузорно. Впрочем, театарот е голема илузија. Драмските дијалози посебно влијаат на развојот на јазичната комуникација.

Содржините во бајките исто така можат да влијаат на развојот на креативната фантазија кај децата од предучилишна возраст.

Би требало возрасните кои раскажуваат бајки на детето, а ова посебно се однесува на воспитувачите, да знаат дека бајката делува на емоциите на детето, а тоа делување исто така се одвива преку емоциите кои кај детето се предизвикани од настаните во бајката кои во тој момент предизвикуваат емоции од сликите во бајката.

Благодарение на бајките децата визуелизираат многу внатрешни проблеми. Бајките му помагаат на детето најпрво да почне да ги насетува проблемите, а како што расте сè појасно ги пронаоѓа патиштата кои водат кон решавање на истите на најразлични начини.

На тој начин детето постепено се ослободува од внатрешните тензии и двоумења и постепено, со помош на возрасните, кои е потребно да се трпеливи, се осамостојува.

Благодарение на литературата за деца како јазичко-уметничка творба, можат да се остварат многу цели во воспитувањето и образувањето на децата од претшколска возраст.

Потребно е да се има на ум дека оваа литература развива и збогатува многу способности кај децата, оние кои во нив се видливо присутни, или притаено присутни сè до моментот кога ќе ги допре и придвижи некоја интересна тема која директно е поврзана за детскиот свет и нивното искуство.

Благодарение на литературата за деца, децата учат и стекнуваат нови знаења и искуства. Факт е дека воспитувачите мора да водат сметка за литературните дела, за содржината и формата на делата, без оглед што „детето како читател многу повеќе е свртено кон содржината, и не е свесно заинтересирано за формата и сето тоа што таа значи и носи во едно литературно дело“.

На децата им се неинтересни литературните дела кои не го следат нивното искуство и потреби и кои не допираат многу нивни интересирања, проблеми, недоумици, појасно кажано - дела кои не им овозможуваат да се идентификуваат со ликовите и ситуациите во делото.

Доброто литературно дело мора да ја испровоцира детската љубопитност, а тоа никако не може да го оствари ако на децата им се нудат премногу информации, иако со должината ги „гуши“ и ако јазички и стилски не е на нивото на знаењето на реципиентите и на нивниот емоционален и интелектуален склоп.

Значи, делото има функција да го помага развојот на детското мислење, но тоа, воедно, за да ја оствари таа цел, мора да е инкомпатибилно со начинот на детското мислење и оценување. Само добрите воспитувачи, а тоа се оние кои ги совладале методските постапки, можат со вистинскиот избор на литературни текстови да влијаат на децата да ги примат и инкорпорираат во своето искуство.

Тоа што децата ќе успеат од делото да го интегрираат во својот мисловен и искуствен свет, влијае на развојот на нивните доживувања, на нивната фантазија и на изразувањето и на комуникацијата воопшто.

Кога го истакнуваме значењето на литературата за развојот на креативноста кај децата мислиме, пред сè, на влијанието кое литературното дело го има на развојот на детската личност воопшто, посебно на развојот на идентификацијата и комуникацијата.

Детето воспоставува комуникација со литературното дело, но комуникација се остварува и меѓу детето и воспитувачот, меѓу децата во групата, потоа т.н. дијадна комуникација и слично. Децата чувствуваат потреба во процесот на комуникацијата да

искажат некое свое искуство, а воспитувачот треба да му го олесни на детето процесот на комуникација во смисла да го ослободи и да му овозможи да се искаже но и да го сослуша соговорникот.

Така, во процесот на комуникација се учи побргу и поуспешно се прошируваат границите на видикот на секое дете посебно. Сепак, потребно е, барем да напомниме, дека литературното дело не е само извор за стекнување на нови знаења, бидејќи тоа не е ниту лексикон на факти, ниту е зборник од дидактички правила и прописи.

Оттаму е и потребата на воспитувачот да се дистанцира од концепциите кои истакнуваат дека основната функција на литературното дело е чисто психичка и дека делото највеќе влијае на развојот на психичките функции кај децата, како што се: фантазијата, запазувањето, концентрацијата, вниманието, мислењето, памтењето и слично.

Не негираме дека литературното дело може да влијае на развојот на наброените психички функции и дека во тој смисол може да помогне во остварување на воспитни и образовни цели.

Но, доколку литературното дело не му олесни и не му овозможи на детето да почне да се окупира со себе, да развива слики не само за себе туку и за окружувањето, слободно да комуницира и да го почитува соговорникот и да формира афирмативна слика за себеси и за другите, не во смисла дека тоа е центар на светот, туку само рамноправен учесник во сите видови на комуникација, тогаш се губи смислата на литературното дело, кое како облик на уметничкото обликување на светот, треба да влијае не само на детските емоции, доживувања и изразување, туку и да развива чувство за убаво и потреба постојано да тежнее за тоа што треба да ги задоволи неговите интереси.

5.5. Креативен наставник и ученик

Креативниот наставник сите видови вежби и останати активности ги користи за градење култура на изразување чии основни елементи се правилноста, јасноста, прецизноста, едноставност на дикцијата, интонацијата, со цел приближување на дијалектниот говор кон литературата.

Притоа, ги користи литературните текстови и продукти за деца мотивирајќи ги да читаат за да се јави кај нив потребата за самостојно јазично творештво. Развивањето на

јазичните способности кај учениците ќе придонесе за подобра интелектуално-емоционална подготовка за одредени видови говорно и писмено изразување.

Ученичките способности при слободниот пристап на зададена тема можат да дојдат до израз и да ја откријат мислата која е зачната и искажана со јазикот, начинот на распоредување детали во рамките на целината, изборот на јазични средства земени од активниот речник на учениците итн.

Креативниот наставник ги развива креативните способности на своите ученици, а креативните ученици се способни за индивидуална работа, т.е. за самостојно решавање на проблемите, истражуваат, пронаоѓаат.

Приодот кон креативниот ученик значи да се стави во активна положба, да се развијат кај него предиспозициите и да се создадат услови за развој на нови способности.

Креативниот ученик доаѓа до непосредно искуство бидејќи применува повеќе детали, поединости, факти, врски, односи, релации и сл.

Креативниот ученик има широки интересирања (секогаш нешто прашува, бара).

Тоа се ученици кои се многу активни, вредни, комуникативни, снаодливи, љубопитни.

Тоа е ученик кој бара нови, неочекувани и духовити решенија на проблемот, отстапува од утврдените навики, љубопитно приоѓа на градивото, истражувачки ги решава проблемите на нов, неочекуван и невообичаен начин.

5.6. Млади таленти

Талентот како не ретка појава битна е како за талентираниот поединец, така и за целото негово окружување. Уште од одамна постои мислењето и ставот дека талентираниите се општествена драгоценост, вродена, наследна предиспозиција која се менува, напредува и развива само во поволни околности.

Талентираниите ученици имаат посебни образовни потреби и најчесто можат да се препознаат по големите интелектуални способности.

Врз основа на теориските анализи можеме да кажеме дека талентот е вроден потенцијал, условен со делување на надворешните услови, факторот на средината, а од друга страна претставува пресуден фактор за издвојување на единката од групата врз основа на покажаните зголемени интересирања и способности.

Значи, талентот може да биде манифестиран како за една, така за повеќе области истовремено, па оттаму постојат бројни начини за искажување на талентот, негово идентификување и широкиот спектар на домени за работа со талентираниите.

5.7. Инклузија на децата со посебни потреби

Процесот на вклучување на децата со попреченост во развојот во редовно воспитно-образовниот систем исклучително е сложен и условен од бројни фактори кои се однесуваат не само на условите во предучилишните установи, туку и на поширокиот општествен контекст.

Темелното определување во предучилишниот систем за оживотворување на правата на децата со потешкотии во развојот подразбира постојано настојување во подобрувањето и унапредувањето на квалитетот на воспитно-образовниот процес и рехабилитацијата на децата со потешкотии во развојот.

Значајна е улогата на воспитувачот, кој преку компетенцијата за емпатија и инклузија, може да придонесе за поттикнување на чувството за доживување и разбирање на емоциите на другите, односно емоциите на децата со попреченост во развојот и со тоа да даде значаен придонес за унапредување на инклузивното образование во предучилишниот воспитно-образовен процес.

6. ^ITAWETO, U^EWETO I ELEKTRONSKITE MEDIUMI

6.1. ^itaweto

Читањето е најчестиот начин на учење, информирање, на професионалното и креативното манифестирање, на духовното изградување. Училиштето, а посебно наставата по мајчин јазик значително влијаат на развојот на способностите за читање.

Писателот своето дело го наменува на читателот, а тоа својата реалност ја стекнува во свеста на читателот.

Читањето е вештина нужна за опстанок во современата цивилизација. Развојот на способноста за читање и неговите општи култури на работата со текст претставуваат значајна стратегија за учењето воопшто.

Постигнувањето на оптимално ниво на компетенција во работата со пишаниот материјал има одредено место и значење при оспособувањето за самостојна работа како и за постојано образование и самообразование.

Од социјално-психолошка гледна точка учењето е процес на социјализација на личноста во кој значајна улога имаат општествените фактори, посебно другите лица. Членовите на семејството во тој процес заземаат клучно место.

Читањето е значајна умешност, вештина, способност на човекот во современото општество. Условено е од различни фактори и подложно е на промени.

Познато е дека најзначајните разлики меѓу фантастиката и научната фантастика се: присуството на елементи на науката и техниката во научната фантастика, наспроти нивното отсуство во фантастиката; времето на одвивање на фантастиката е минатото или сегашноста, додека пак, научната фантастика се одвива во иднината; во фантастиката доминантни чувства се: стравот, песимизмот или непријатното изненадување на јунакот, наспроти пријатното изненадување во научната фантастика, како и желбите и надежта во позитивен исход; во фантастиката е доминантна беспомошноста на јунакот, а во научната фантастика тоа е неговата борба; фантастиката се одвива во средина која ни е позната, додека пак, во научната фантастика се создава нова средина, која е поинаква од познатата; во фантастиката е засегнат поединецот како индивидуа или евентуално групата, додека пак, во научната фантастика засегнато е човештвото и неговата судбина.

Се разбира ова не е конечниот список на сите разлики меѓу фантастиката и научната фантастика, но тие се доволно примамливи да го привлечат вниманието на истражувачот. Истовремено, со посочувањето на разликите меѓу фантастиката и научната фантастика се диференцираат карактеристиките на научно-фантастичната литература.

Книжевните дела се извор на сознанија за животот, тагите и радостите, убавините и стапиците. Тие ги збогатуваат, облагородуваат и развиваат литературните способности на емоционално, интелектуално и фантазиско ниво на значење.

Спознавањето за карактерот, убавината, вредностите, богатите духовни сознанија и рецептивните искуства, ја поттикнуваат мотивацијата за читање и откривање на дела. Основната мотивација во училиштето ја пружа учителот, бидејќи тој е водителот за откривање на уметноста на зборовите.

Самите наставници, за да можат успешно да ги реализираат целите и задачите мора да имаат и дарба и рецептивно искуство, а посебно методолошко-методичко втемелување, бидејќи тоа е основа за (не) прифаќање на одреден вид на книжевно творештво.

Посебно место во рецептивното искуство на ученикот претставува краткиот расказ, бидејќи таа е своевиден комуникатор меѓу најмладите реципиенти и писателите; тој е пат кон нивното битие. Многу книжевници укажувале колку приказната била моќна во нивното детство, колку им ја пружала и откривала магијата на зборовите.

Дел од задолжителните текстови во наставните планови или програми припаѓа и на краткиот расказ чија историја на настанување ја карактеризираат термилошки различности, бројни класификации, почнувајќи од квантитативното одредување на нејзината должина. Битно е да се осврнеме на теориското одредување на поимот краток расказ. Во теоријата на книжевноста на приказните попрецизно е дефинирана, иако и таа се појавува понекогаш во термилошката одредница како расказ. Кога се анализираат текстови во нашите читанки, тогаш се забележува дека терминот расказ егзистира во рамките на должината; тој подразбира пократка форма од новела и приказна, што е во согласност со генеолошкото одредување.

Типолошката самосвојност, и покрај некои недоречености укажува на нејзините претпоставки. Бројните дела укажуваат на редукција на фабулата, бројот на мотивите варира и понекогаш се сведува на еден; постои изразено прескокнување низ просторот и времето.

Понекогаш ликовите се само номинални носители на дејствието, а крајот најчесто е неочекуван.

Краткиот расказ често го следи иронија. Тој претставува еден исечок, момент од животот, одбраната тема не се осветлува, нема ретардација во дејствието. Природното окружување се карактеризира врз основа на секојдневното лично искуство и перспектива и затоа најчесто е пишуван во прво лице.

Сè почестото присуство на фантастика, иронии и гротески укажува на промената на жанровската парадигма. Нејзиното место на мапата на прозни форми не е лесно да се одреди, бидејќи и тој, како и сите жанрови трпи промени во различните уметнички и неуметнички нивоа на значење.

Типологијата на краткиот расказ може да се поврзе за самиот автор, бидејќи имаат препознатливи сопствени модели. Сигурно дека времето влијае на должината на исказот, кој понекогаш се сведува на типот СМС порака. Неговата задача е да му даде смисол на настанот, фиктивен или реален. Колку модели има? Веројатно онолку колку и писатели.

Читањето е спознајна дејност во која читателот ги очитува своите рецептивни и когнитивни можности. Читајќи, учениците остваруваат успешна усна и писмена комуникација, спознавање и доживување на книжевните дела, го збогатуваат својот речник, ги развиваат читателските потреби и ги развиваат читателските навики.

Читањето е клучна вештина за успешно учење. За да може детето успешно да учи потребно е да го извежба читањето до ниво на течно читање и со разбирање за што се потребни долготрајни средби со текстови од различни видови и содржини.

На тој план, и читањето како когнитивен (прогресивен), процес на усвојување значења од пишуваните симболи (знаци, букви) зазема и има мошне битно, стожерно место.

6.2. У~eweto

Интерактивните раскази има даваат можност на децата и самите да станат творци, да ја следат мислата на авторот и да додаваат свои идеи. Доброто книжевно дело мора да биде ускладено со природата на возраста. Душан Радовиќ смета дека кој сака да воспитува и образува деца, тоа мора да го прави на нивен јазик, јазик на времето во кое живеат.

Така се пишуваат и расказите на Игор Коларов: тие на децата им се допаѓаат со својата едноставност, нема јазични бариери во комуникацијата на авторот и учениците.

Познато е дека наставата може да биде клучен момент во креирањето на творечките потенцијали на учениците.

Наставниот процес, гледан во целина, е многу сложен. Ако е осмислен како мал истражувачки проект, тогаш тој има стратегиска улога не само во процесот на образованието туку и во формирањето на личноста на ученикот.

Ако наставникот добро ги подготви со плурализам методските постапки, патот кон откривањето на вредноста на книжевното дело, тогаш се крева нивото на односот меѓу авторот, учениците и учителот и се зголемува рационално-интуитивната сфера на учење. Добро осмислената дидактичко-методичка комуникација ги афирмира ученичките потенцијали во наставниот процес.

Ученикот станува творец, се потпира на своите интелектуални и емоционални способности. Книжевното дело за него е предизвик, а наставниот процес, во вистинска смисла на зборот станува творечко-продуктивен процес.

За да еден расказ го збогати детскиот живот, тој мора да ја поттикнува фантазијата, да ги развива емоциите, да ги придвижи емотивно-мисловните реагирања. Со помош на фантазијата се разрешуваат многу конфликтни ситуации, доволно е да се затворат очите, да се посака нешто и многу страдања се намалуваат.

Во оваа прилика ние посебно ќе се позанимаваме со збогатувањето на ученичкиот речник на часовите по интерпретација на книжевно уметничките текстови за деца. Текстовите во читанките претставуваат мала животна антологија на речитост, поуки, сознанија и уметнички уживања. Било да ја оживуваат емоцијата на лирските песни, да ги

доловуваат настаните во бајките и расказите или ја решаваат проблематиката на драмскиот текст, учениците се соочуваат со нови, во нивното искуство уште неиспишани страници на животното училиште.

Во познатата антологија на српскиот расказ за деца професорот Слободан Ж. Марковиќ прави извесна класификација и типолошко одредување на расказот за деца и млади, „во зависност од обемот и пристапот, од средствата и начините на кажување“, издвојувајќи при тоа четири жанрови: запис, цртичка, развиен расказ и бајка.

Професорот Радомир Животиќ го дефинира поимот, теоретската втемеленост и другите идејно-поетски карактеристики, кои се однесуваат на должината и формата на раскажување. Земајќи ги во предвид темите и мотивите, јазикот и стилот, како и другите креативни сегменти, Животиќ согледува неколку видови кратки раскази, а тоа се: автобиографскиот расказ, дидактичкиот расказ, расказ за животните и растенијата и расказ за малите нешта, со напомена дека „краткиот расказ може да биде во форма на портрет, цртичка, анегдоти“.

Интересна класификација на српската раскажувачка проза упатена на младите читатели прави и професорот Војо Марјановиќ, кој го нагласува постоењето на: приказни, раскази, слики, записи, цртичка, инсерти.

Во современата книжевност за деца и млади краткиот расказ е посебно негуван и профилиран жанр, кој посебно се афирмирал на страниците од домашните списанија и весници.

Уметничкото доживување на делата на убавата книжевност е битен двигател на читачкото интересирање воопшто. Упатувањето и поттикнувањето на учениците да согледуваат, кажуваат и со уметнички факти да го поткрепуваат фантазиското, емоционалното и мисловното, доживеаното откривање на светот на книжевните дела претставува битна функционална цел на наставата по литература.

Уметничкото доживување на делата на убавата книжевност е битен двигател на читателското интересирање воопшто како и интересирањето на учениците за наставата по

литература. Доживувањата најсилно ги побудуваат мислите на читателот и фантазијата да се занимаваат со тајните на уметничкото творештво.

Упатувањето и поттикнувањето на учениците да ги согледуваат, кажуваат и со уметничките факти да ги поткрепуваат фантазиското, емоционалното и мисловното, доживеано со откривањето на светот на литературното дело претставува битна функционална цел на наставата по литература.

Индивидуалното доживување на делото претставува најнепосредна комуникација со делото. Својата реалност делото ја остварува во свеста на читателот, а со оглед на специфичноста на доживувањата на секој читател посебно, во свеста на читателот стварноста на делото станува специфична. Затоа, така создадениот свет претставува најсубјективно доживување кое на читателот само личната рецепција на делото може да му ја пружи.

Ако доживувањето го одредиме како емоционално реагирање на прочитаното и сфатеното, тогаш тој сложен процес покрај емоционалните фактори го вклучува и разбирањето и искуството.

Личното естетско доживување се афирмира со литературните факти во наставата. „Соопштувањето на уметничките доживувања, нивното поткрепување со факти од уметничкиот текст, како и осветлувањето од повеќе гледишта, може да биде појдовна точка за успешна литературна анализа, но и погоден начин учениците да се поттикнат да ги следат, истакнуваат и коментираат своите впечатоци, чувства, мечтаења, асоцијации, сознанија, мисли, ставови...и во текот и по читањето“.

Имајќи го во предвид значењето на естетските доживувања на читателот како важен елемент на наставната интерпретација на книжевно-уметничкиот текст, една од целите на наставата по литература е токму оспособувањето на учениците своите уметнички доживувања да ги искажуваат и сопствените впечатоци, мисли, чувства, ставови да ги образложуваат, поткрепуваат со текст и да ги поврзуваат со факти од уметничкиот текст.

Фантастичната македонска книжевност за деца има два извора. Првиот извор е влијанието на авторите од западно-европските и светските литератури, а вториот - фолклорот, или поточно бајката и преданието.

Уште повеќе што, според познатите разлики меѓу бајката и преданието книжевноста за деца и млади од преданијата ги има преземено следниве елементи: конкретизирање на карактерот со лично име, како и точното ситуирање на времето и местото во кое се одвива настанот, што е карактеристично за преданието но не и за бајката, потоа натприродните појави предизвикуваат вџашување и возбуда, но не и страв како во преданието; во преданието јунакот е наратор, кој се наоѓа зад некој лик во текстот, а според, напишаното нараторлошко правило тоа што во текстот го зборува раскажувачот не може да биде предмет на тестот на вистината, затоа што, како лик неговите зборови не мораат да бидат вистинити, односно како лик во текстот тој може и да лаже, што придонесува за неизвесноста во судот на тоа што се случило, а тоа е главната карактеристика на фантастичната книжевност.

Во македонската фантастична литература за деца и млади присутни се елементите на бајка, вклучувајќи ги следните: борбата меѓу доброто и злото, која секогаш се завршува среќно и во полза на доброто; поседување или добивање магични, натприродни моќи кај јунакот, кои не се покажуваат како трагични и со тоа фантастичната литература за деца отстапува од западно-европската фантастика; темите во македонската фантастична литература за деца и млади најчесто се остварување на детските соништа и победи над осаменоста, стекнувањето богатство, пронаоѓање на саканата девојка, каде што повторно е видлива врската со бајката; потоа, остварувањето на целите е со помош на оние типични реквизити од регистарот на бајките - волшебни предмети или моќи (“жива вода“, „немски јазик“); темата за метаморфозите која во класичната фантастика се покажува како трагична за јунакот но во книжевноста за деца, како и во бајката оставена е можноста за враќање во првобитната состојба; темата за огледалата - која е преземена од класичната фантастика, но не е причина за страв и ужас, туку е само забавна игра на фантазијата; темата за појавата на духови (кои во суштина се добри и имаат функција на имагинарен пријател на детето) која е земена од западно-европската фантастика итн.

Прашањето на наставните стратегии и системи на усвојување на граматиката и стекнувањето на култура на изразување секогаш е актуелно и подложно на квантитативно и квалитативно проширување.

Тргувајќи од зборот и враќајќи се во него, во индивидуалната или тимската работа, разговарајќи, читајќи или слушајќи на учениците работата за усвојување на јазикот секогаш ќе им биде поинтересна ако директно се упатени на креирањето на нови јазични стварности.

Таа креација може да биде имплицитно или експлицитно поттикната од страна на наставникот, мотивирана со зборови, со дело или движење, олеснета со наставните средства, но во својата основа има добро конципирана методска стратегија.

Добрите наставни стратегии на усвојување на јазикот и комуникативните вештини засновани се на разновидност, креативност и динамика на организирање на наставниот час.

Тие бараат поголемо ангажирање на наставникот и детално познавање на особините, класификациите и употребната вредност на наставната стратегија и системот за работа, односно, неговите стручни и методски компетенции во согласност со современите педагошки движења.

Просперитетот на еден народ лежи во општеството кое перманентно учи, кое се грижи за своите граѓани и нивното образование, бидејќи правецот во кој образованието ќе го придвижи човекот го одредува неговиот иден живот - истакнува Платон, како што го покренува и развојот.

6.3. Sovremenite mediumi i kni`evnosta

Современите медиуми ја имаат преземено функцијата на информирање, па книгата е западната во криза, што значително влијае на учениците во основните училишта, на кои од самиот почеток на запознавање со литературните светови им е потребна организирана

помош на часовите по интерпретација не само на задолжителните дела по лектира туку и делата по слободен избор со цел мотивирање за читање.

Литературните текстови по лектира за учениците од пониските одделенија од основното училиште претставуваат духовна комуникација на реципиентите со многу значења кои се откриваат со читањето и разговорот на час со помош на наставникот.

Современото училиште тежнее кон развојот на психофизичките карактеристики на ученикот, кои се состојат во буђењето на животната енергија кај децата како преку низа мисловни операции се осветли значењето на зборовите и речениците и на тој начин, по пат на фантазија, да се мисли во слики.

Започнатата работа и разговор на часот неопходно е да продолжи во библиотеката со читање и пребарување на лектирни дела со кои учениците ќе го задоволат својот интерес, ќе се запознаат со продукцијата која библиотеката во училиштето ја поседува, ќе ги разгледуваат списанијата за деца бидејќи и во нив се наоѓаат текстови кои учениците во договор со наставникот, и на предлог на библиотекарот, можат да ги изберат.

При изборот на литературно-уметничките текстови учениците незабележително го изразуваат својот став кон убавото препознаено во песните, приказните, бајките, басните или романот. Тие убавини кои младото суштество ќе ги препознае со читањето, разговорот, препораката или предлогот ќе придонесе кај него да се создаде и изгради вкус. Осумгодишниот читател, со тргнувањето на училиште, сфаќа дека првиот и основен извор на сознанија, по совладувањето на читањето и пишувањето, е литературниот текст кој му овозможува многу духовни задоволства.

„Затоа на детето, како обновувач на една заедница, не смееме да гледаме како на несериозен читател. Оние автори кои го носат приматот на вистински автори за деца сфаќаат колку е тешко да се пишува за нив.

Поетиката на литературата за деца ја подразбира и **воспитно-образовната и естетска порака**. Детството е стожерен фундамент врз кој почива и се развива човековата

личност. Детето усвојува знаења и поимања коишто подоцна ќе го насочат неговиот развој.⁹³

Хуморот, безгрижноста, фантазијата, детските соништа и игри нашле свое место во текстовите на лектирите. За успешна рецепција неопходна е фантазијата на читателите со која се откриваат бројните значења на делата.

Во тој процес рецепцијата е индивидуална, како и доживувањето. Ист е случајот и со работата во училишната библиотека: со воспоставувањето на релацијата писател - литературно дело - читателот, секогаш ќе постои можност за ново читање и доживување на симболиката на литературниот текст и неговиот јазик.

Покрај останатите цели и задачи со кои се остваруваат содржините на Наставниот план и програма, првата цел во читањето и толкувањето на литературно-уметничките текстови на лектирата е согледувањето на убавото, потоа доживување на убавото.

Од самото доживување на јазикот и стилот на литературното дело постапно се поттикнува мислата, се збогатува фантазијата, а тоа се елементи со кои се развива вкусот и потребата за читање на значајните литературни остварувања.

Умешноста за негување на јазикот, развивањето на чувството за убавото, доброто и вистинитото, за естетиката на живеењето, е најголемото човеково добро.

Еден од начините да се воведат децата во светот на литературните дела е читањето кое на ниво на претшколска возраст го прави воспитувачот. Изразното читање има повеќекратно воспитно значење за претшколските деца.

Прераскажувањето на прочитаното по однапред подготвен план на излагање го поттикнува правилниот изговор на гласовите и придонесува за адекватниот развој на говорот. Запознавањето на детето со магијата на литературата започнува многу рано уште во предучилишниот период. Слушајќи ги и усвојувајќи ги разновидните интерпретации на литературните остварувања, почнувајќи од песничките и бајките со кои најрано се среќава, детето почнува посредно и по малку несвесно да се запознава со самата литература.

⁹³ Мојсова-Чепишевска, В.: *Клуч во клучалката на детството*. – Скопје, „Матица“, 2019., 129.

Веќе на таа возраст почнува да се раѓа љубов кон книжевното дело, која возрасните треба да ја разбудат. Тоа првенствено е задача на семејството а пред сè на родителите. Нивната улога во овој развоен период е пресудна. Доколку се потрудат на своето дете да му всадат љубов и интерес за литературното творештво уште од мали нозе, дотолку тоа полесно ќе се насочува подоцна.

Неговата желба за подлабоки и потемелни проучувања на литературното дело ќе бидат посилни и поткрепени со претходно стекнатото искуство и сознание. Правилно осмислените и организирано насочените активности во предучилишните установи пресудно придонесуваат за поттикнување и развивање на интересот на детето за поимање на уметничките својства на литературниот свет.

Во овој случај многу е битен правилниот избор на адекватни и на возраста прилагодени литературни текстови. Воспитувачот со развиена и изградена говорна култура, покрај тоа што со својот говор во секој миг делува како пример и образец на говорење, посредувајќи меѓу литературно-уметничките текстови и децата, значајно придонесува во развивањето на љубовта кон книгата и уметноста на зборовите воопшто.

Аналогно на тоа изразното читање на воспитувачот е еден од најзначајните чекори во остварувањето на комплетната комуникација со децата. Со адекватна мимика и гестикалација на воспитувачот, спонтаната приказна за прочитаното и употребата на очигледните дидактичко-игровни средства, детето ќе може да продре во суштината на уметничкиот текст и да ја сфати неговата емоционална порака.

Според тоа, читањето мора да биде такво да овозможи пренесување на емоциите на авторот врз децата, чувства кои ги обземаат главните јунаци, носителите на дејството, расположенијата и лирските чувства содржани во самиот текст.

Изразното читање има непроценливо воспитно значење за децата од предшколска возраст. Затоа неопходно е воспитувачот да пристапи во одбирањето на литературно-уметничките текстови многу стручно и пред сè одговорно. Потребно е да одберат текстови во кои има дијалог, бидејќи содржат дејствие кое децата го следат со задоволство, го репродуцираат и дури драматизираат.

Потоа, да се одбираат текстови со сликовити описи на природата, како и текстови чиј јазик го привлекува вниманието на децата со убавината на своите изрази. Воопшто, народната, класичната и современата литература за деца во стих или проза претставува неисцрпен материјал за читање на децата.

Бајките се неопходна, незаменлива литература за деца од предшколска и рана основношколска возраст. Тоа што детето може да го најде во добрата бајка, не може да го најде на ниту едно друго место.

Доживувањето на бајките во детството е еден од условите за изградување и зачувување на животниот оптимизам, правилниот однос кон луѓето и кон животот воопшто.

Самиот факт дека траат со векови, опстојуваат и покрај наездата на вредни и помалку вредни содржини за деца, зборува за нивната голема вредност и значењето за развојот на децата.

Мистиката и фантастиката во многуте бајки избледува пред уметничката вредност и убавината на бајката, романтиката и вистините кои се кријат под рувото на фантастичното. Овие бајки даваат замав на детската фантазија, ја поттикнуваат креативноста и творештвото.

Бидејќи бајката е блиска на детскиот свет според начинот на изразување, фантазијата и доживувањето на светот, природно е децата да имаат потенцијали и внатрешна потреба да измислат, „да напишат“ бајка.

Улогата на возрасниот е да ги поттикнува, насочува и оформува продуктите на нивното творештво. Со организирање на игровидни активности, нивната бајка може да се илустрира, да се менува, прикажува драмски и да се чита на другите деца.

Бајките кои сами ги создаваат содржат елементи на современиот живот, ги содржат потребите на децата и нивните скриени желби.

Говорот се развива, негува и учи до крајот на животот. Возрасните, следејќи го развојот, интересите и потребите на детето, ја поттикнуваат неговата вродена потреба за јазични игри.

Во разните видови игри, децата ги манифестираат творечките потенцијали. Возрасните треба да ги поттикнуваат децата на творечко изразување кое е оригинално, полно со фантазија и проткаено со свежина карактеристична за детството.

Бајките ја поттикнуваат детската фантазија и ја разигруваат и мислата, ја поттикнуваат креативноста и творештвото. Ги поттикнуваат децата да комбинираат, измислуваат, да ги доведуваат во врска дури и неверојатните, чудни, неможни работи кои секогаш подоцна го наоѓаат своето вистинско место. Фантазијата е составен елемент на детското творештво, вид на мисловна активност и битен фактор во развојот на личноста на детето.

Бајките, како волшебни стапчиња, ги пренесуваат децата од светот на реалноста во светот на фантазијата и се добра подготовка за организирање на разновидни говорни игротеки, работилници во кои децата со задоволство учествуваат и во кои доаѓа до израз нивното говорно творештво.

Значајна улога во процесот на развојот на говорот и комуникациските способности има учителот. Неговата говорна моќ, работа на јазикот на часовите по мајчин јазик и литература, како и во другите облици на работа и активности, читањето и анализата на јазикот на текстот во списанијата, ќе придонесе во развојот на говорот на учениците и согледување на убавината на јазикот од секојдневната комуникација и литературните дела.

Развивањето на културата на усното и писменото изразување една е од најбитните задачи на наставата по мајчин јазик и литература дефинирани со наставните планови и програми. Вкупната духовност, загатките и симболите, материјалниот свет и имагинарните претстави, човекот ги искажува со јазикот.

Затоа, местото на ова наставно подрачје е исклучително и специфично. Неговите програмски содржини се преплетуваат со содржините на литературата, граматиката и

правописот, и така интегрално функционираат со намера низ текстуалната структура да се открие кодираниот смисол на јазикот.

Со јазикот се воспоставува дијалог со именуваните и неименуваните актери како што е случај во бајковидните остварувања за деца. Таа внатрешна логика на јазикот која произлегува од говорот на јунаците блиски до децата според говорната игра, овозможува развивање на јазичното мислење и јазичната свест со воочување на јазичните законитости.

Лексичките и морфолошките вежби го збогатуваат речникот, но и ги поттикнуваат учениците да ги сфатат формите на зборовите и да изградат нови создавајќи текст или контекст во зависност од личните сознанија и интереси.

Со оглед на тоа дека наставната програма е една, а училиштето и условите за работа многу, целите и задачите на говорната и писмената култура се остваруваат со различни методи и облици на работа. Современата методолошка наука не може да се замисли без иновирани креативни постапки кои ќе ги овозможат посакуваните исходи искажани со јазичните изразувања на ученикот.

На почетниот стадиум на учењето на јазикот големо внимание треба да му се посвети на говорот како средство за комуникација, со слушање на сопствениот и туѓиот говор. Од тоа произлегува грижата да се научи мајчиниот јазик, а обврската е поголема јазикот и културата да се негуваат за да би се зачувал националниот идентитет.

Најдобрите примери можат да произлезат од читањето на вредните книжевни дела со кои се буди интересот на учениците за книгата и воведувањето во книжевниот говор. Покрај тоа, со имагинативната употреба на говорот за создавање на игровни ситуации на ученикот му е дадена можност за развој на творечките способности.

Во таквите видови игри ученикот е активен учесник кој преку интеракцијата со наставникот или врсниците ја изразува својата мисла.

Културата на усното и писменото изразување учениците ја стекнуваат и во облиците на воннаставната работа - секциите, како и во дополнителната и факултативната настава, со

самостојна работа, читање на нови списанија за деца, како и книги од богатата продукција за деца.

Од посебно значење е правењето детско списание, формирање одделенска библиотека, прифаќање правила за користењето на книги и однесувањето во библиотеката, создавање текст за сликовница (во прво одделение), измислување и запишување на приказни, создавање на стрипови и илустрации.

Покрај секојдневните животни комуникациски ситуации, специфичните јазични и комплексни активности многу значајно место во развојот на говорните способности имаат и другите медиуми: народната и пишаната литература за деца, филмот, театарот (детскиот театар, кукларството, театарските сенки), радио емисиите за деца и др.

Секој од наведените медиуми дава можност за специфична комуникациска размена и практикување на јазикот на посебен начин.

Различните содржини и медиуми, доколку се усвојуваат како што треба и одговараат на ученичкиот интелектуален и емоционален свет, ќе ги оспособи учениците за говор и пишување, со цел овие елементи во текот на учењето и развојот да се збогатуваат.

Веќе е кажано дека главните и незаобиколни содржини кои придонесуваат за развојот на културата на говорот се литературните текстови. Работата на јазикот не е можно да се организира изолирано од литературниот текст, како што литературниот текст и градивото на граматиката не можат да се анализираат без говорот или писменото соопштување.

Со читањето на лектирите, учениците ја збогатуваат својата изразна моќ и речникот.

Покрај говорната култура, и писмените состави на учениците претставуваат нивна креација со примена на стекнатите јазични знаења, богатството на лексиката и речениците.

Пишувањето е сложен чин, и затоа бара од наставникот да, со активно учество на учениците и дијалози за темата, состави план на пишување.

Јазикот, неговата внатрешна организација, како и динамиката на развојот, му ја наметнуваат на училиштето, како организирана воспитно-образовна институција, потребата за создавање и развој на културата на говорот и пишувањето.

Со совладување на основните законитости на мајчиниот стандарден јазик, учениците усмено и писмено ќе се изразуваат правилно, ќе се оспособуваат за изразно читање, читање во себе, логично и критичко разбирање и сфаќање на прочитаното.

Развивањето на способностите за правилно, уверливо и точно усмено и писмено изразување, збогатувањето на речникот, јазичниот и стилскиот израз е предуслов за остварување на содржината на другите наставни подрачја.

За тоа сведочат делата на познатите писатели кои покажуваат дека, освен другите елементи, функционираат како единствен и организиран систем. Со тоа се потврдува дека со читањето, заедно со креативната работа на учителот, со мислење и размислување, учениците го развиваат смисолот на аудитивно и визуелно доживување на зборовите.

Читањето и доживувањето на литературните дела се основна цел на методската настава по мајчин јазик и литература, независно од жанрот на кој му припаѓа делото.

Читањето е прва и основна претпоставка во толкувањето, сознавањето и интерпретацијата на литературното уметничко дело. Со читањето се развива и логичкото размислување. Истражувачкото и доживеаното читање ја поттикнува фантазијата, ги буди сите сетила и ја засилува рецепцијата на книжевното дело.

Односот кон читањето се менува со настанокот на електронските книги кои можат да се читаат од монитор, но кои може да ги чита и човечки глас. Воведувањето на читател (наратор), ќе го врати читањето на златното доба на усната книжевност кога раскажувачите (преносителите) имале водечка улога во презентирањето на литературните содржини.

Убавата книга за деца треба да ја откријат родителите, воспитувачите, учителите, наставниците, библиотекарите, авторите на читанки, сите оние кои го формираат детскиот литературен вкус.

Омилениот прозен вид зависи од возраста.

Не постојат статистички значајни разлики во интересот на учениците за проза меѓу половите.

Постојат статистички значајни разлики во интересот на учениците за проза меѓу средините.

Омилен прозен вид, независно од возраста е бајката.

Повеќето од децата од сите одделенија најмногу сакаат да читаат бајки.

Независно од полот омилен прозен вид убедливо е бајката, а потоа следува басната и романот.

Омилен прозен вид, независно од средината е бајката. Басните се попопуларни во селската отколку во градската и приградската средина. Романите најмногу се читаат во градските училишта иако е голем процентот и во селските и приградските.

Доминантноста на прозата е присутна и на литературната сцена и во наставата.

Читањето е предуслов за целокупното образование, а читањето на литературните дела неопходно за развојот на личноста и сестраната комуникација. За наставниците од одделенска настава битен е и изборот на дополнителни текстови, но и методската апаратура која ги следи текстовите во читанките.

Бајката е омилен прозен вид независно од полот, возраста и местото.

Со едноставната композиција и израз бајката го плени вниманието на децата ширум светот. Бајката дава надеж и верба, бидејќи во неа секогаш победуваат послабите, храбрите и вредните.

Прозната литература за деца нуди цел спектар теми и мотиви. Основни тематски нивоа на прозата за деца се: хуморот, играта, имагинацијата и фантастиката што го потврдува и изборот на омилените литературни дела.

При изборот на литературните дела за наставна обработка може да се појави и следново прашање: Дали делото служи на училишната, т.е на воспитната функција, или за

забава, духовна разонода? Во ерата на мултимедијалните содржини не смееме на децата да им ја одземеме забавата во книгата. Детската литература отворено нуди релаксација.

Од бројните методски активности во проучувањето на литературните дела две се незаменливи: тоа се доброто читање и доживувањето на литературното дело и доверливото аналитичко-синтетичко проучување.

Под аналитичко-синтетичко проучување се подразбира интерпретација, обработка, толкување, пристап.

Постојат добро напишани книги кои и децата можат да ги читаат. Тие книги не мора да го носат предзнакот „детски“, па сепак го задоволуваат вечниот копнеж по духовна авантура и убавина.

Развивањето на јазичната култура на учениците од пониските одделенија во основните училишта е една од значајните задачи во наставата по литература во основното училиште.

Затоа е потребно наставникот постојано да го унапредува говорот на учениците, да го збогатува нивниот речник и да го упатува во вештината на правилен и убав говор. За да ја оствари оваа задача учителот може тоа да го направи со постојаното насочување на учениците на значењето на јазичното изразување и развивањето на усното и писменото изразување во наставата со користење на литературни текстови.

Се анализира развојот на говорот кај децата од порана училишна возраст, како и улогата на литературата за деца, со цел да се стимулира тој развој и да се негува говорот кај децата на таа возраст. Литературата за деца претставува основа за остварување на активности, како во делот на артикулацијата на гласовите и говорот воопшто, така и во подоцнежните фази на формирање на детскиот речник, логички поврзаниот и култивиран говор, изразниот говор и низа други целни активности.

Суштината на човечкото живеење е заснована на поврзаноста со другите луѓе. Таа меѓусебна поврзаност зависи од комуникацијата. Комуникацијата меѓу луѓето се воспоставува со преносот на информации со помош на знаци.

Основните видови на комуникација се вербалната и невербалната комуникација. Вербалната комуникација се остварува со знаци-симболи, а невербалната комуникација со знаци-сигнали.

Човекот е повеќекратно комуникативно суштество. Човечката комуникација е сложена, разновидна и е постојан придружник на човечките активности. Комуникацијата е однос меѓу човечките единки, па заради тоа секогаш е интеракција.

Нема интеракција без комуникација. Комуникацијата меѓу луѓето првенствено се заснова на симболи. Симболите се поврзуваат во сложени симболички системи според одредени правила. Најбитни симболи се зборовите и нивната комбинација низ вербален и пишан текст.

Базичниот симболички систем на човекот е говорниот јазик. Зборот претставува основа на јазичното, меѓучовечкото комуницирање. Комуникацијата ја опфаќа интраперсоналната и интерперсоналната компонента на акти и процеси на комуникација. Затоа симболичката, меѓучовечката комуникација се нарекува вербална комуникација.

Јазикот е општествена појава во која се одразува и со која се изразува општественото сознание. Тоа е најразвиениот симболички систем. Јазикот има две основни информативни функции: изразување и соопштување.

Тие заедно го сочинуваат единствениот систем на говорење. Јазикот е составен од елементи или единици кои се взаемно поврзани и меѓусебно условени - постоењето на еден елемент е условено со постоењето на друг елемент. Говорот се дефинира како јазик во акција, како реализација на вербалниот симболички систем.

Јазикот и говорот не можат да се поистоветуваат, заменуваат, исклучуваат ни вештачки да се одвојуваат. Тие се дијалектички меѓусебно условени и меѓузависни делови на една единица.

Примената на јазичните средства се остварува низ две основни функционални форми: усмениот и писмениот збор. Усмениот збор се нарекува усмен говор, а пишаниот

збор пишан говор или пишано кажување. Основната разлика меѓу нив е во начинот на нивното реализирање во вербалното комуницирање.

Говорот претставува една од најзначајните човечки особини, благодарение на која човекот може да ги изрази своите потреби, чувства и мисли на другите луѓе. Со развојот на цивилизацијата, усмениот и пишаниот говор добиваат сè поголемо значење. Поради тоа со право се истакнува дека современата цивилизација пред сè е говорна цивилизација.

Се наметнува потребата од неопходноста за негување на говорот, како на предучилишна така и на училишна возраст.

Потребно е, дури и неопходно е, да се негува говорот (стандардната форма на говор пред сè) кај децата со помала училишна возраст доколку се сака да се одбегнат многу отстапувања во говорниот развој кои подоцна би ја отежнувале или оневозможувале нивната успешна комуникација со социјалната средина.

Со своите богати содржини од областа на литературата, наставата по мајчин јазик им пружа на сите ученици широки можности за стекнување на основни знаења за културата и нејзините вредности, го поттикнува развојот на нивните естетски чувства, влијае на формирањето на нивниот морален лик, дава услови за согледување, доживување и осознавање на сите вредности на уметничките, книжевните и други културни остварувања, со што се придонесува кон нивниот вкупен развој.

За да може тоа да се оствари, потребно е наставниците да утврдат што секој од учениците може и што треба да усвои во одредена етапа од својот развој, имајќи ги во предвид нивните психофизички и други можности.

Не може да се очекува целта и задачите на наставата по литература да се остварат само врз основа на спонтан и интуитивна комуникација на учениците со планираните програмски содржини на наставата по литература, без плански и организиран процес на наставата насочена кон остварувањето на планираните цели на наставата по литература.

Значи, неопходно е поинвентивно планирање на наставникот, осмислување и реализирање на часовите од наставата по литература, наставата која со програмата на

дадената содржина ќе ја презентира на подобар, повисок и покреативен начин на сите ученици.

Кога учениците ќе ја совладаат техниката на читање, со помош на наставникот, постепено се оспособуваат за толкување на литературните дела.

Развивањето на јазичната култура на учениците од пониските одделенија во основните училишта е една од позначајните задачи во наставата по литература во основните училишта.

Јунакот на бајките и читателот на модерното време навикнал да ги прифаќа и признава од светот кој го окружува исклучиво работите кои се дел од неговото индивидуално искуство, кон натприродните настани и појави.

Современ момент во литературата за деца во наставата и науката не е само како да се оспособат учениците за самостојно читање, доживување, разбирање, сестрано толкување и вреднување на литературно-уметничките дела од различни жанрови, туку и како сите ученици да се мотивираат за читање, како во нив да се развие и поттикне читателската склоност, како кај учениците да се негува и развие заинтересираноста кон читањето и како кај нив да се развие творечкото толкување и вреднување на литературно-уметничките дела.

Зборовите претставуваат одредени елементи на мислата, неопходни за подоцнежната, многу сложена дејност, како што е процесот на мислење. Зборовите како одредени делови од јазикот, значи претходат на подоцнежните сложени облици на говорно однесување.

Покрај грижата за учениците кои заостануваат во својот говорно-јазичен развој, учителот мора да води сметка и за оние ученици кои со своето усно излагање, богат речник и јазичен исказ се издвојуваат од останатите ученици во одделението.

6.4. U~ewe niz igra

Кога размислуваме за потребите на детето да се изразува спонтано и самостојно да го гради светот во кој ќе верува и во кој ќе му биде поубаво, тогаш на ум пред сè ја имаме играта. Играта е најполниот облик на изразување на детето.

Доколку нема игра во воспитно-образовниот процес, со поаѓањето на детето во училиште, се продлабочува јазот меѓу предучилишното и училишното образование и зајакнува дисконтинуитетот во системот на воспитанието и образованието.

Примената на игрите во наставата е можна на сите нивоа на образование и во сите видови училишта, подеднакво успешно во работата со учениците од помала ученичка возраст, но и со гимназијалците.

Исто така, нивното користење во наставата не ги исклучува другите облици и методи на работа и активности. Напротив, играта може да се примени во реализацијата на содржините од сите наставни предмети преку индивидуална работа, работа во парови, помали или поголеми групи, низ воннаставни активности, како и за секој тип на час, како за обработка, така и за утврдување на градивото.

Во наставата играта не треба да се случува само поради игра, туку треба да има своја функција, односно да придонесува за постигнување на однапред планираната цел.

На почетокот, кога се воведува играта во наставата, потребно е почесто да се потсетуваат учениците на целите на играта. Битно е играта да има прецизно поставена цел (што се сака со неа да се постигне), потоа правилата да се јасно дефинирани и однапред познати на сите учесници, да има почеток и крај и од учениците бара извесен интелектуален напор, да поставува проблем до чие решение треба да се дојде и да се игра на задоволство на сите ученици.

Успехот во примената на игрите во наставата, во најголема мерка, зависи од наставникот. Тој треба да овозможи учењето низ игра да се одвива незабележано и спонтано.

Во текот на играта, преку пофалби и поттикнувања наставникот ја јакне заинтересираноста на учениците за постигнување што подобри резултати.

За да се развијат и негуваат функционалните знаења, еден од начините е и учењето низ игра, која може да биде: драмски текст, квиз, крстозборка, асоцијации, игра на помнење, кратки раскази, шифрирани пораки, брза географија, пантомима и слично.

Преку играта, учениците ги откриваат своите можности, ги развиваат своите способности и вештини, учат и создаваат. Решаваат сложени задачи, задоволни се и освојуваат и креираат нови знаења и творби.

На тој план, учењето преку дигитални игри денес е нов пристап, со бројни интерактивни содржини, можности и новитети.

Причината поради која голем број деца не го сакаат училиштето не е поради тоа што им е претешко, туку поради тоа што им е здодевно - заклучува проф.д-р Сејмур Паперт од Институтот за технологија во Масачусетс.

Компјутерите и другите хипермедиуми можат да се користат како спознаен алат за учење, зашто можат да создадат бројни потенцијални можности кои ги пружа учењето потпомогнато со компјутери и други слични средства.

Притоа, ране потребата за што поголема интерактивност, со презентации на знаење и создавање можности за примена на тоа знаење во виртуелната сфера, со што ќе се помогне и олесни и процесот на учење.

За таа цел, постојат повеќе различни концепти на интерактивност, ако на пример интерактивност преку објекти, линеарна интерактивност, презентативна интерактивност, интерактивност преку хиперлинкови, контекстуална интерактивност и слично.

Учењето преку дигитални игри може да се примени како дополнителна опција покрај предавањата во училиницата.

На тој начин, ќе дојдат до израз и новите начини на моделирање, обојување и дизајнирање на наставата со помош на информатичките и комуникациските технологии и истовремено ќе им се овозможи на учениците стекнување нови, поразлични и потрајни вештини и способности, неопходни за подоцнежниот деловен и работен свет.

Сето тоа позитивно влијае и на размислувањето, однесувањето и ангажирањето на учениците. Програмите за игра и учење заземаат видно место во психолошко-педагошката литература. Литературните текстови даваат неограничени можности за организирање на игровни активности.

Во Европа и земјите во развој, на раното детство како основа за развој и учење им се подарува посебно внимание.

Напредувањето во училиштето и совладувањето на посложените содржини зададени со програмите даваат, освен останати игровни содржини, литературни текстови чија рецепција почнува на предучилишна возраст.

Многу од текстовите што се обработуваат ја поттикнуваат детската имагинација, ја будат љубопитноста, а преку прашања кои се поставуваат со игра се препознава нивниот начин на размислување, разбирање на световите прикажани во одбраните текстови, имагинацијата со која на таа возраст можат да се создадат светови на детските соништа и видувања, со комуникација со измисленото.

Интеракцијата со децата во игра, со воспитувачите, со родителите и дијалогот со играчките придонесуваат за оформување на детската индивидуалност, која може да манифестира и почетоци на надареност во оваа (литературно-јазична) област преку употреба на зборови, реченици, невербални знаци, приказни за настани, за цртежот, за музиката.

На тој начин, детето го проширува и обликува, колку е во негова моќ, своето комуникациско искуство.

Литературата за деца како игровна литература, како и самата игра, иманентни се на светот на детството.

Таа ускладеност на литературниот текст со автентичниот детски живот создава можност, примајќи едни од други: авторот, воспитувачот, родителот, детето, групата и обратно, да создава хармонија и разбирање.

Само од таквото разбирање, да не речеме партнерство, произлегува вистинското образование и воспитување.

6.5. Онлајн настава за правилен говор и креативно изразување

Децата со посебни потреби како најранлива категорија, во услови на изолација поради Корона-вирусот, уште повеќе се соочуваат со својата тешка состојба. Затоа, преку Логопедско-дефектолошкото здружение Интеракција плус од Скопје започнавме со онлајн активности за лицата со посебни потреби од Скопје и Републиката.

За таа цел, најпрвин беше веќе подготвена интернет платформа за децата со посебни потреби, кои имаат логопедски проблеми и потешкотии. Со мала соработка на нивните родители за оние најмладите, но и без никаква соработка од страна на родителите за оние малку поголемите, интернет платформата овозможува брз и лесен пристап и комуникација со корисниците.

Бидејќи секој случај е посебен, специфичен и различен, таков е и пристапот на работата со секое од децата кое има говорни потешкотии. Вежбите со секое дете траат половина час, а логопедите-дефектолози имаат подготвено и мали предавања за родителите во врска со конкретните логопедски проблеми и потешкотии. Кратките предавања, всушност се воведни обраќања и појаснувања и траат од пет до петнаесет минути, во зависност од конкретниот случај на детето и неговиот родител како соговорник. По анамнезата, веднаш се пристапува кон конкретни говорни вежби, кои траат подолго време (во зависност од секој индивидуален случај).

Овој начин на работа е многу битен и неопходен за да не се губи воопшто време во психофизичкиот развој кај децата, посебно кај децата кои се подготвуваат за прво одделение и наесен ќе треба да се запишат и седнат во клупите на основните училишта.

Па, токму затоа, секој ден и час е многу значаен и воопшто не смее да се изгуби ни еден миг од вежбите, терапиите и работните корекции. Доколку се дозволи тоа, децата ќе се соочат со потсмев од другарчињата, ќе имаат отпор кон училиштето и ќе им се зацврстат лошите и негативни говорни навики.

Затоа, преку оваа платформа, во услови кога децата се дома и отсутвуваат од градинките и редовните логопедски вежби и терапии, ова е најдобриот и единствен можен начин да се советуваат, да се воспостави комуникација и интеграција со нив и нивните родители, односно благовремено, суштински и професионално да им се помогне и излезе во пресрет.

Дефинираната таргет група за користење на решението се деца од 2-8 години возраст и нивните родители.

Преку Логопедско-дефектолошкото здружение Интеракција плус од Скопје ја користевме Онлајн платформата со ползување на скајп и вибер.

Инаку, за жал, кај нас нема други и слични вакви платформи и начини за соработка и работа со децата со посебни потреби и нивните родители.

Во врска со технологиите кои беа користени при изработката на решението и предностите на тие технологии, односно user friendly - пристапот за крајните корисници, кој е многу едноставен, лесен, разбирлив, привлечен и прифатлив.

Со вербална комуникација, но и со ползување илустрации, боенки, сликовници, енциклопедии, постери, едукативни и креативни изданија и други нагледни средства, децата цело време се во активна позиција. Со нив се разговара, но и од нив се бара да кажат и повторуваат одреден глас, буква, збор, реченица...

Ова решение беше единствено можно во овие вонредни услови поради Корона вирусот, а е брзо, лесно и функционално. Тоа може да се применува и практикува и во редовни, вообичаени услови. Посебно, кога децата се во домашни услови за време на распуст, боледување, отсуство и слично.

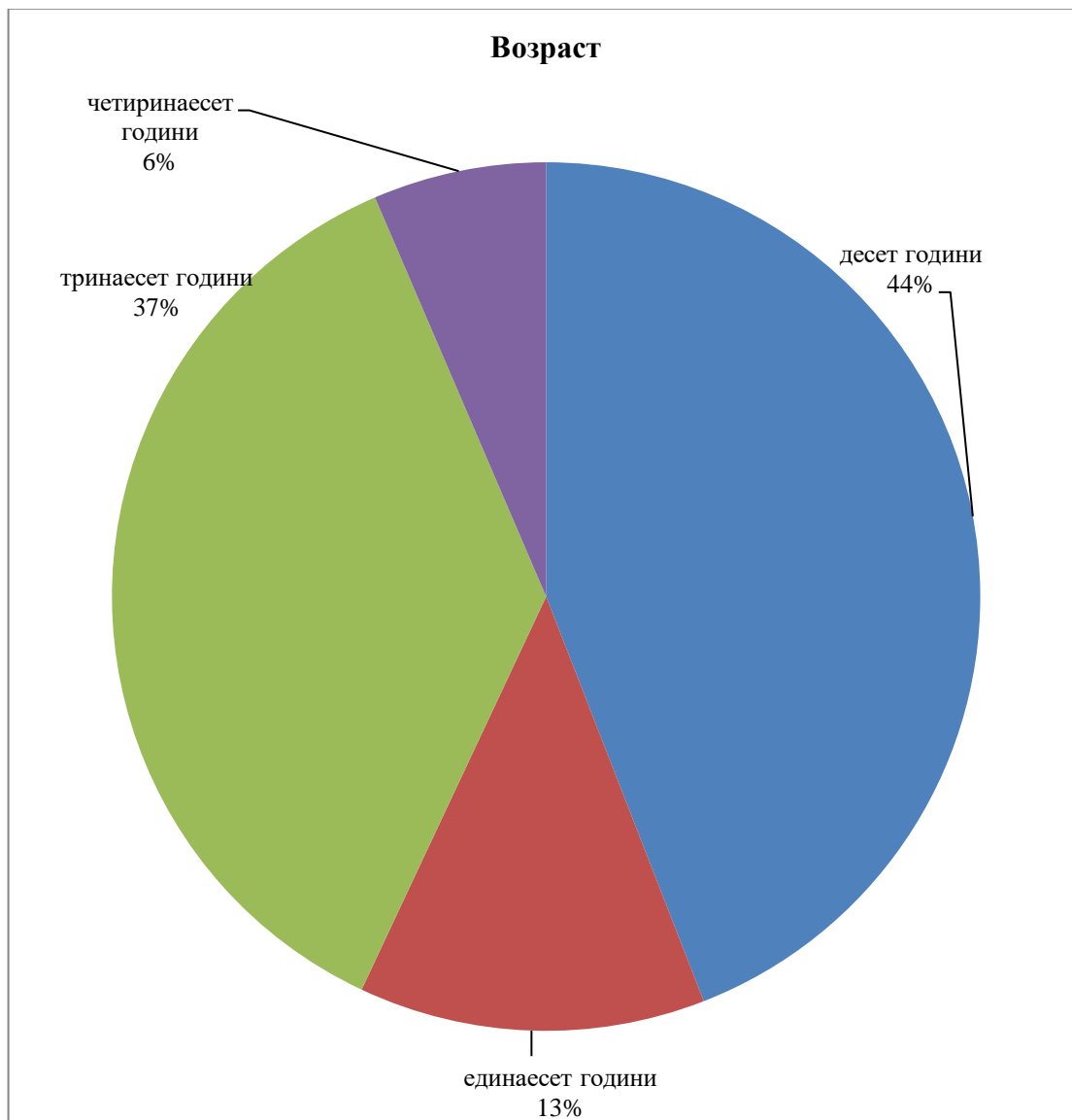
7. АНКЕТИ

7.1. Анкетни прашалници

7.1.1. АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА УЧЕНИЦИТЕ

1. Возраст (колку години имате):

10 години	11 години	13 години	14 години
41 ученик	12 ученици	34 ученици	6 ученици

2. Пол: а) женски б) машки

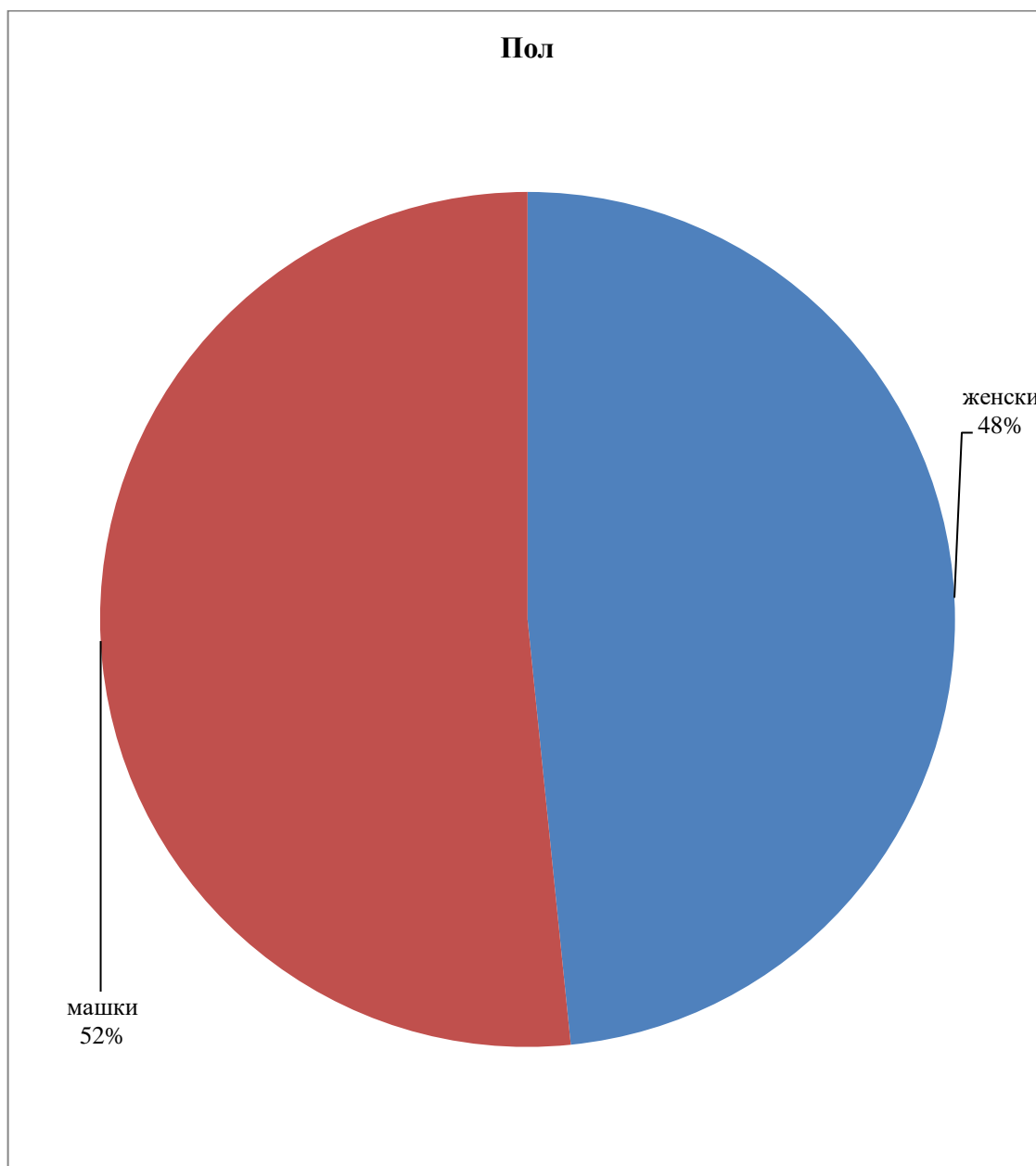
женски - 45 ученици; машки - 48 ученици

женски

машки

45 ученици

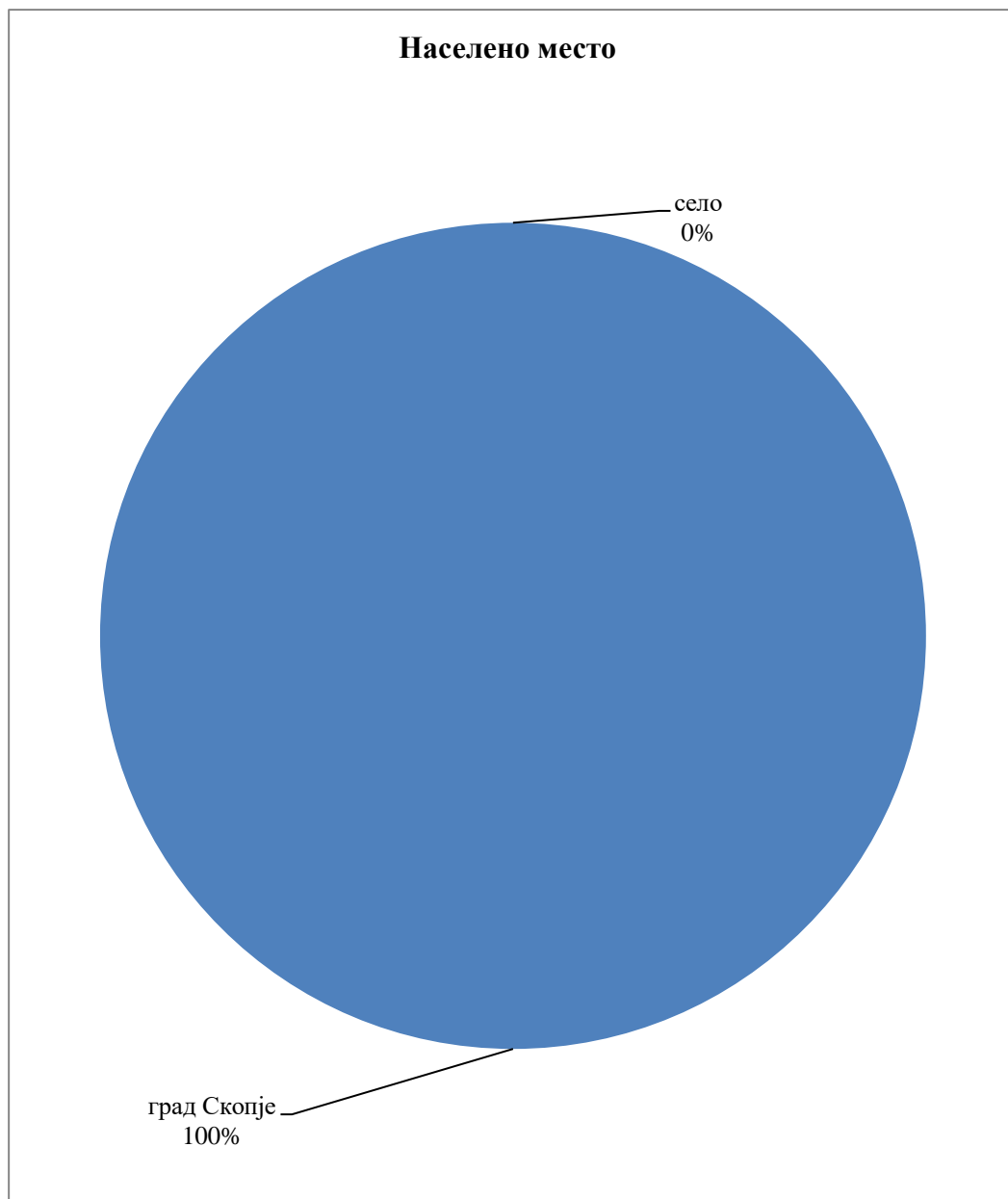
48 ученици

3. Населено место: а) град б) село; наведете кое:

Град Скопје - 93 ученици

град	село
93	0

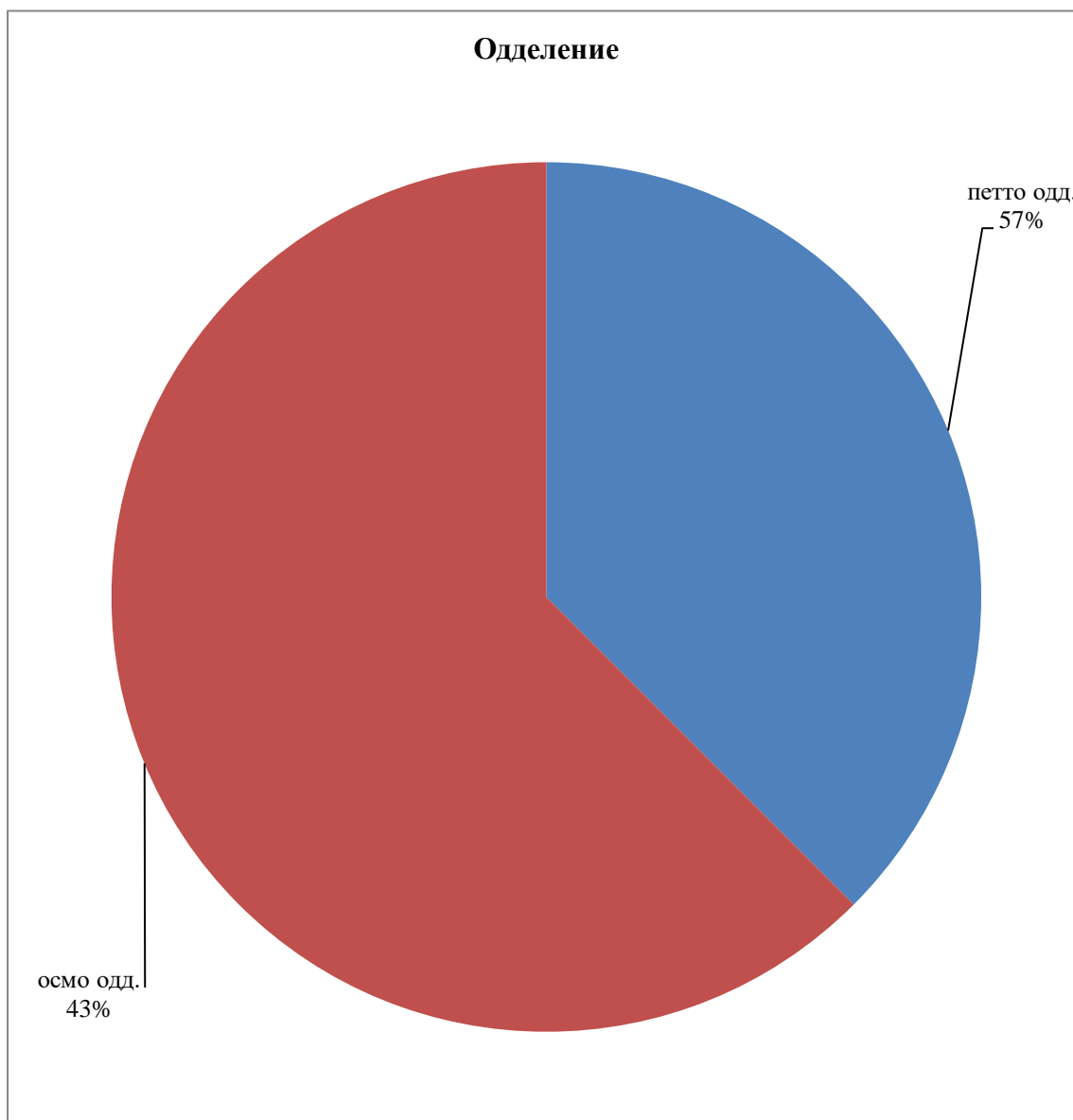
4. Одделение (наведете кое):

петто одделение

осмо одделение

53 ученици

40 ученици

5. Колку често читате раскази: а) неделно б) месечно в) годишно г) никогаш

неделно

месечно

годишно

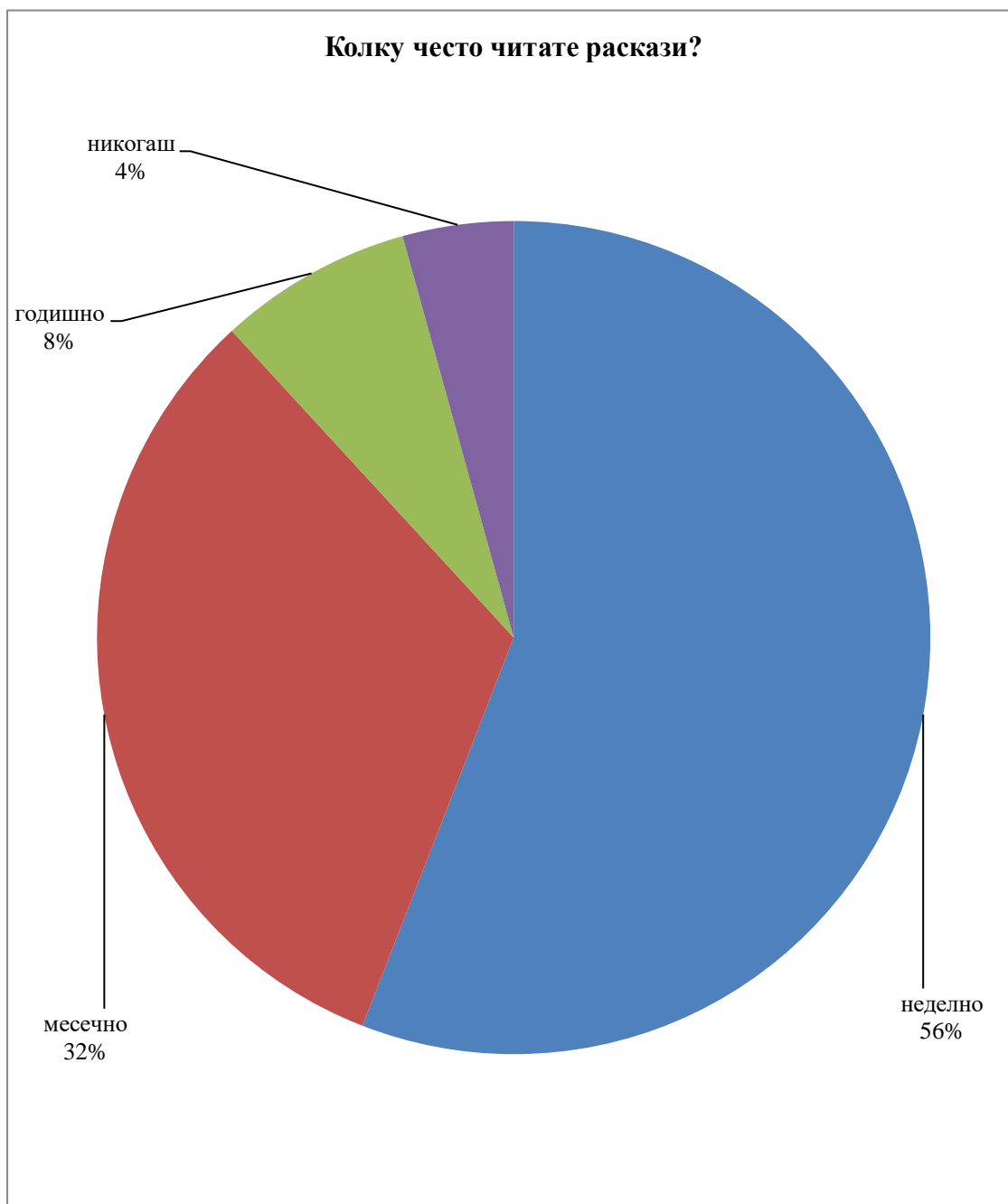
никогаш

52 ученика

30 ученици

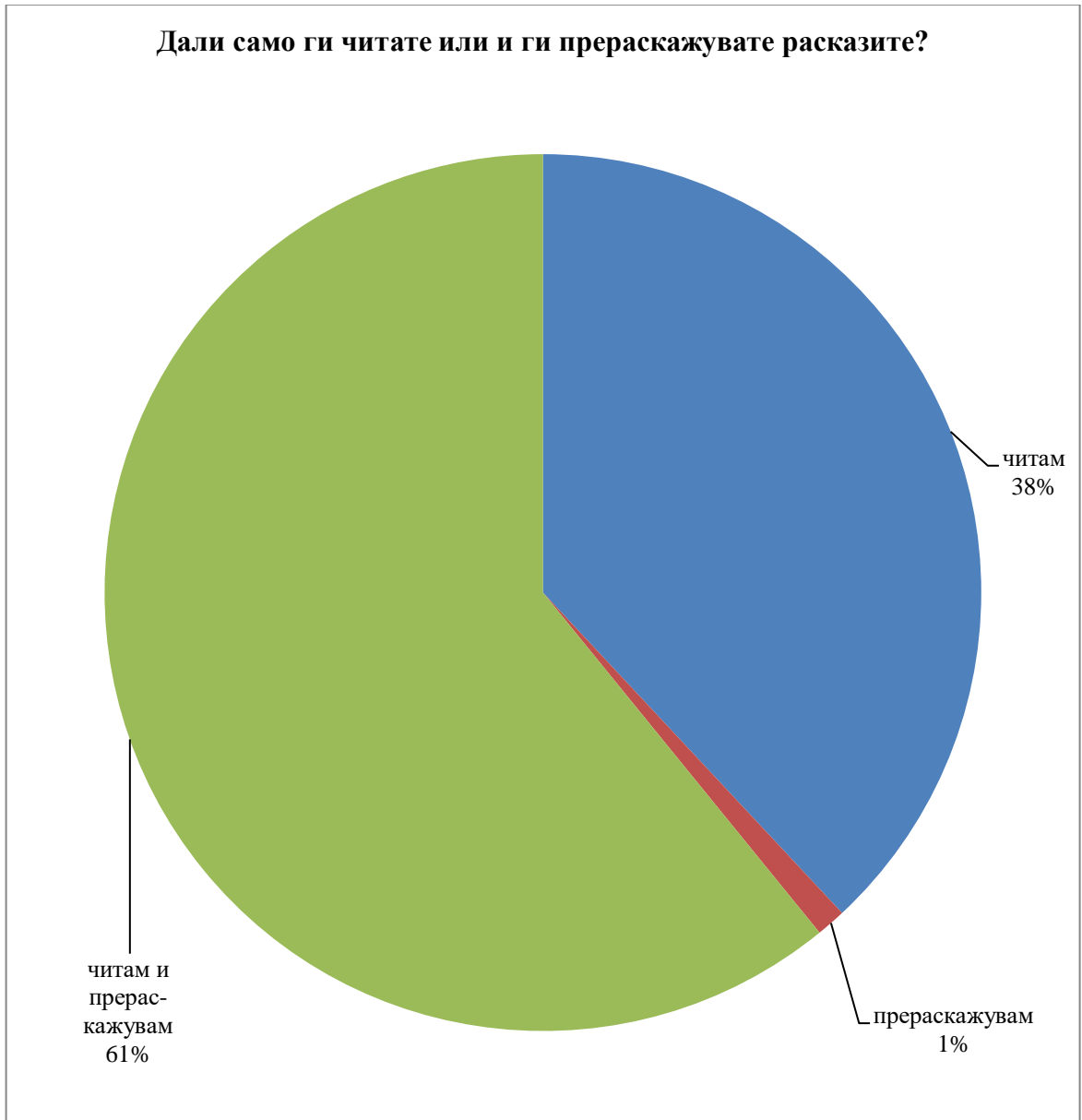
7 ученици

4 ученици

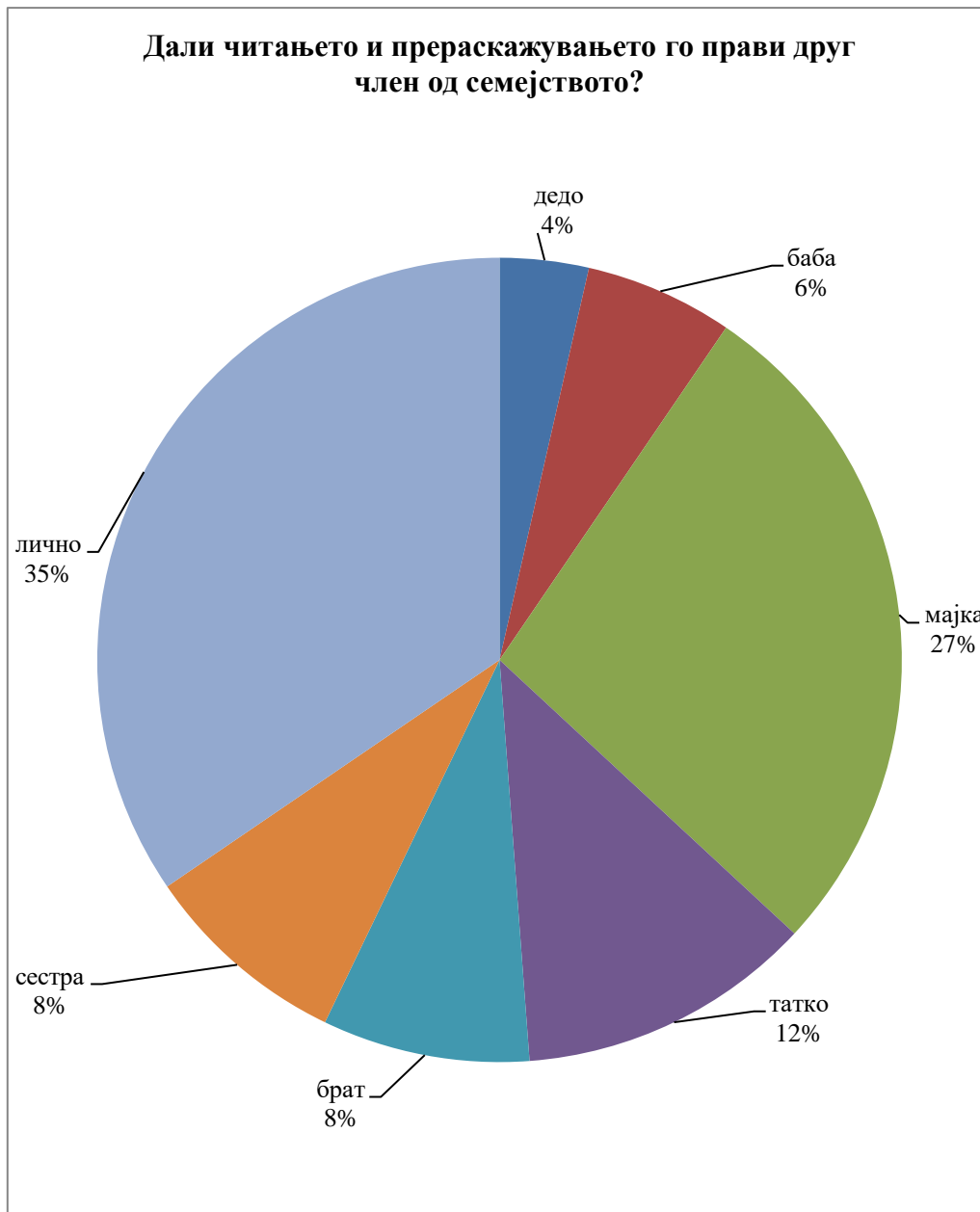
6. Дали само ги читате или и ги прераскажувате расказите:
а) читам б) читам и прераскажувам

читам	прераскажувам	читам и прераскажувам
35	1	56

7. Дали читањето и раскажувањето го прави друг член од семејството? (наведете кој): а) дедо б) баба в) мајка г) татко д) брат ё) сестра, некој друг (наведете кој):

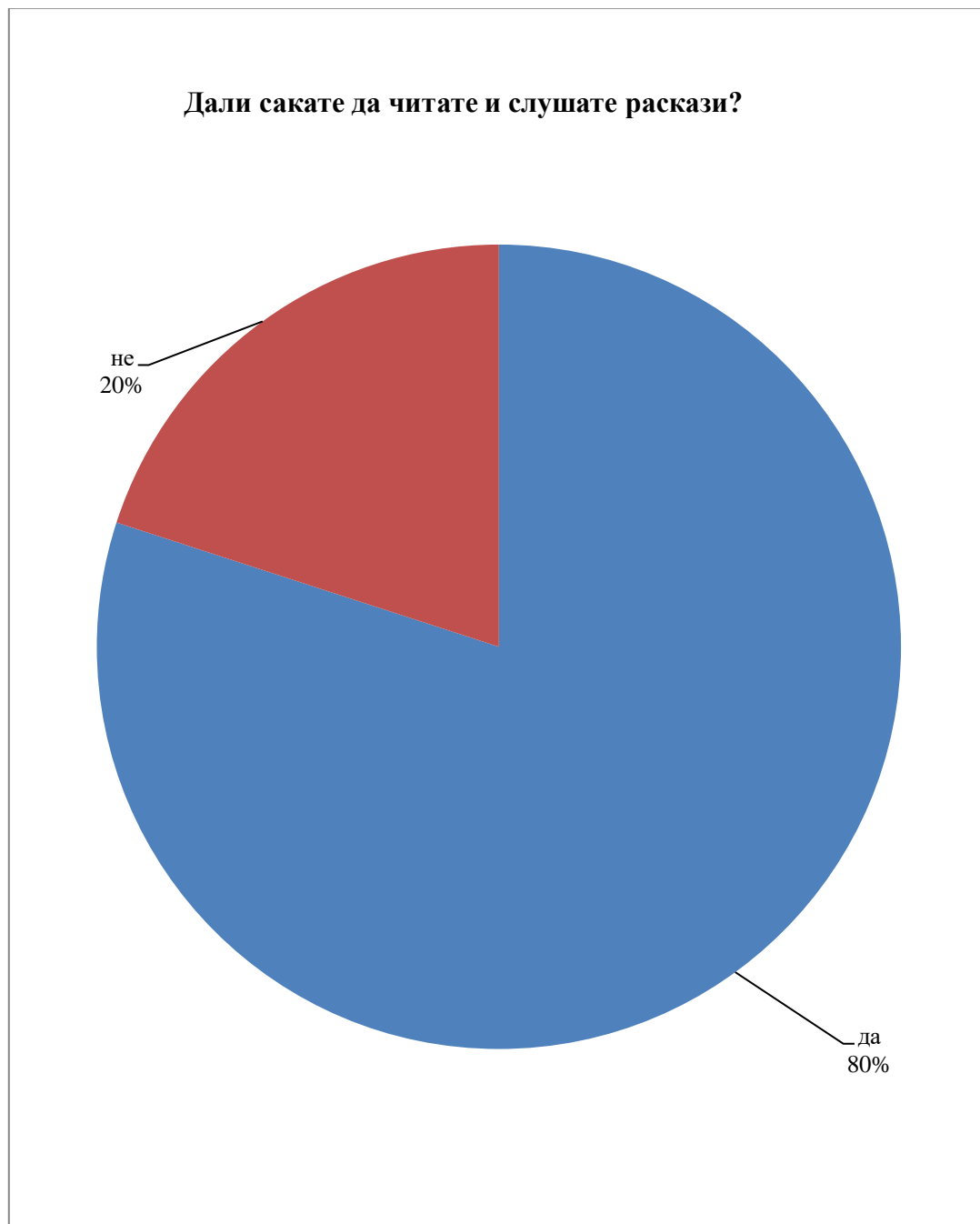
дедо	баба	мајка	татко	брат	сестра	лично
3	5	23	10	7	7	29

8. Дали сакате да читате и слушате раскази: а) да б) не

да

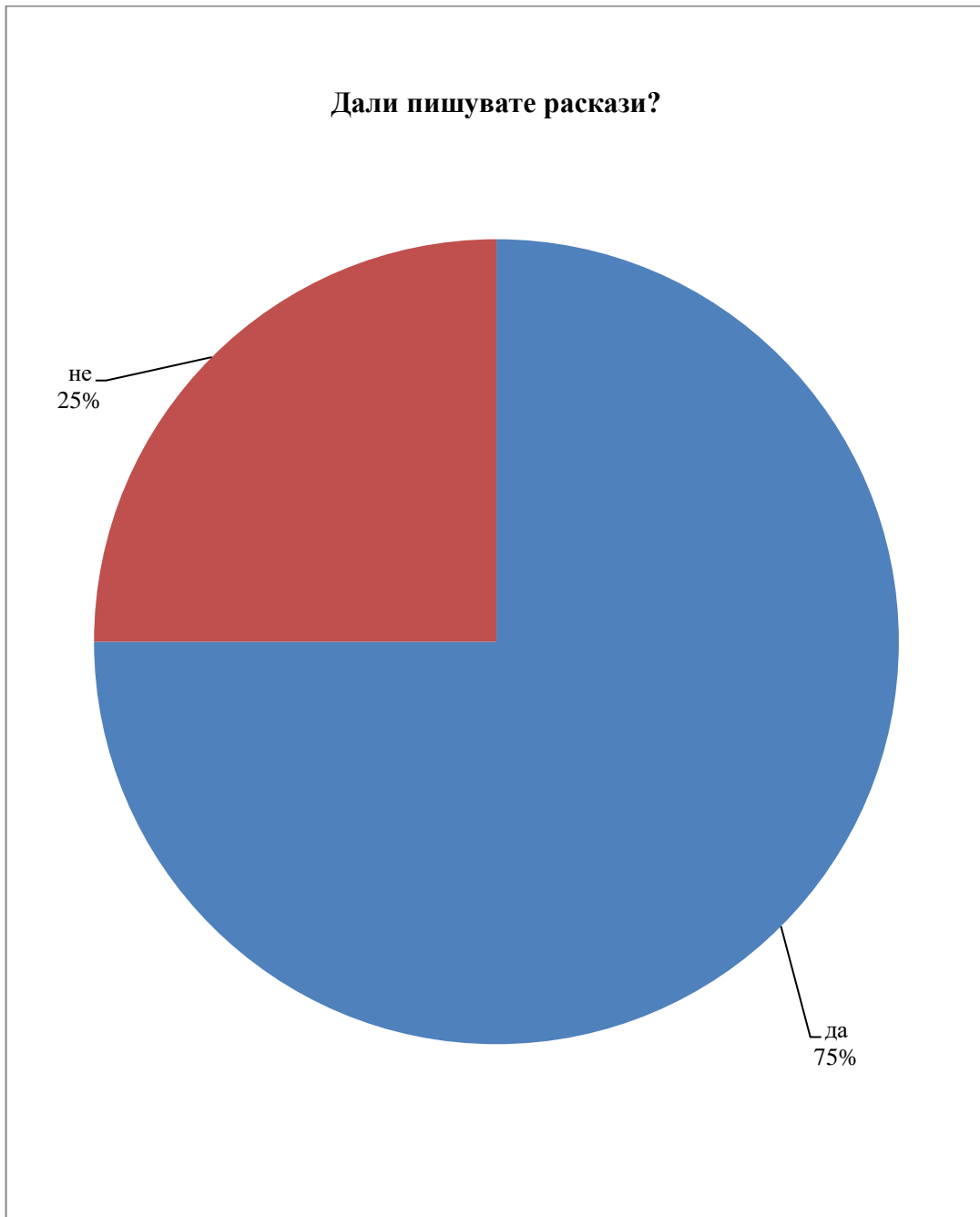
не

9. Дали пишувате раскази: а) да б) не

да

не

10. Од каде ги читате расказите?

од читанките

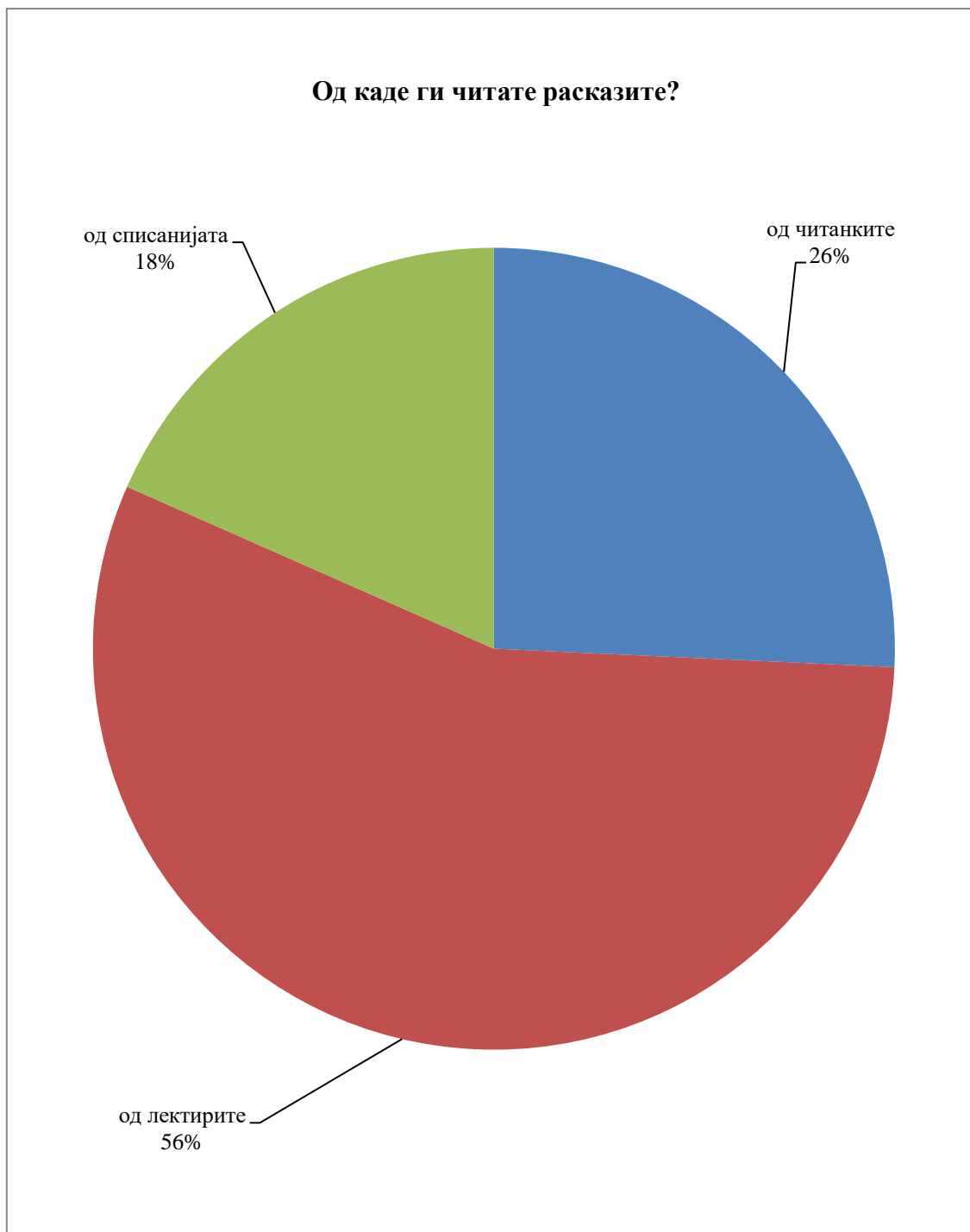
35

од лектирите

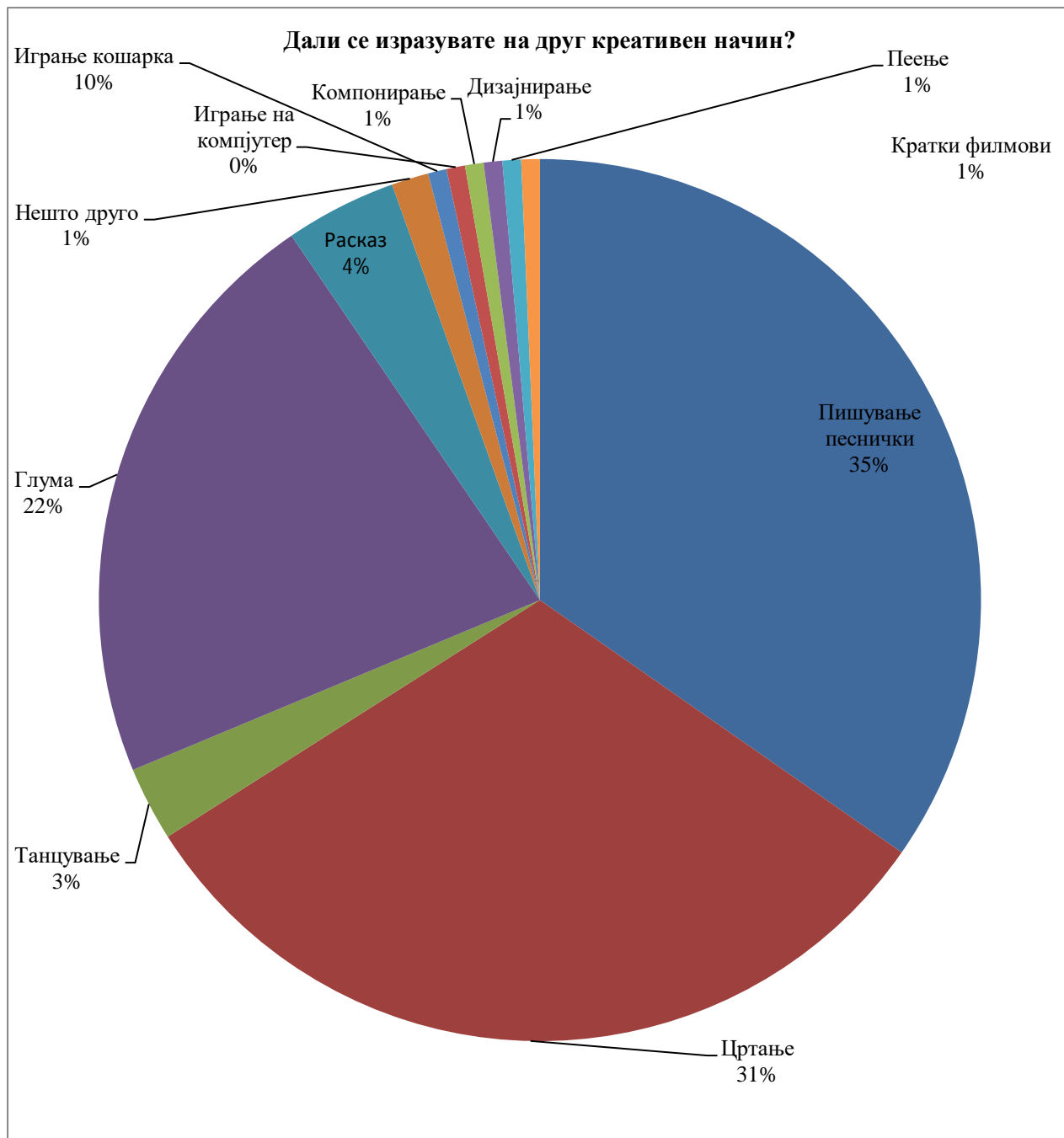
76

од списанијата

25

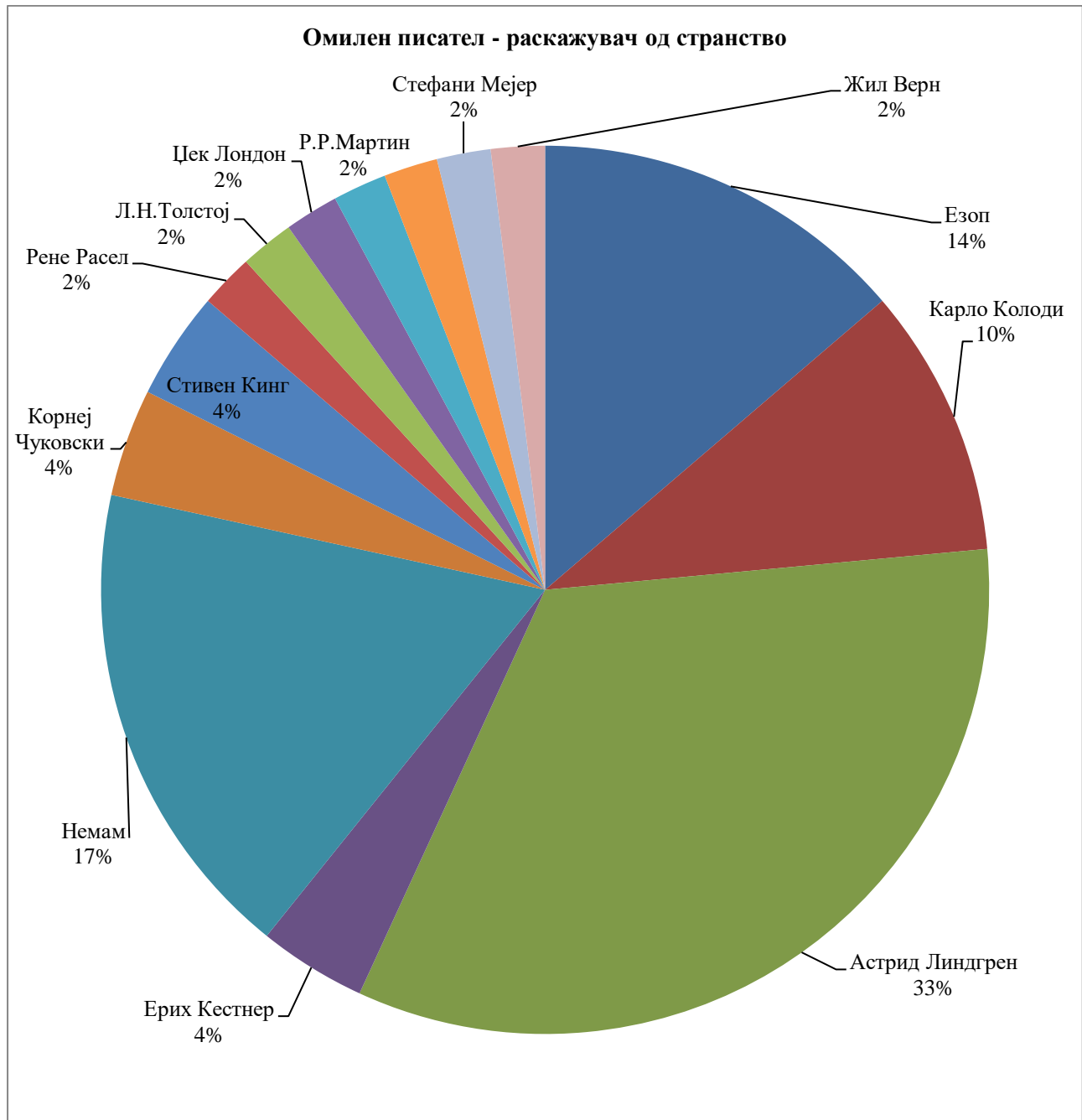

11. Дали се изразувате на друг креативен начин и кој е тој: (пишување песнички, цртање, глума, или нешто друго) наведете што: Пишување песнички 51; Цртање 46; Танцување 4; Глума 32; Расказ 6; Нешто друго 2; Играње кошарка 1; Играње на компјутер 1; Компонирање 1; Дизајнирање 1; Пеење 1; Кратки филмови 1

12. Кој е Ваш омилен писател-раскажувач од странство?

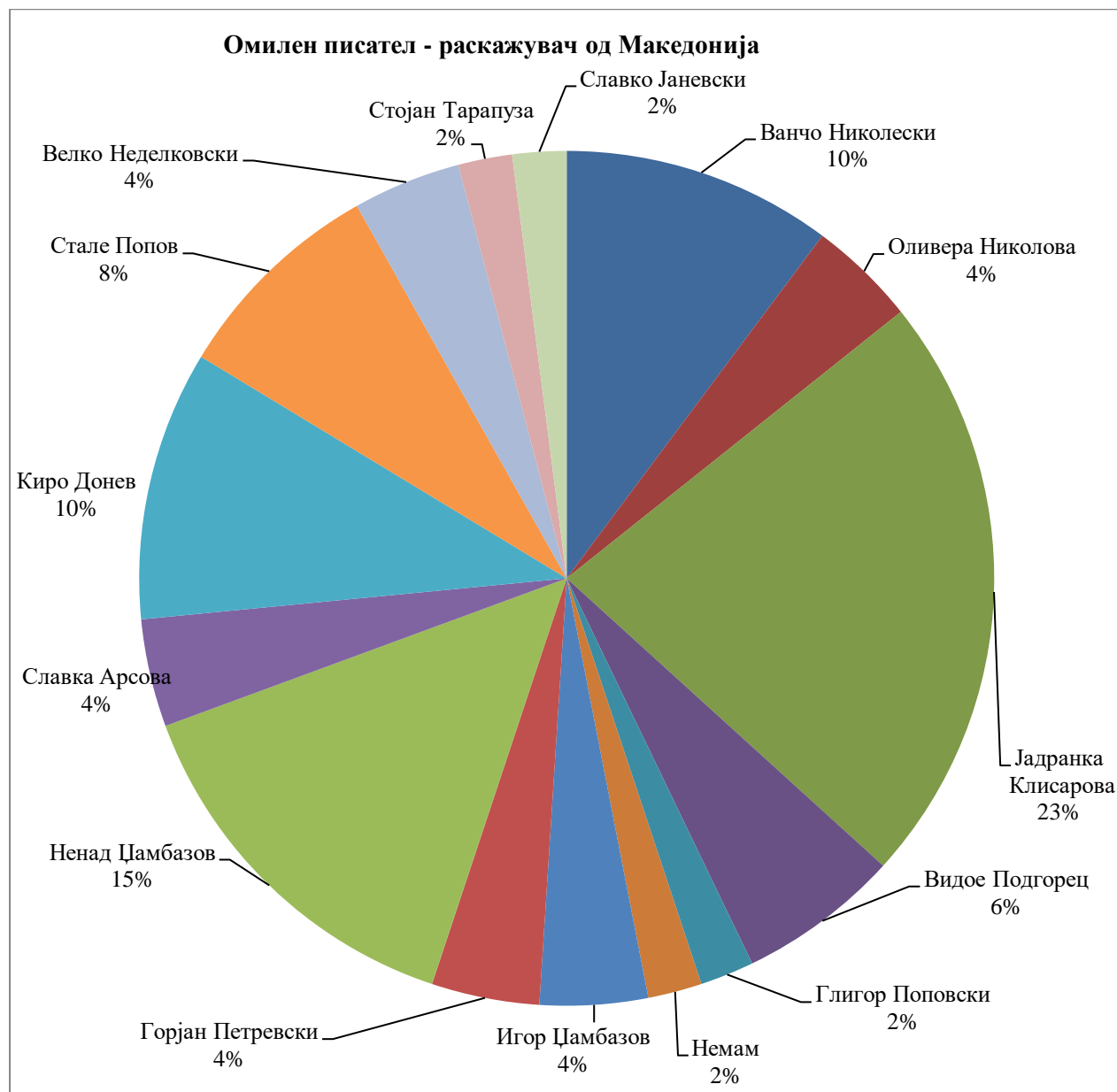
Езоп 7; Рене Расел 1; Карло Колоди 5; Астрид Линдгрен 17; Ерих Кестнер 2; Немам 9; Л.Н.Толстој; Корнеј Чуковски 2; Џек Лондон 1; Р.Р.Мартин 1; Стивен Кинг 2; Стефани Мејер 1; Жил Верн 1

13. Кој е Ваш омилен писател-раскажувач од Македонија?

Ванчо Николески 5; Оливера Николова 2; Јадранка Клисарова 11; Видоје Подгорец 3; Глигор Поповски 1; Немам 5; Игор Џамбазов 2; Горјан Петревски 2; Ненад Џамбазов 7;

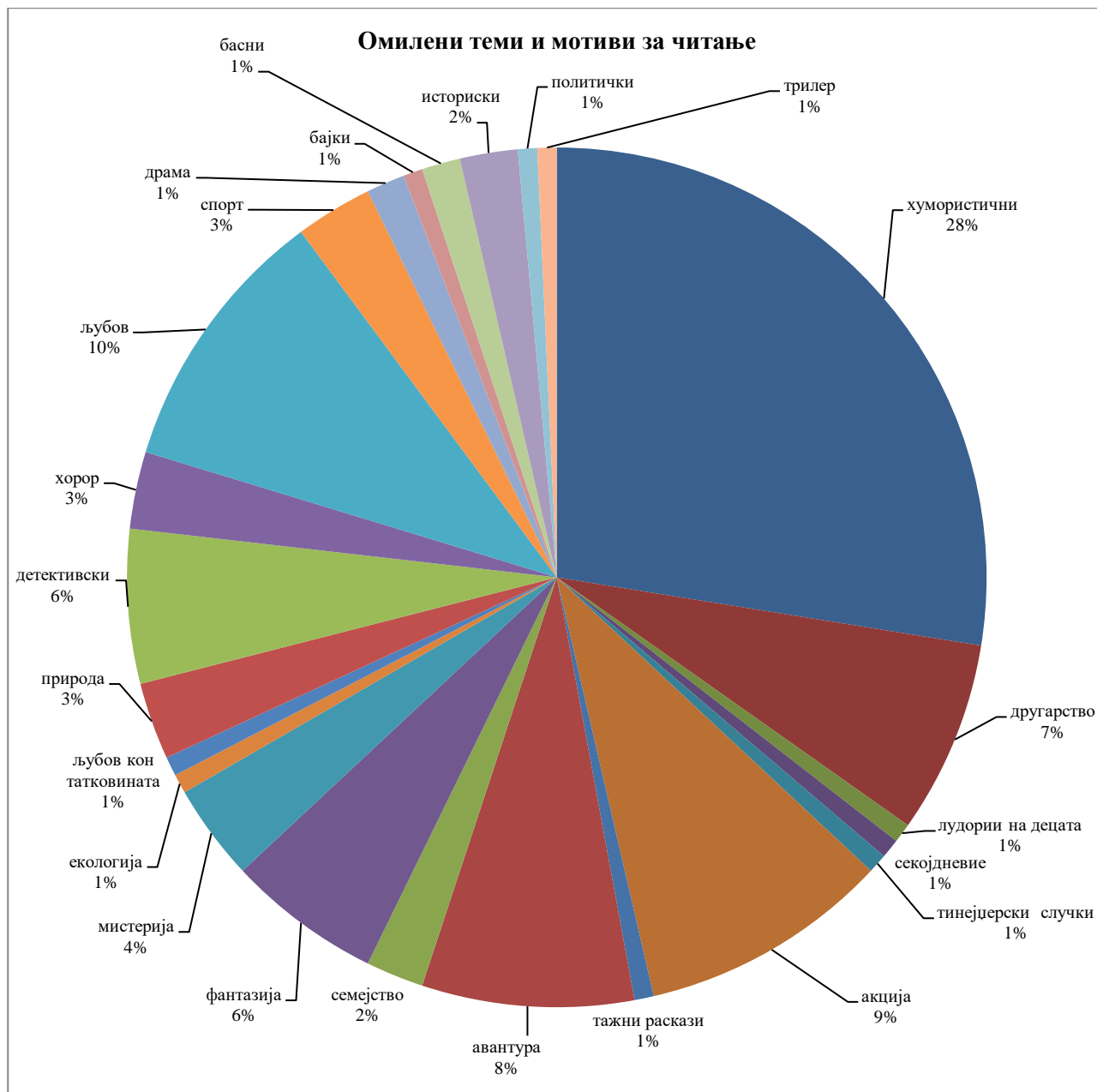
Славка Арсова 2; Киро Донеv 5; Стале Попов 4; Велко Неделковски 2; Стојан Тарапуза 1; Славко Јаневски 1

14. Кои теми и мотиви Ви се најпривлечни за читање и раскажување?

Хумористични 38; Другарство 10; Лудории на децата 1; Секојдневие 1; Тинејџерски случки 1; Акција 13; Тажни раскази 1; Авантура 11; Семејство 3; Фантазија 8; Мистерија

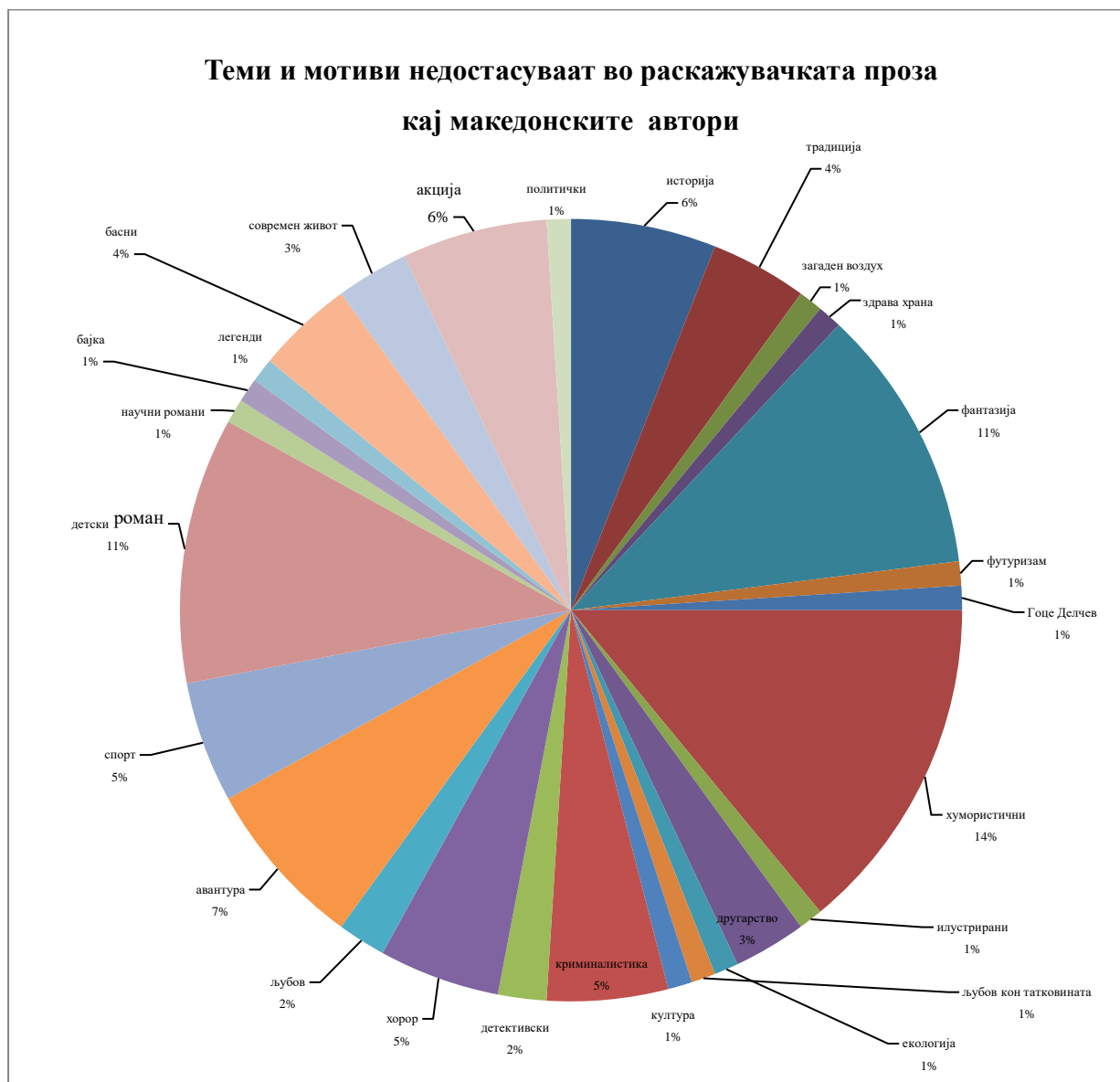
5; Екологија 1; Љубов кон татковината; Природа 4; Детективски 8; Хорор 4; Љубов 14; Спорт 4; Драма 2; Бајки 1; Басни 1; За животни 1; Историски 3; Политички 1; Трилер 1

15. Кои теми и мотиви недостасуваат во раскажувачката проза кај македонските автори?

Историја 6; Традиција 4; Загаден воздух 1; Здрава храна 1; Фантазија 11; Футуризам 1; Гоце Делчев 1; Хумористични 14; Илустрирани 1; Другарство 3;

Екологија 1; Љубов кон татковината 1; Култура 1; Криминалистика 5; Детективски 2;
 Хорор 5; Љубов 2; Авантура 7; Спорт 5; Детски романи 11; Научни романи 1; Бајка 1;
 Легенда 1; Басни 4; Современ живот 3; Акција 6; Политички 1

7.1.2. АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА НАСТАВНИЦИТЕ

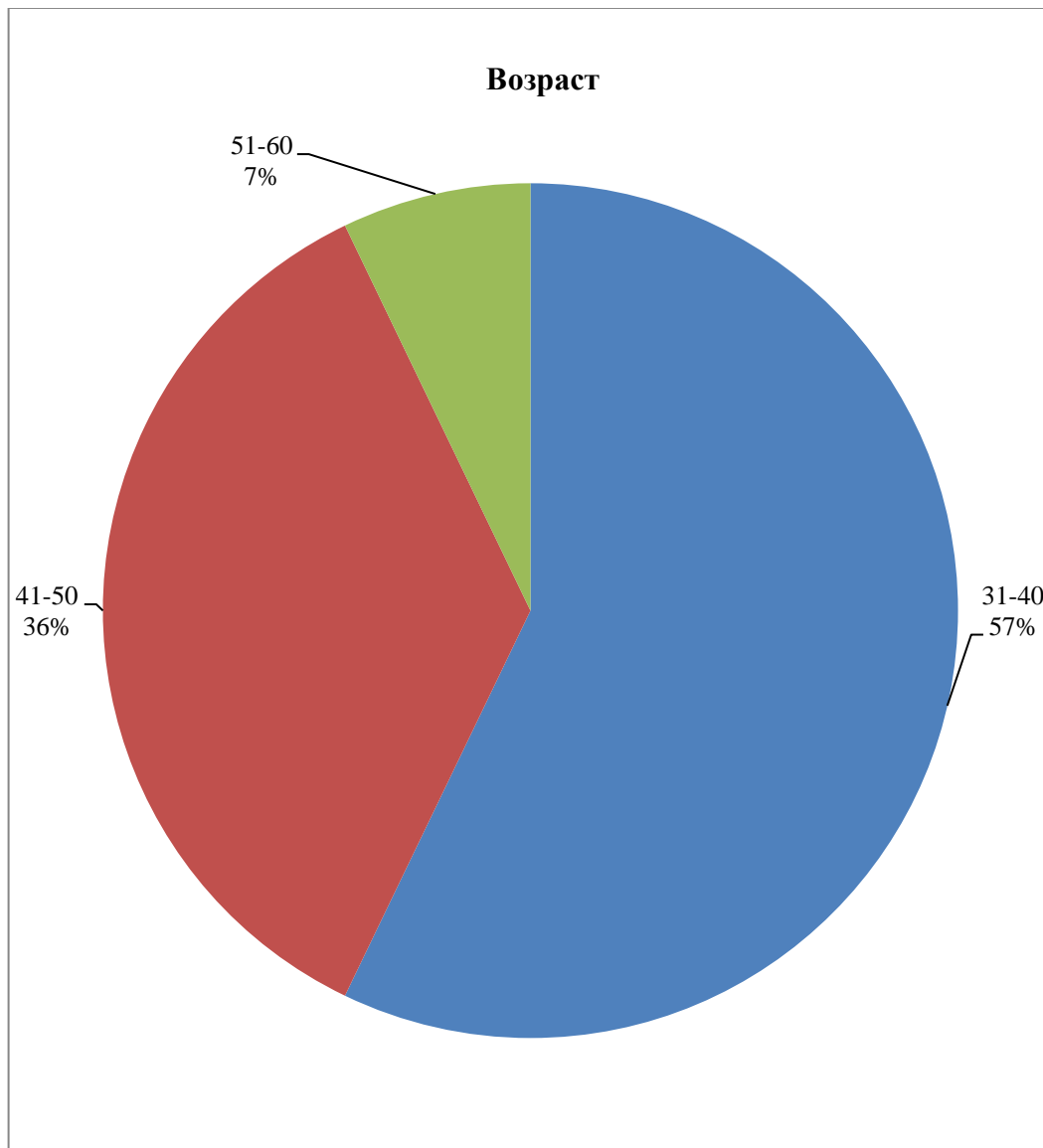
1. **Возраст (колку години имате):**
31-40 година имаат 8

41-50 имаат 5
51-60 има 1

31-40
8

41-50
5

51-60
1

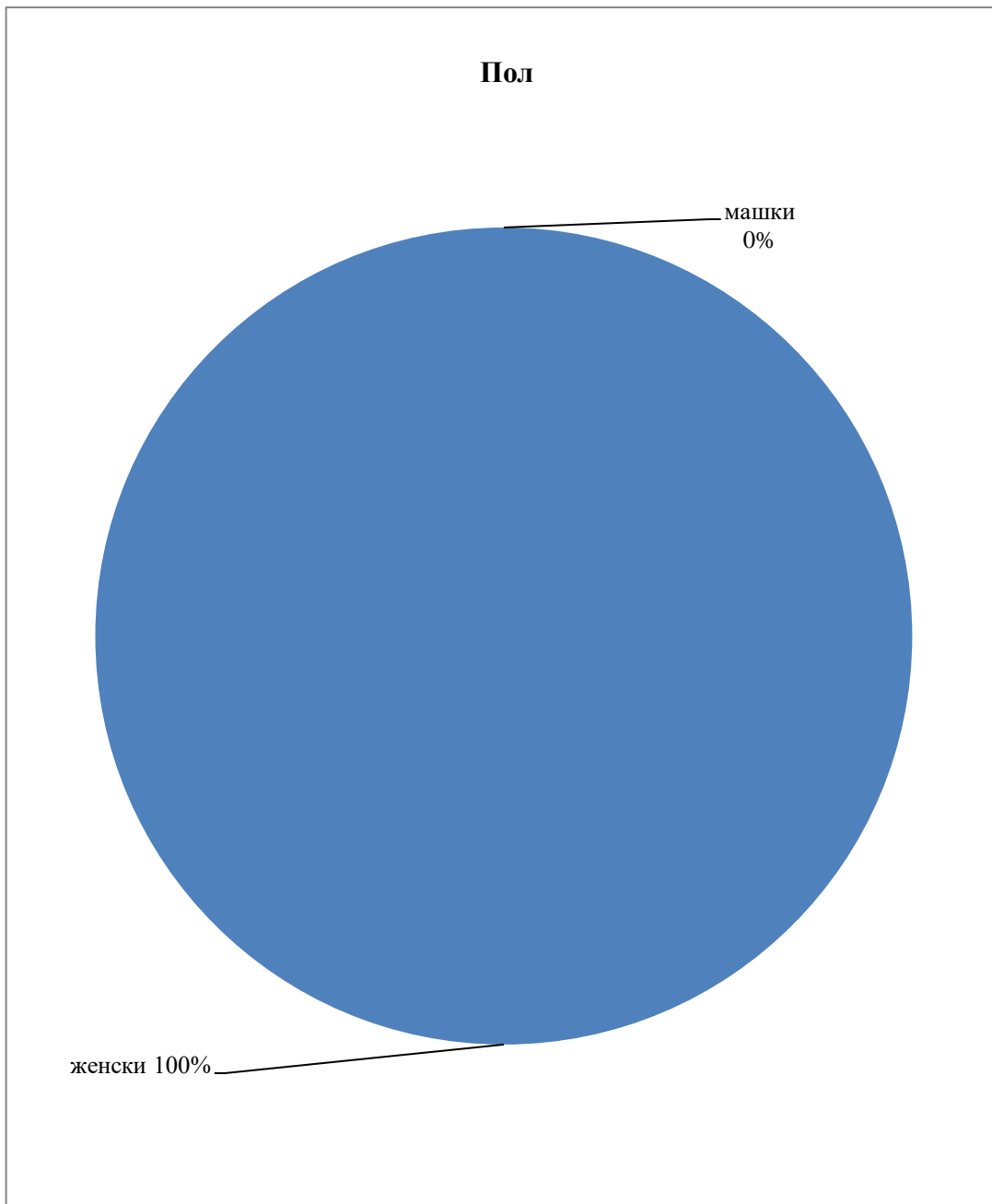

2. Пол: а) женски б) машки

женски 14

женски

машки

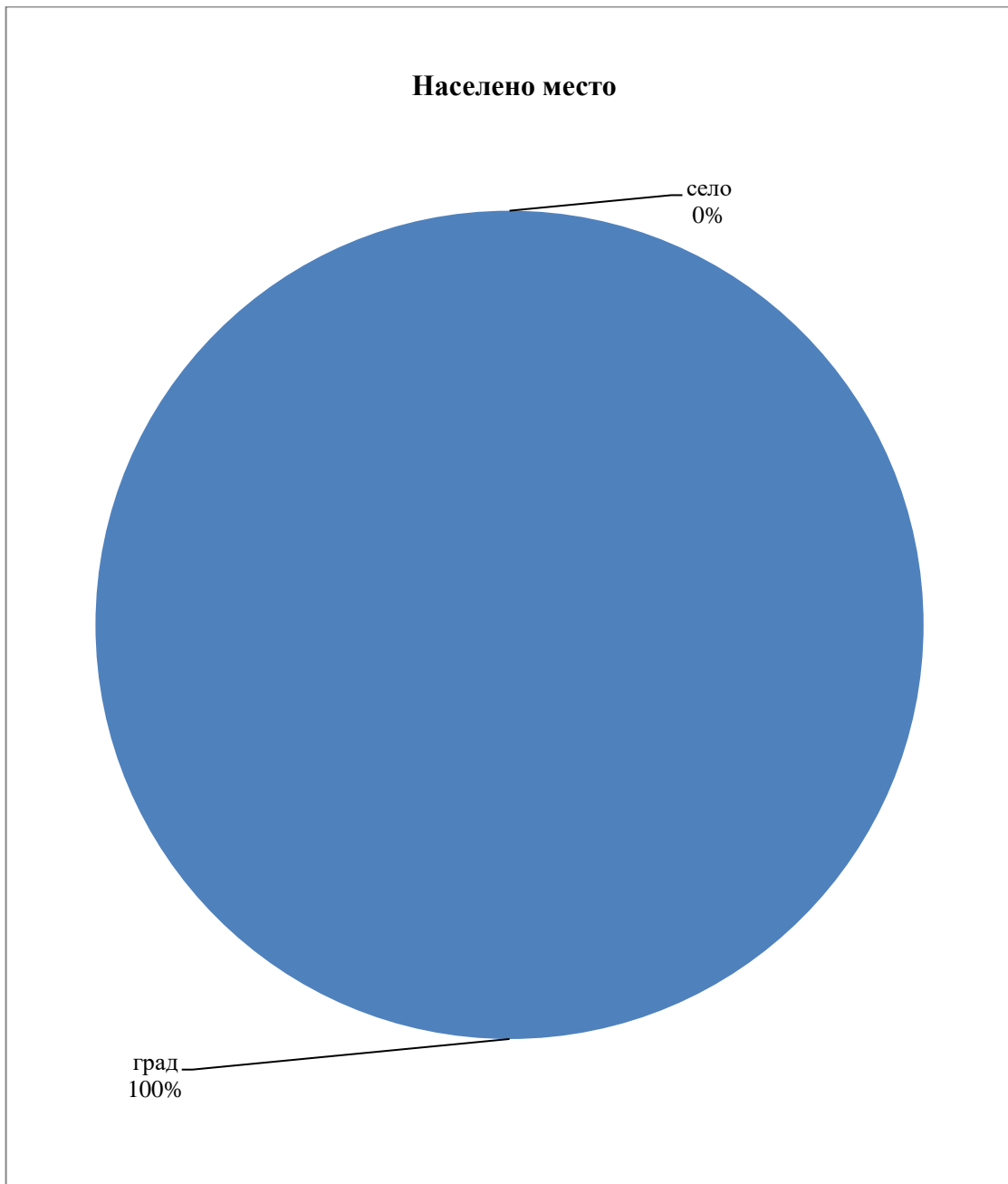

3. Населено место: а) град б) село; наведете кое:

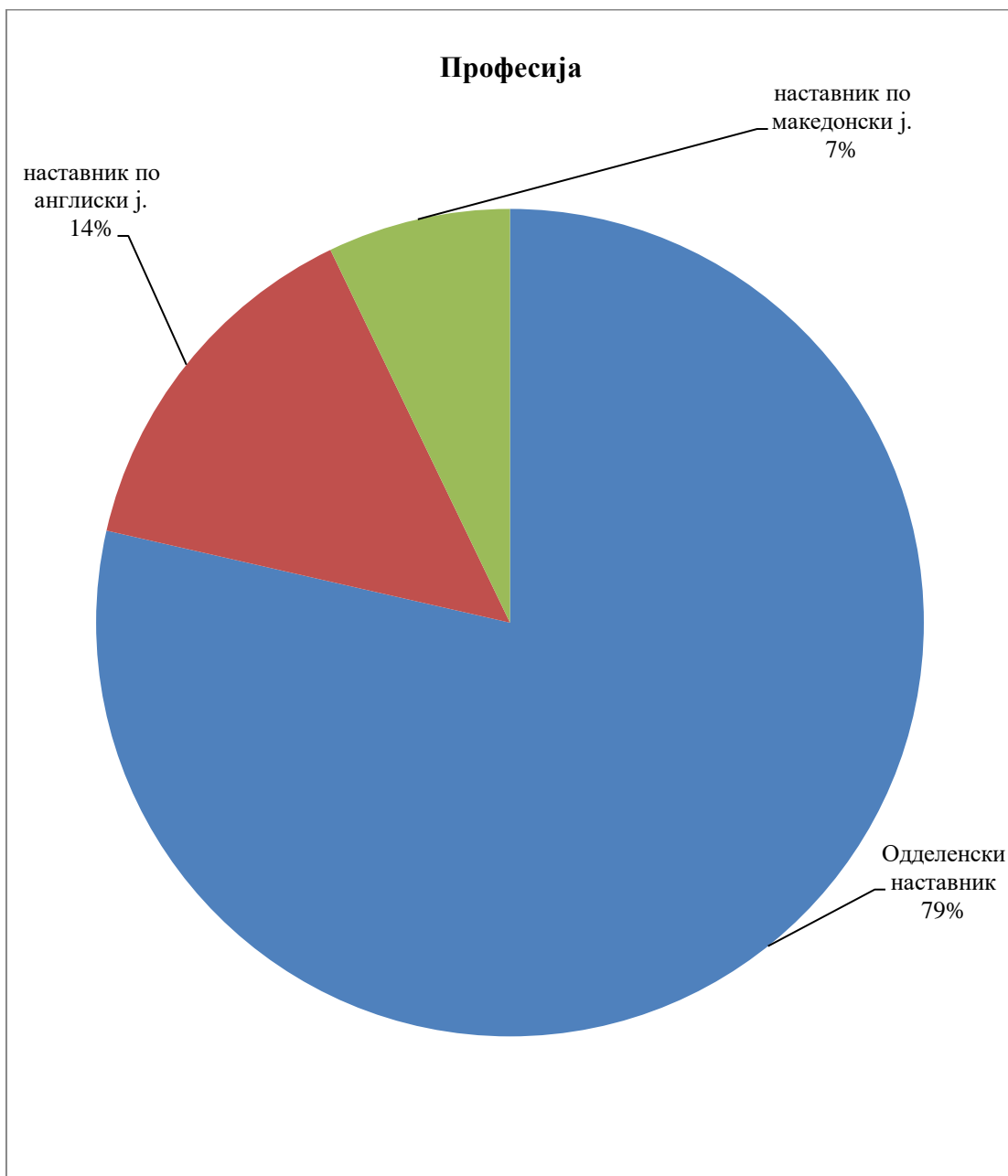
град Скопје - 14

град

село

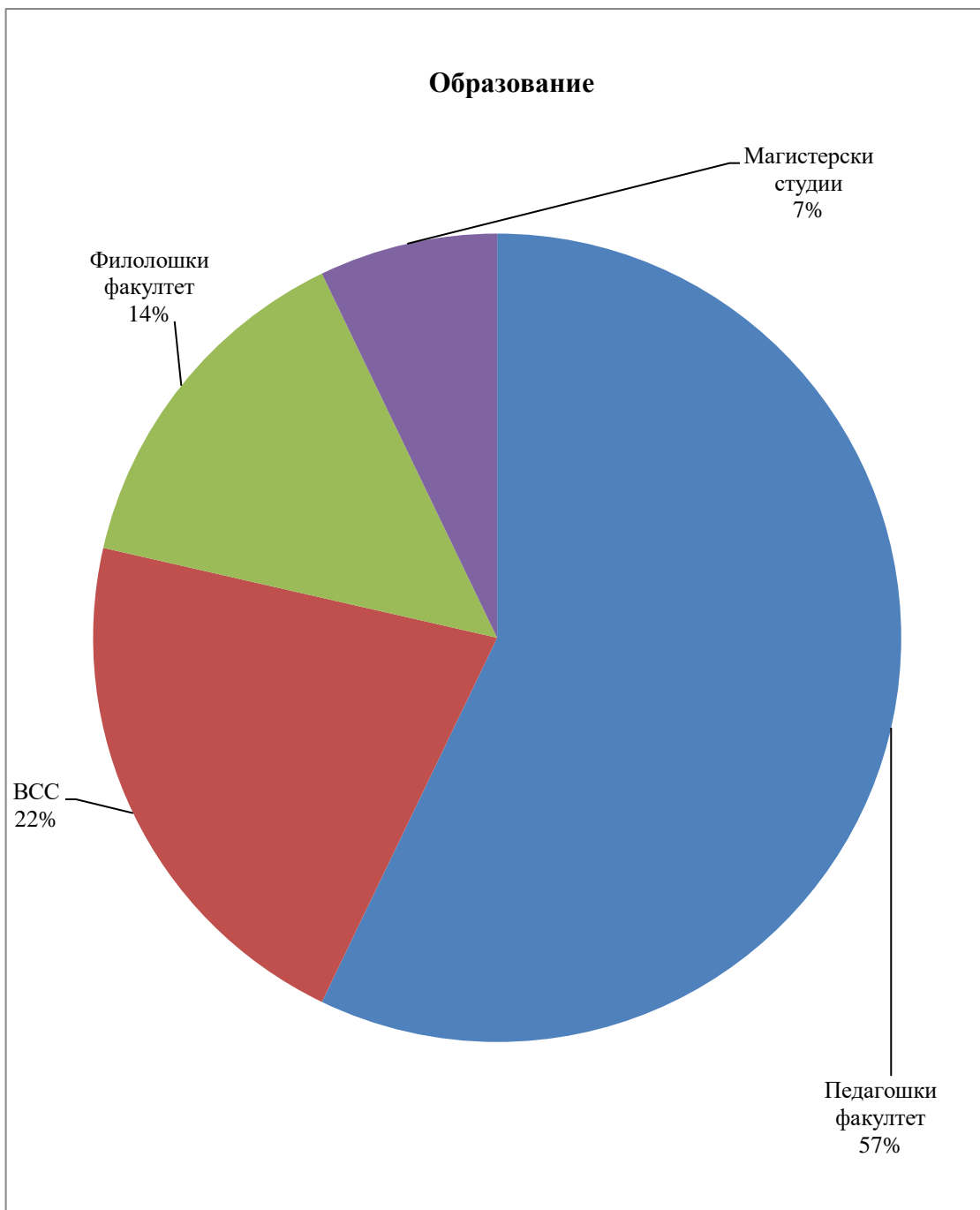

4. Занимање (наведете што предавате сега): Професија
Одделенски наставник 11; Англиски јазик 2; Македонски јазик 1

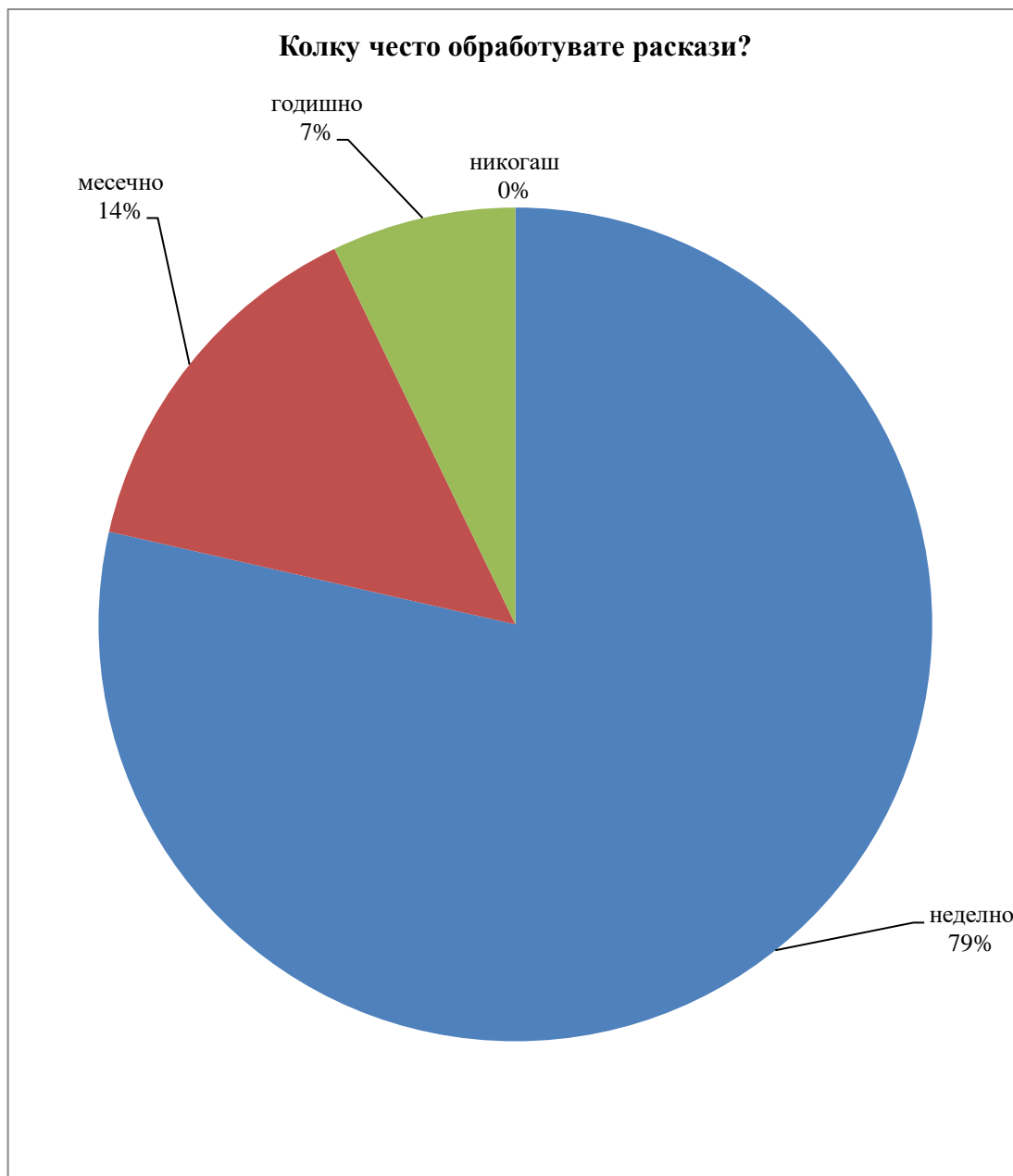
5. Образование:

Педагошки факултет 8; ВСС 3; Филолошки факултет 2; Магистерски студии 1

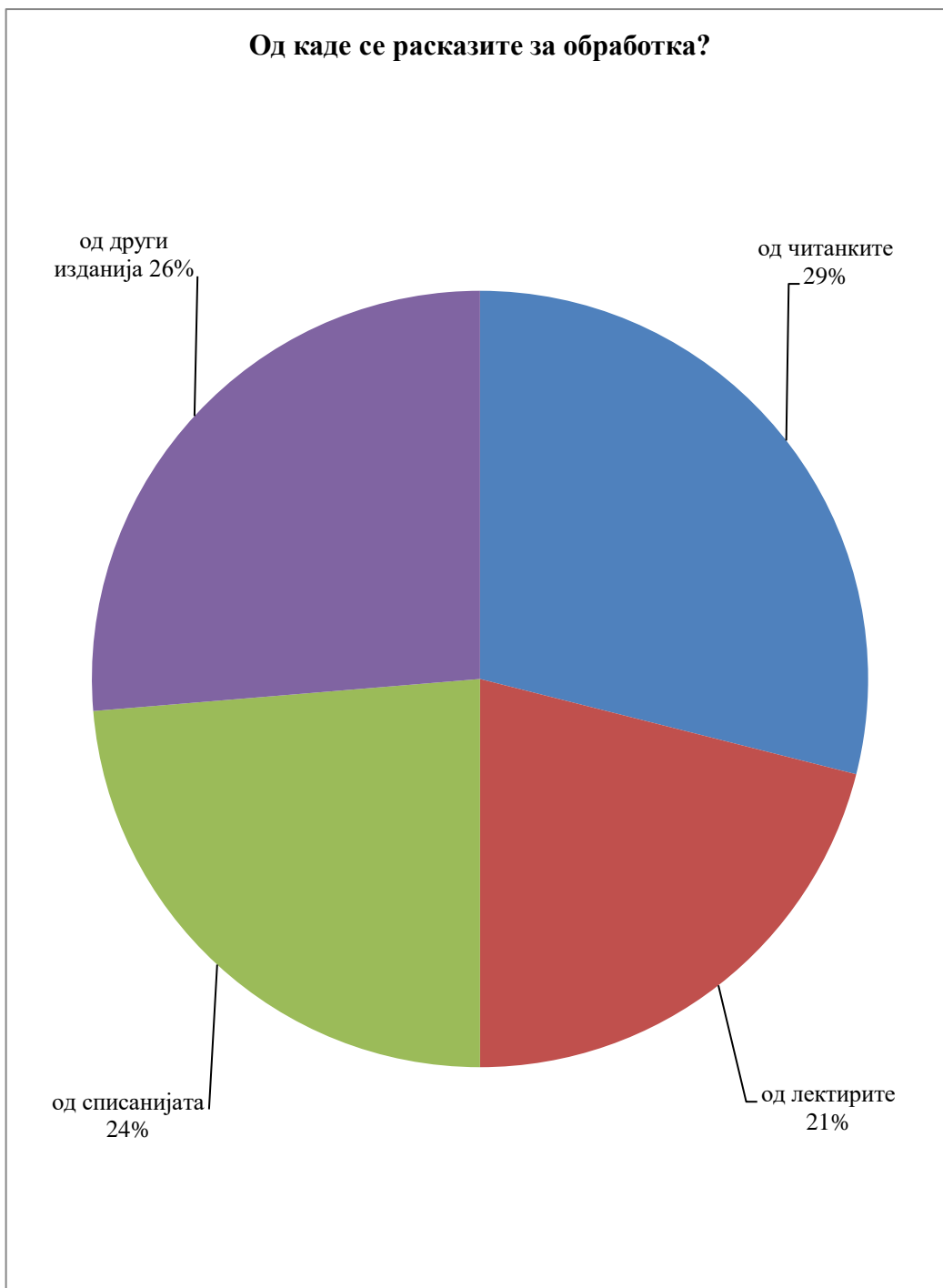
6. Колку често обработувате раскази: а) неделно б) месечно в) годишно
г) никогаш

неделно - 11; месечно - 2; годишно - 1; никогаш - 0

7. Raskazite za obrabotka se od: a) ~itankite b) lektirite v) spisanijata g) drugi izdanija i knigi
od ~itankite - 11; od lektirite - 8; od spisanijata - 9; od drugi izdanija - 10

Од каде се расказите за обработка?

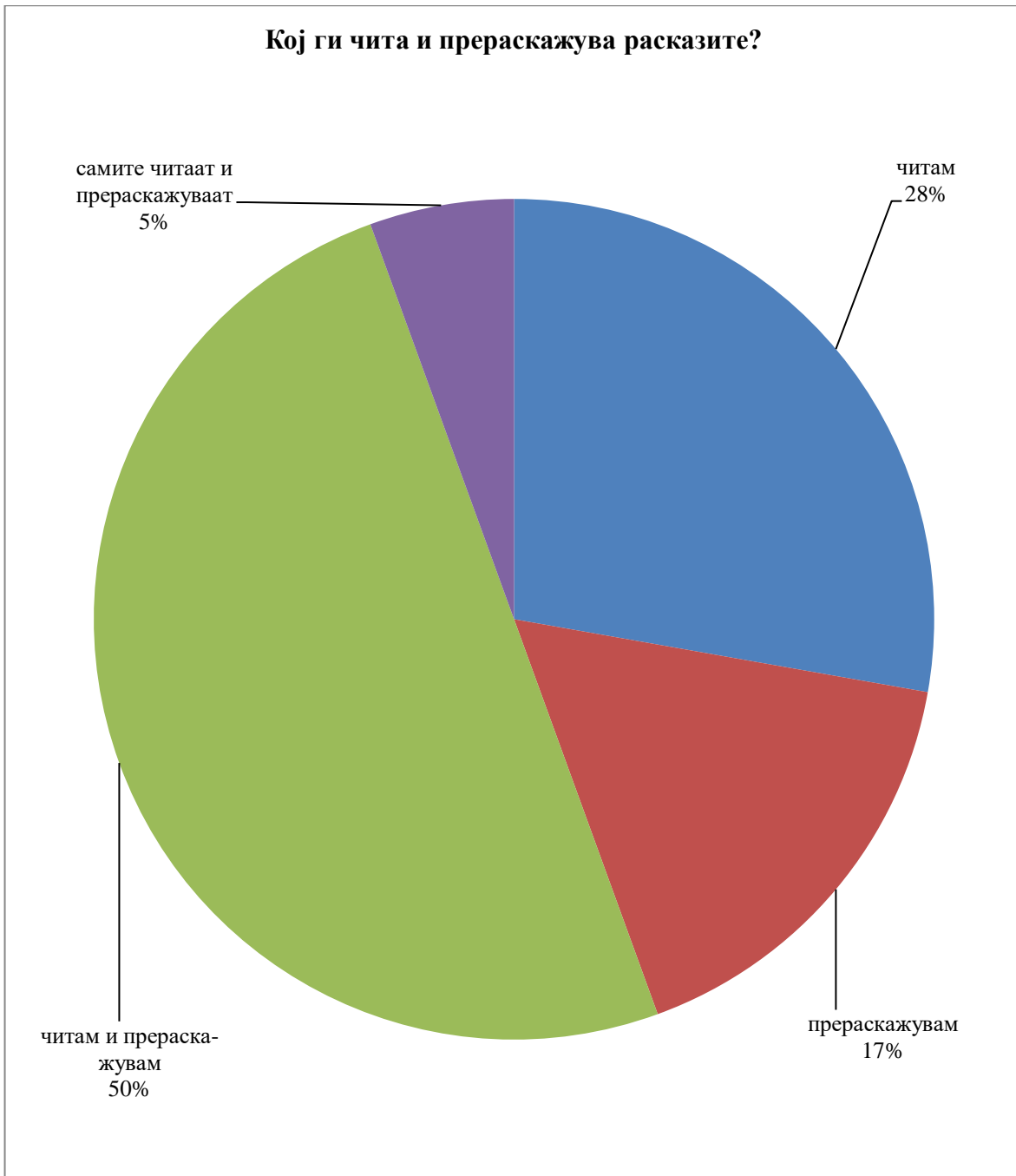
8. Дали Вие им ги читате или и им ги прераскажувате расказите:

а) читам; б) прераскажувам в) го правам и едното и другото

читам - 5; прераскажувам - 3; читам и прераскажувам - 9; самите читаат и прераскажуваат

- 1

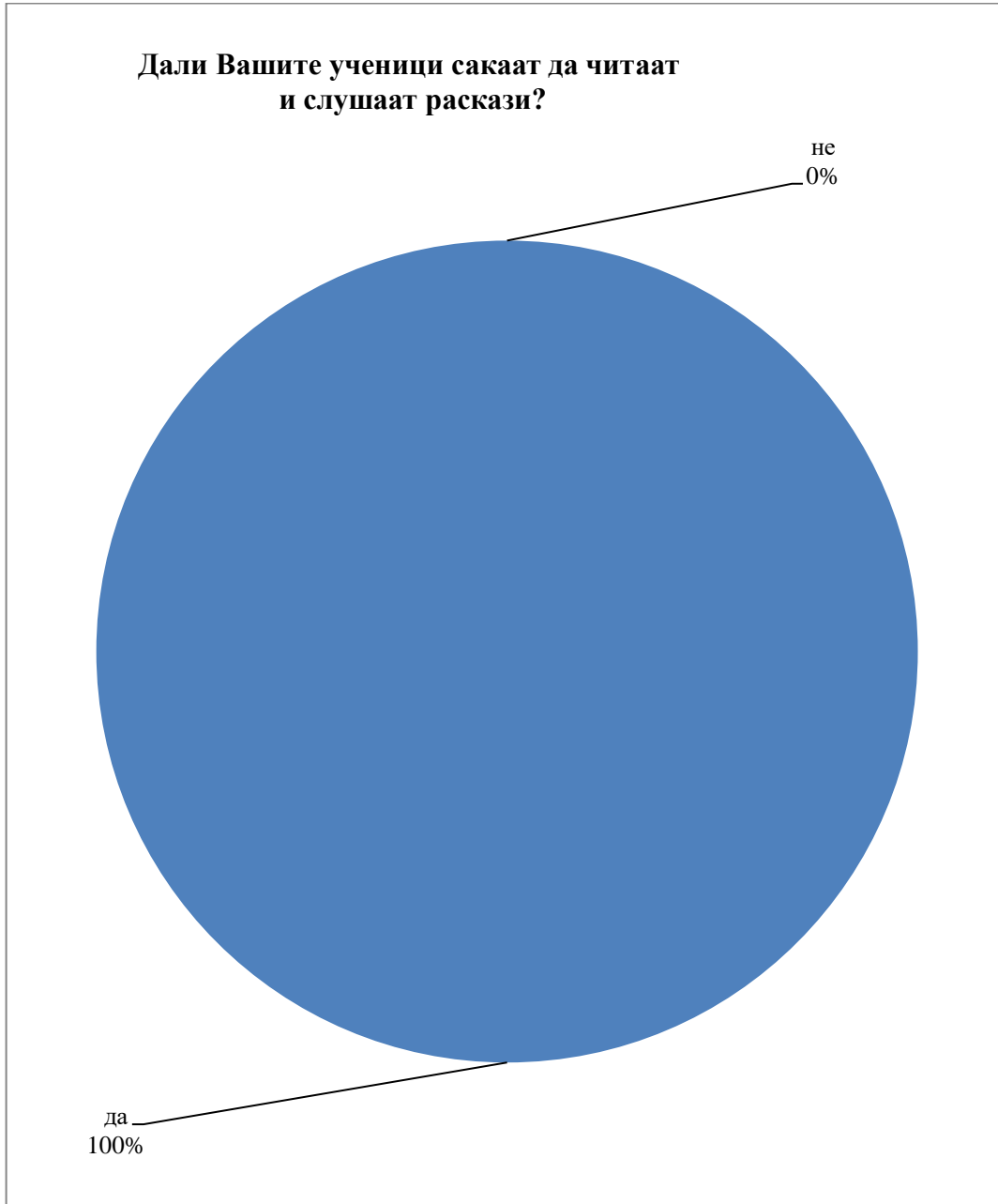
Кој ги чита и прераскажува расказите?

9. Дали Вашите ученици сакаат да читаат и слушаат раскази: а) да б) не

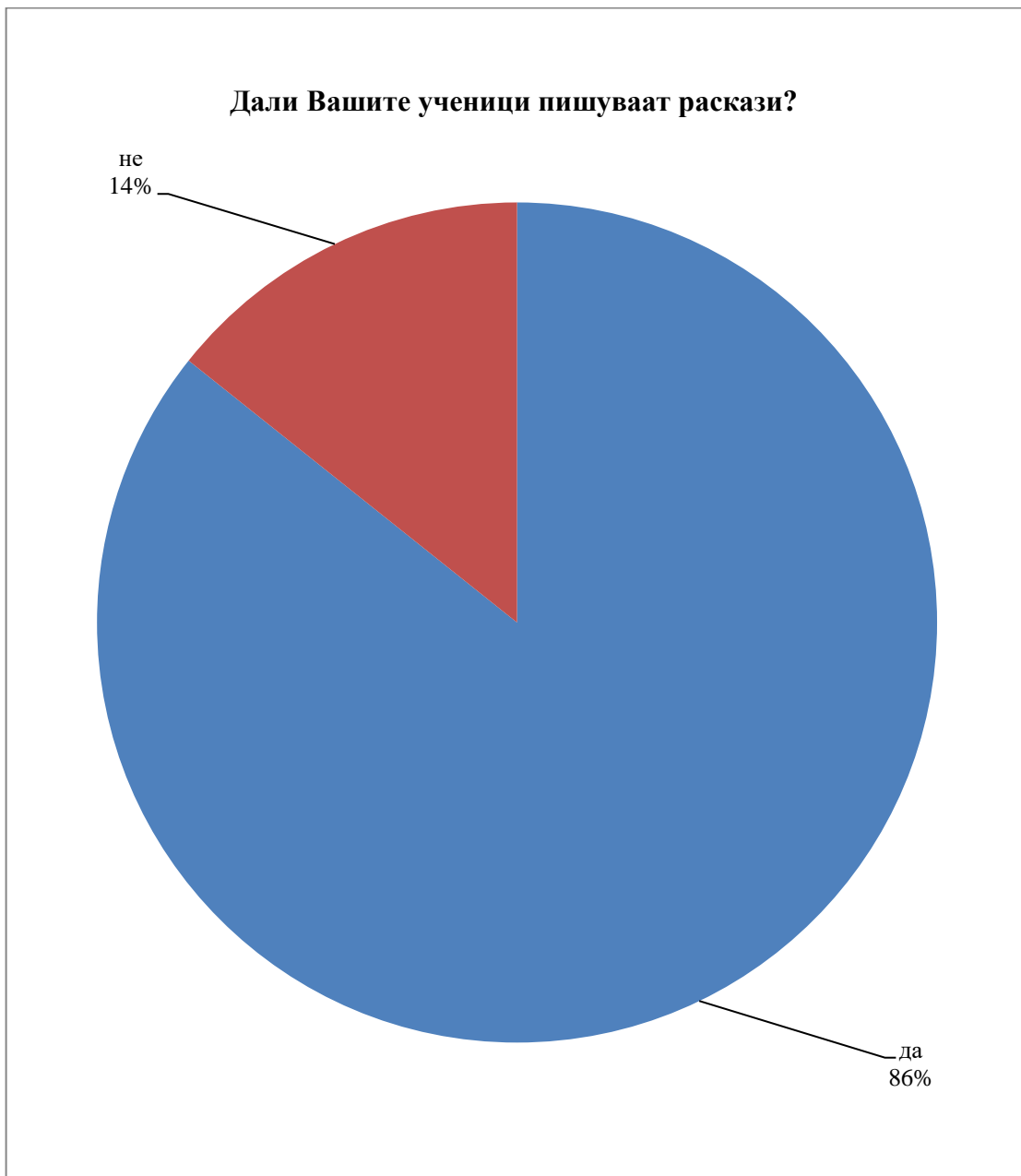
да
14

не
0

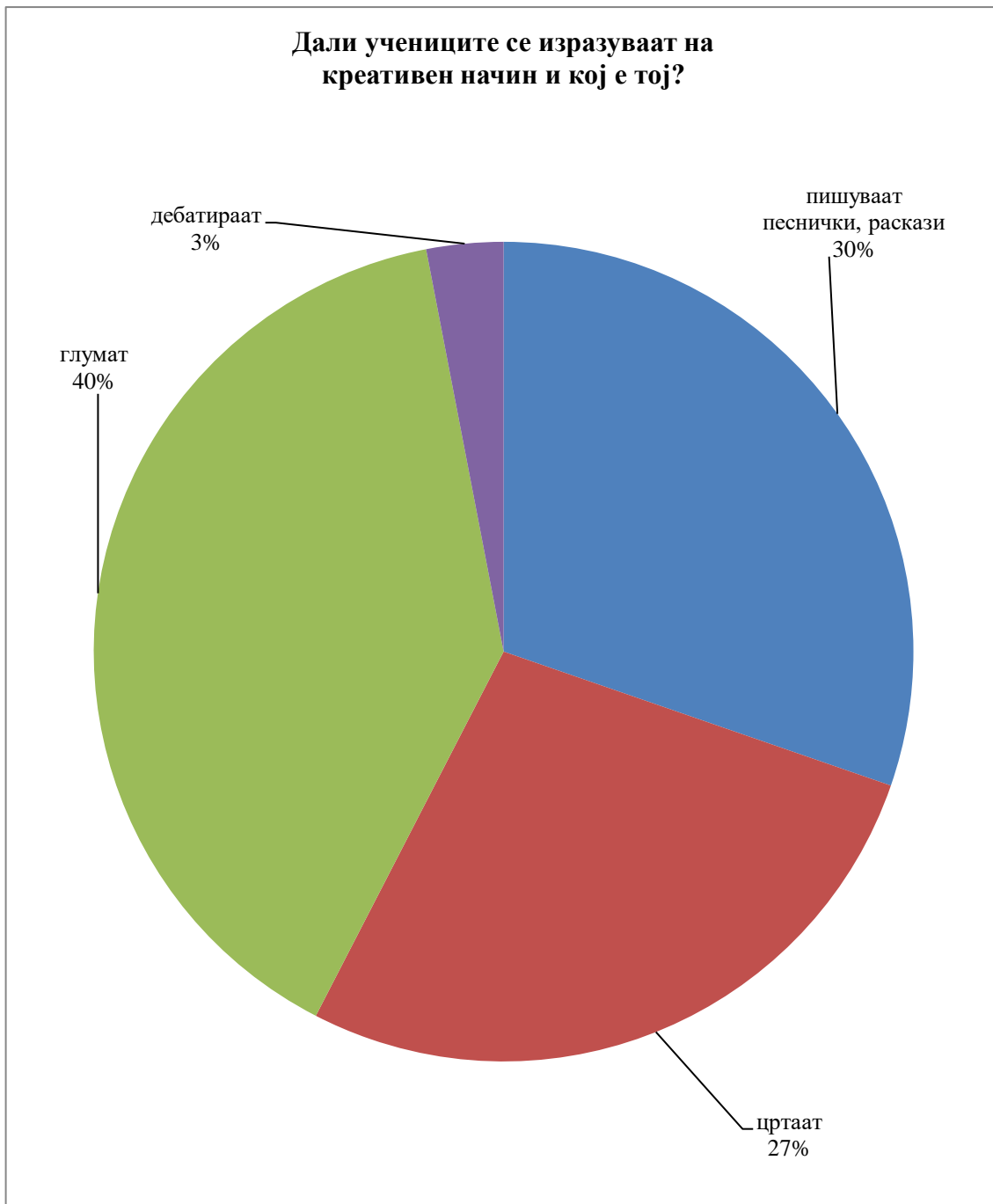

10. Дали Вашите ученици пишуваат раскази: а) да б) не

да -12; не – 2

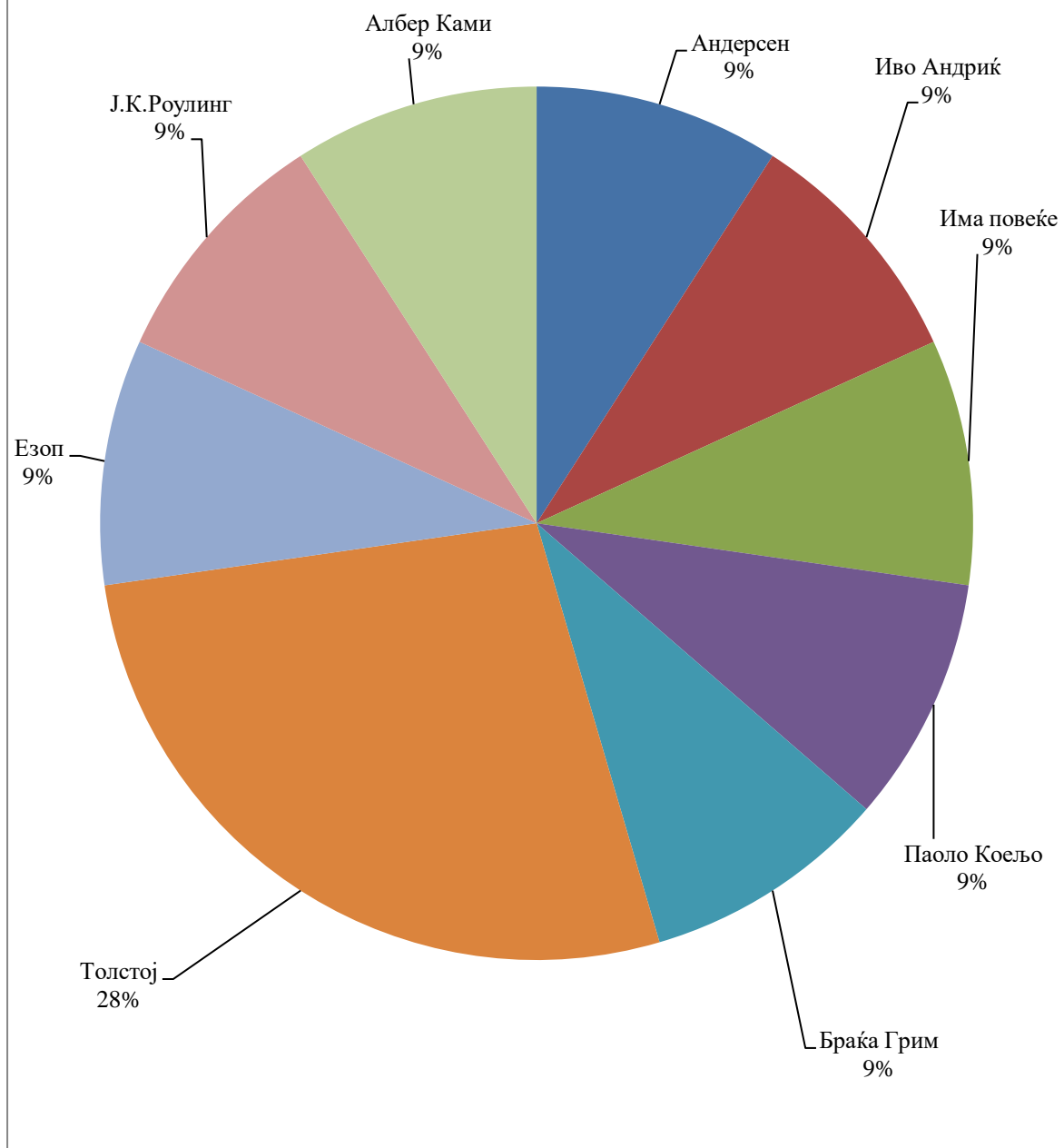
11. Дали учениците се изразуваат на креативен начин и кој е тој:
пишуваат песнички, раскази 10; цртаат 9; глумат 13; дебатираат 1

12. Кој ви е омилен раскажувач од странство?

Х.К.Андерсен 1; Иво Андриќ 1; има повеќе 1; Паоло Куељо 1; Браќа Грим 1;
Толстој 3; Езоп 1; Ј.К.Роулинг 1; Албер Ками 1

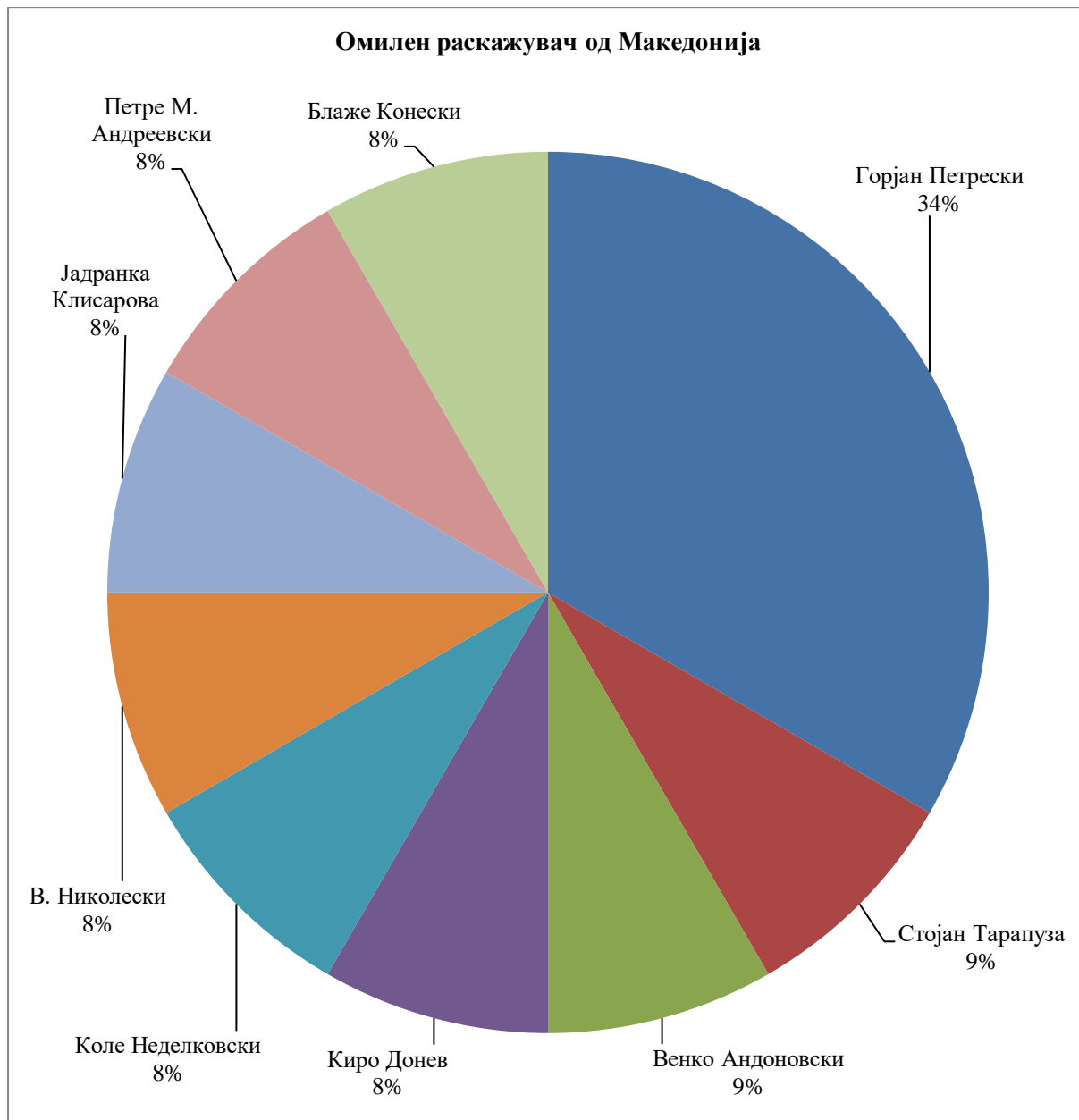
Омилен раскажувач од странство

13. Кој ви е омилен раскажувач од Македонија?

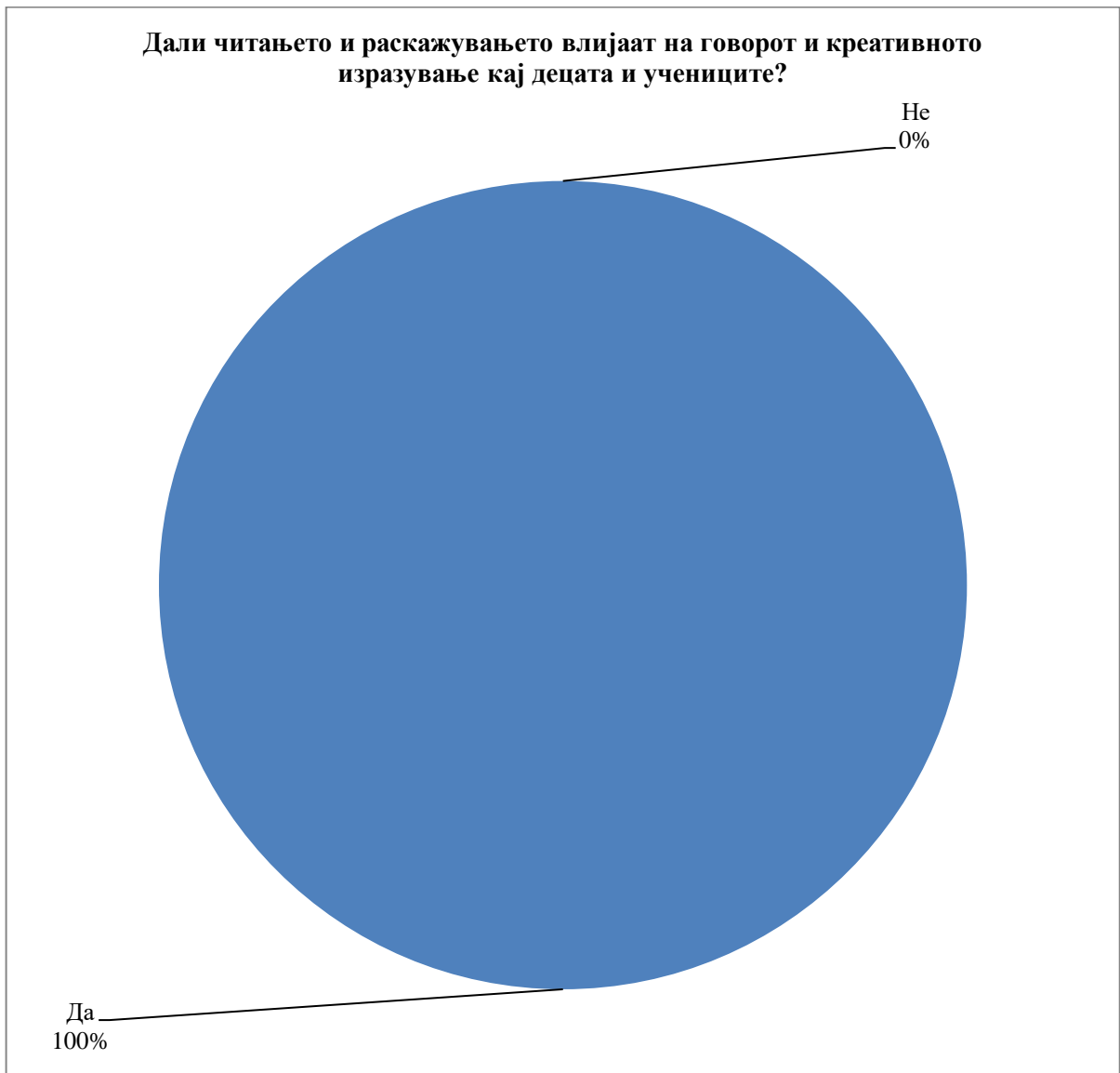
Горјан Петрески 4; Стојан Тарапуза 1; Венко Андоновски 1; Киро Донеv 1;

Коле Неделковски 1; В. Николески 1; Јадранка Клисарова 1; Петре М. Андреевски 1; Блаже Конески 1

14. Дали читањето и раскажувањето влијаат на говорот и креативното изразување кај децата и учениците: а) да б) не; наведете како и зошто:

Да 14; Не 0

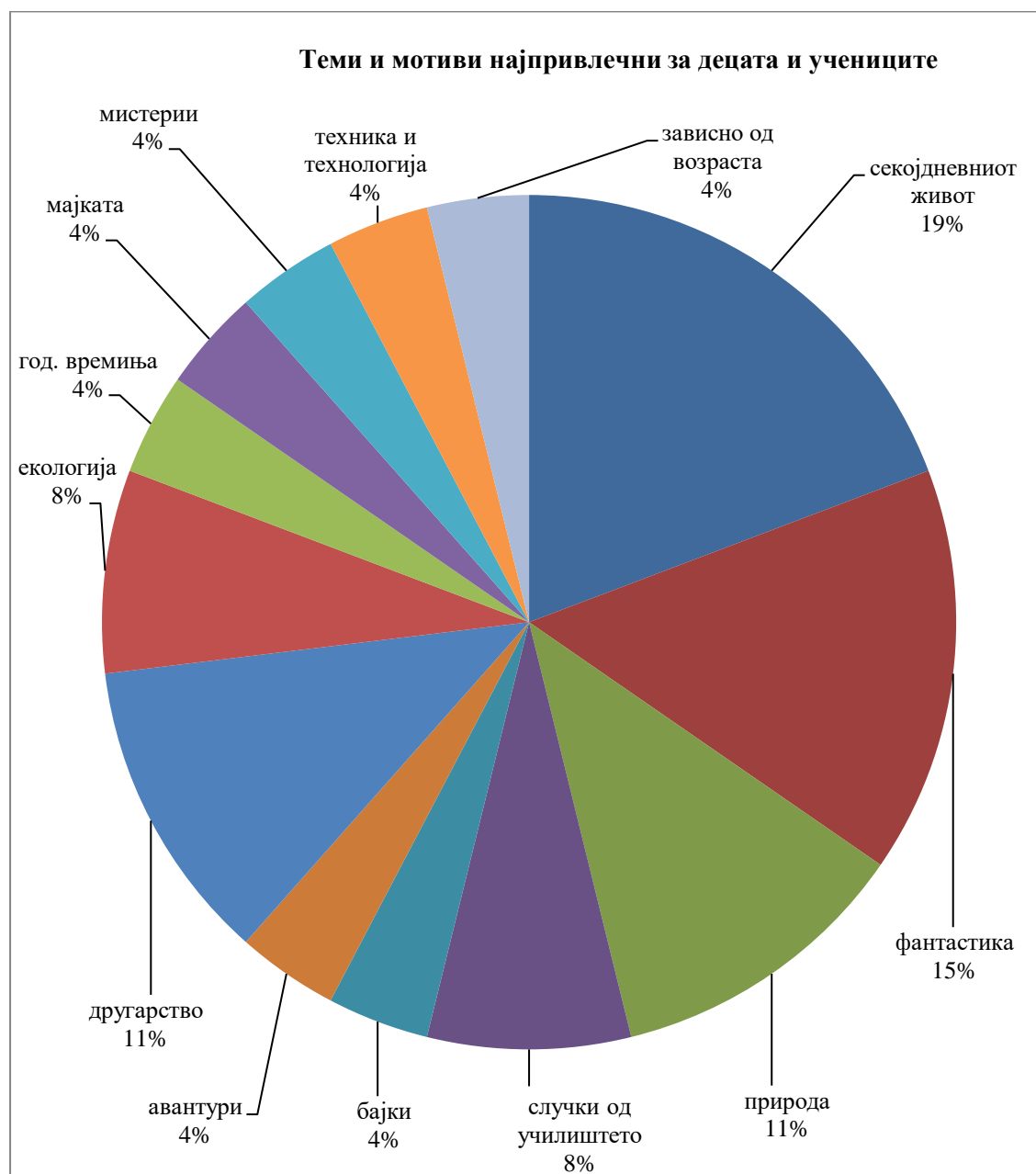
Наведете зошто:

Се збогатува речникот 7; Изразувањето е поинтересно и поубаво 1; Се развива фантазијата 1; Се развива креативното мислење 1; Добиваат инспирација 1; Учат правилно да се изразуваат и да пишуваат 1; Го негуваат мајчиниот јазик 1;

15. Кои теми и мотиви се најпривлечни за децата и учениците:

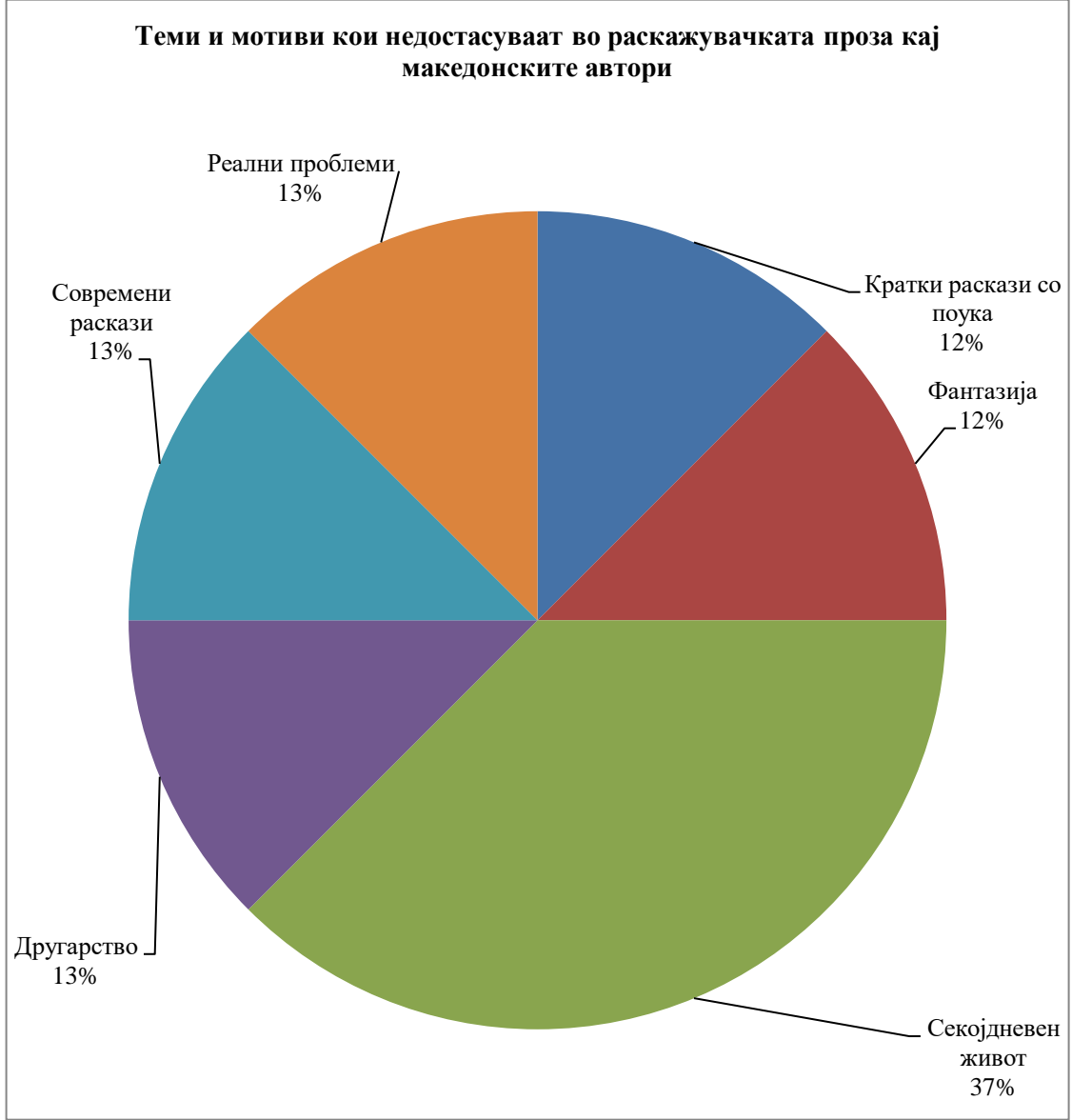
секојдневниот живот 5; фантастика 4; природа 3; случки од училиштето 2; бајки 1; авантури 1; другарство 3; екологија 2; годишни времиња 1; мајката 1;

мистерии 1; техника и технологија 1; зависно од возраста 1

16. Кои теми и мотиви недостасуваат во раскажувачката проза кај македонските автори?

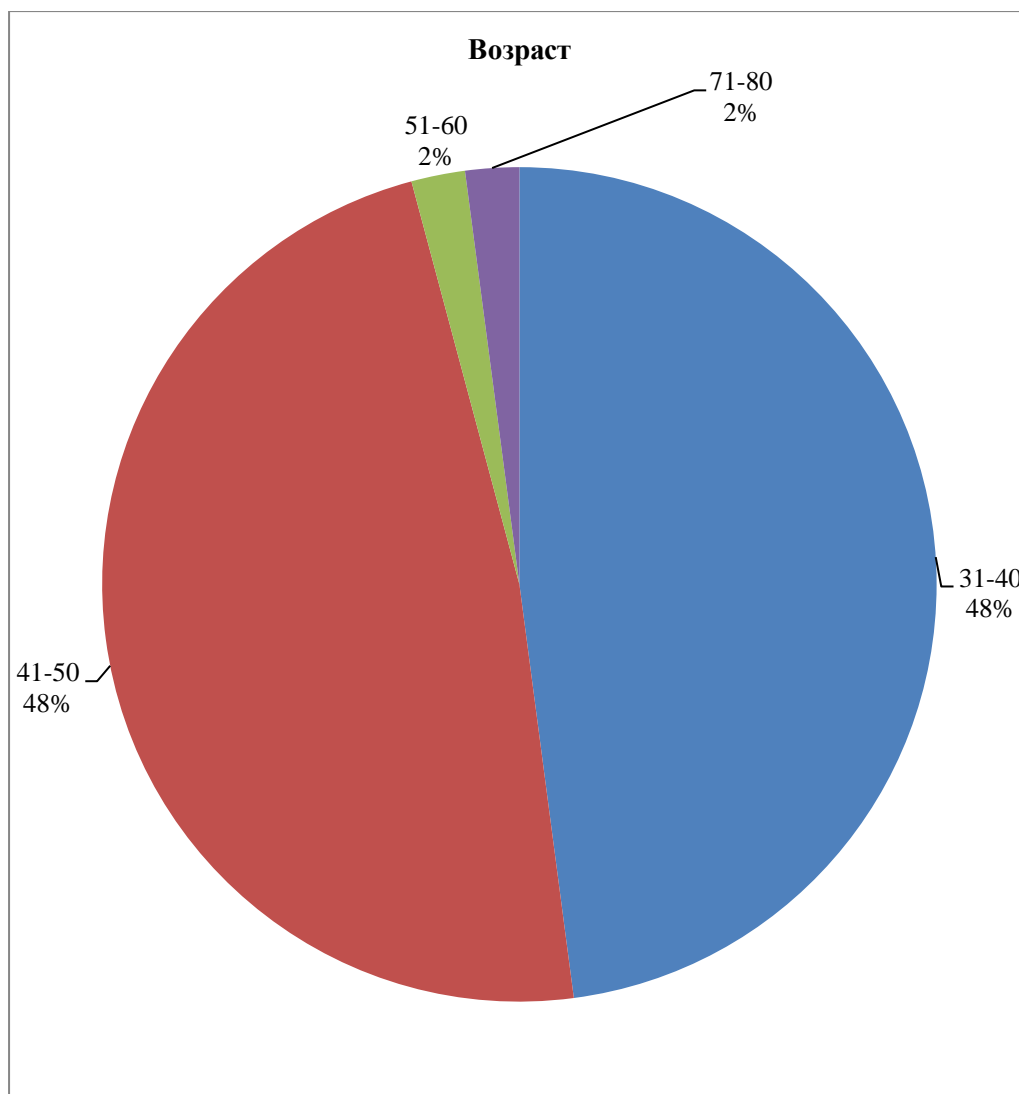
Кратки раскази со поука 1; Фантазија 1; Секојдневен живот 3; Другарство 1; Современи раскази 1; Реални проблеми 1

7.1.3. АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА РОДИТЕЛИТЕ

1. Возраст (колку години имате):

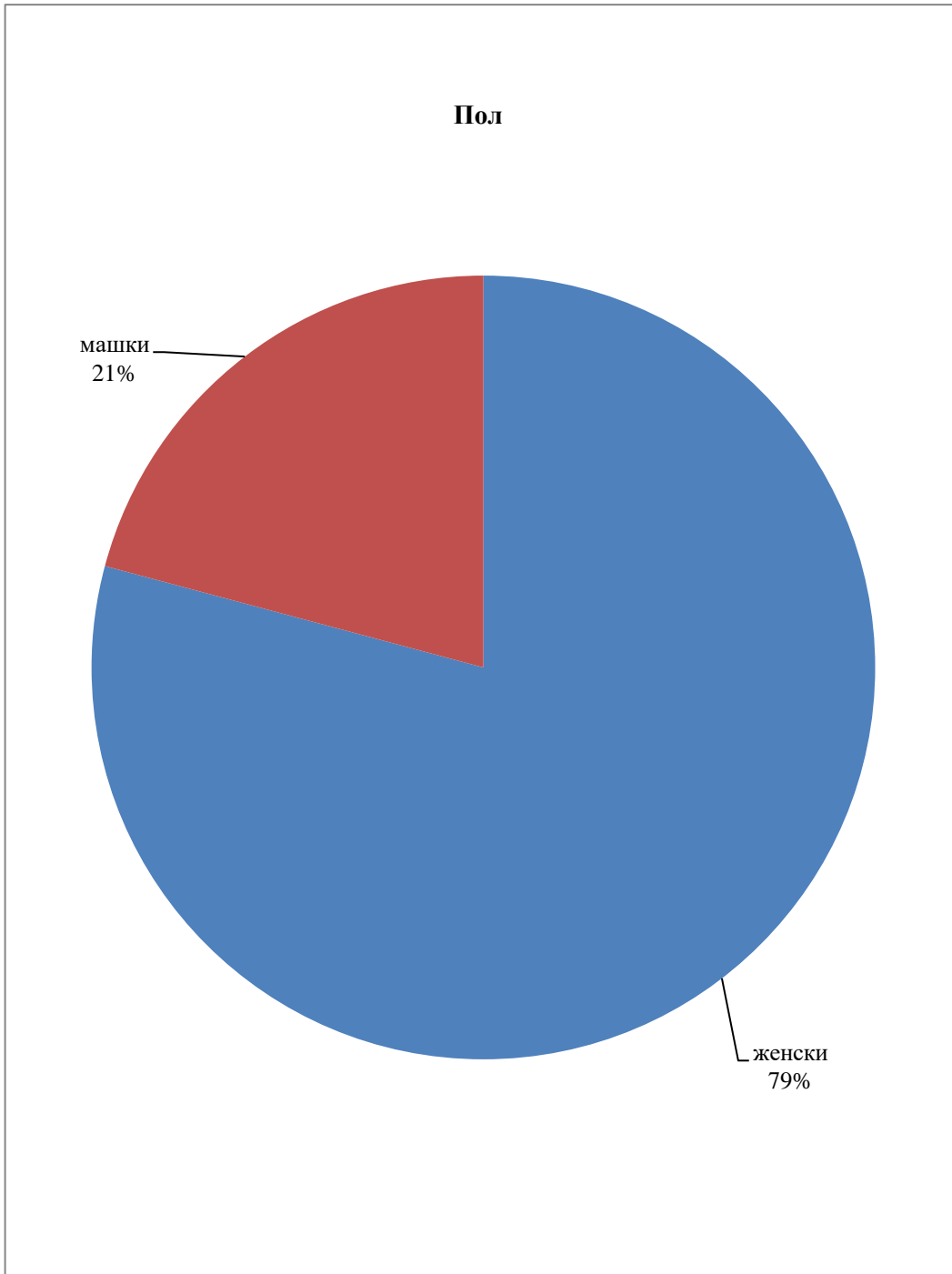
31-40 години - 23
41-50 години - 23
51-60 години - 1
71-80 години - 1 старател

2. Пол: а) женски б) машки

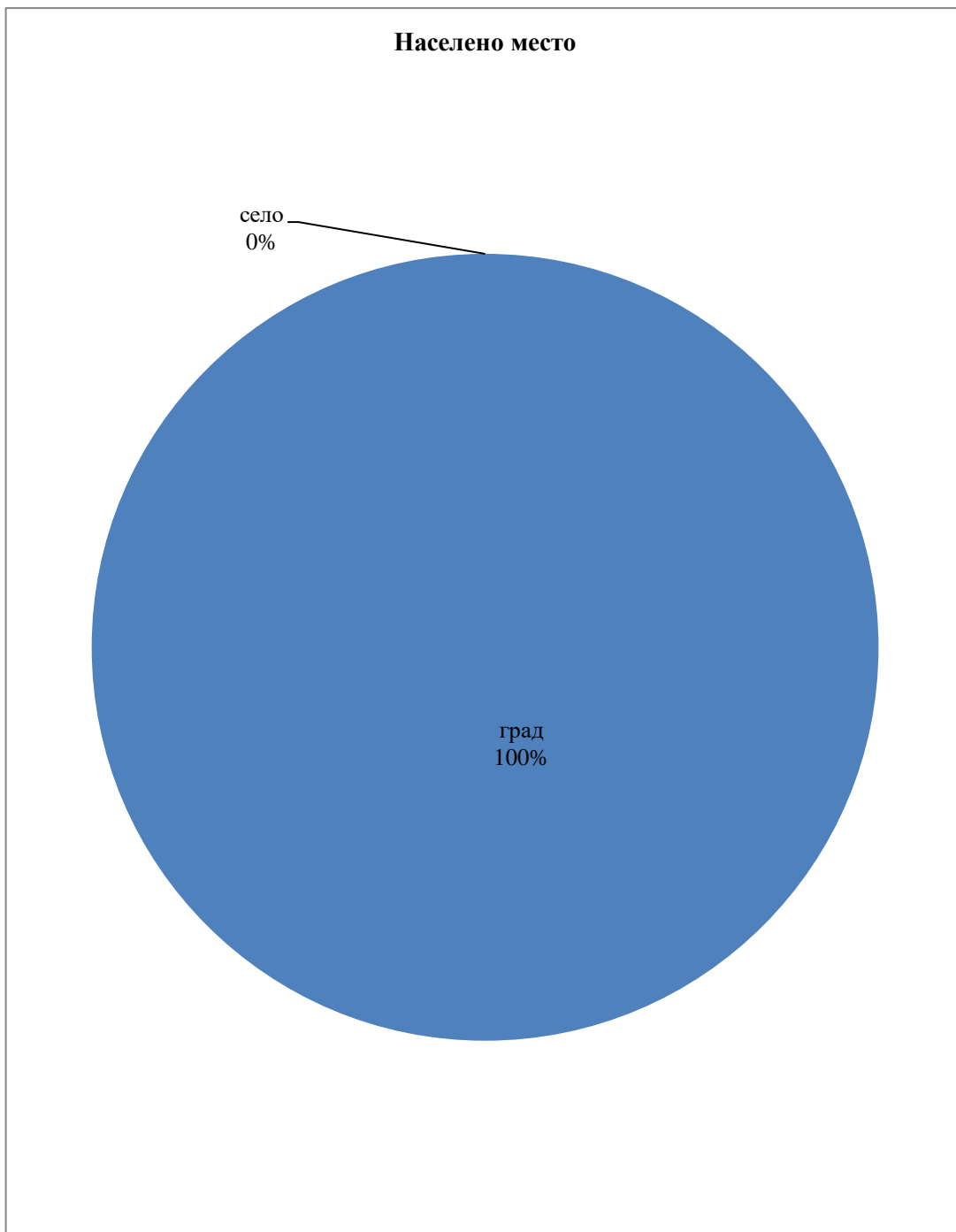
женски - 38

машки – 10

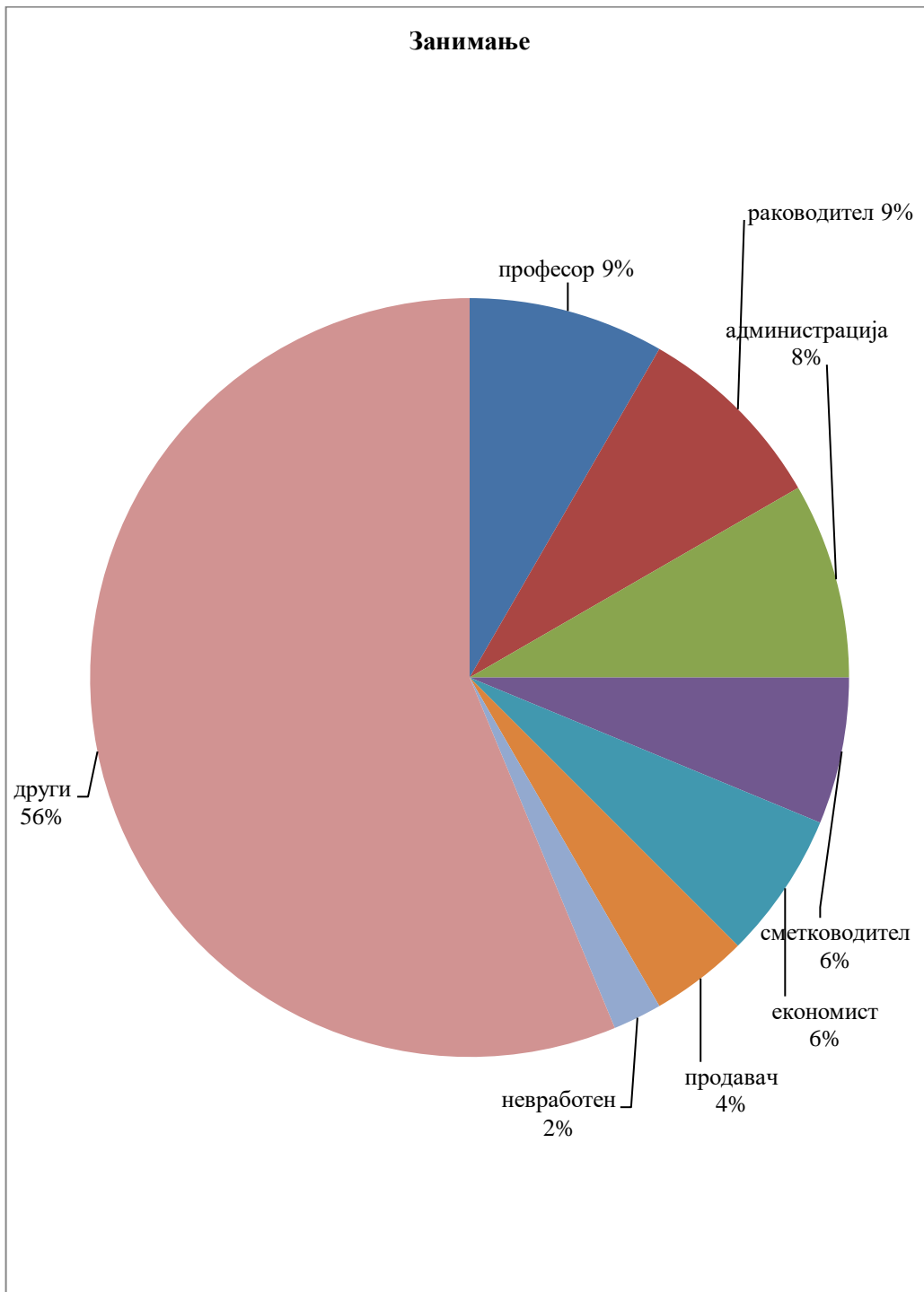
3. Населено место: а) град б) село; наведете кое:

град 48; село 0

4. Занимање (наведете што работите сега):

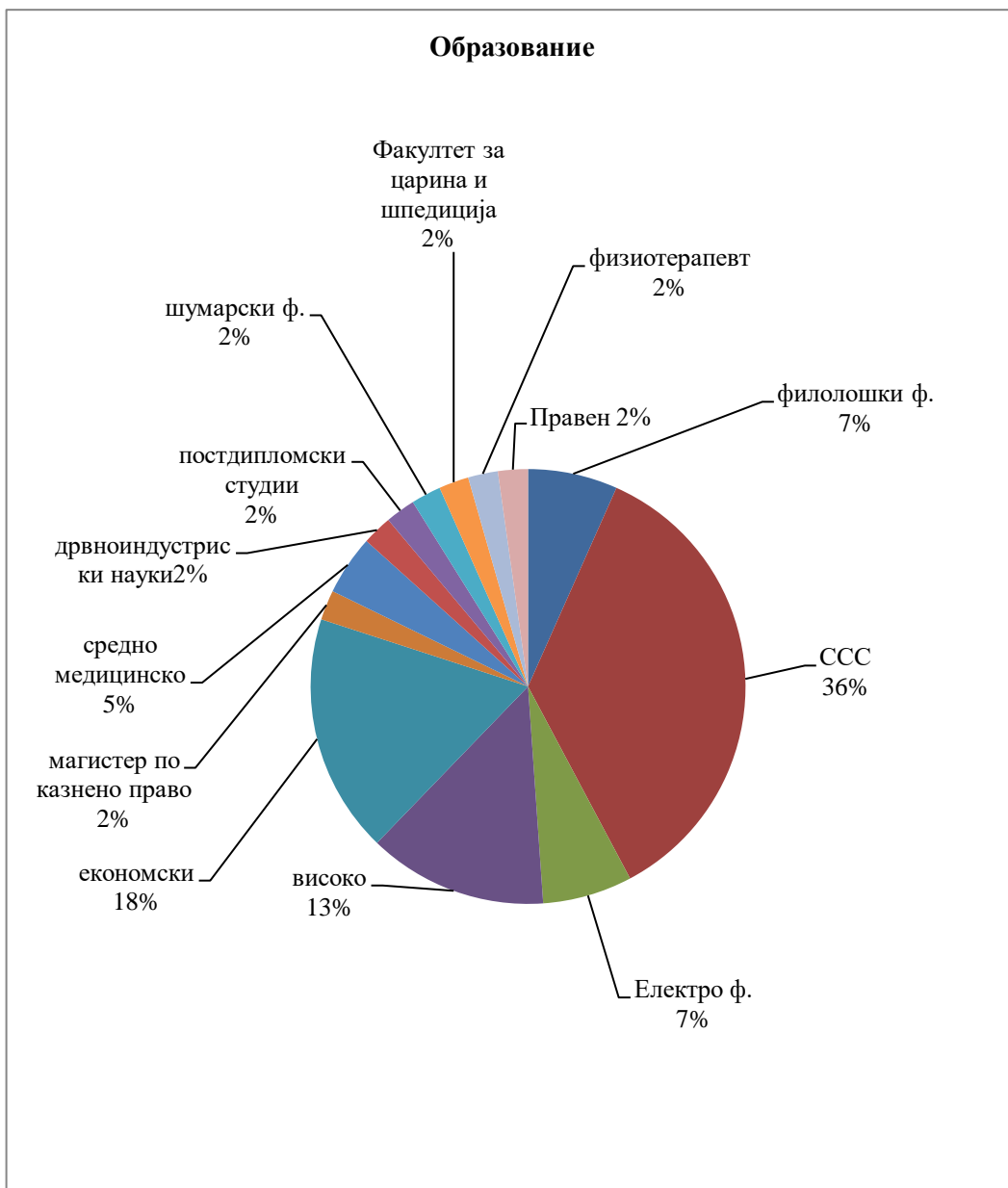
професор 4; раководител 4; администрација 4; сметководител 3; економист 3;
продавач 2; невработен 1; други 27

5. Образование:

Филолошки факултет 3; ССС 16; Електротехнички факултет 3; Високо 6;
 Економски факултет 8; Магистер по казнено право 1; Средно медицинско 2;

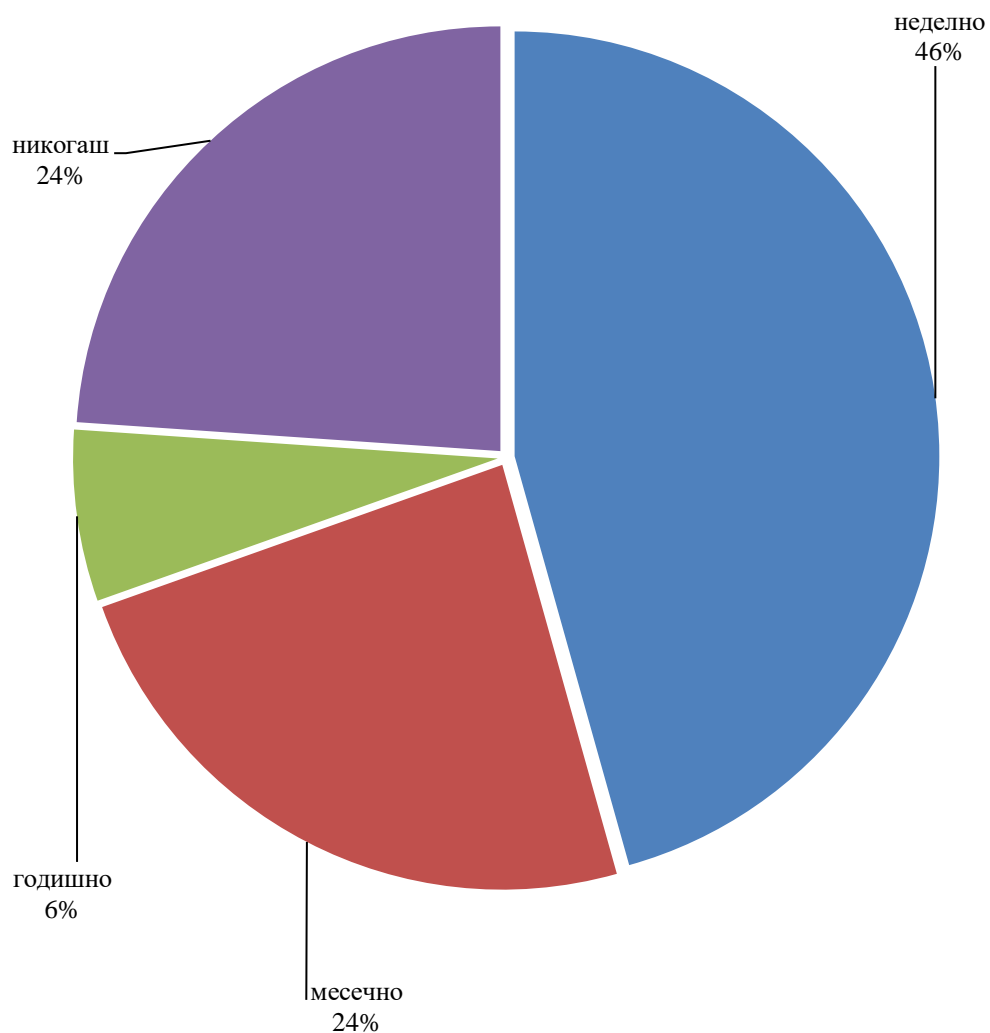
Дрвоиндустриски науки 1; Педагошки факултет 2; Постдипломски студии 1; Шумарски факултет 1; Факултет за царина и шпедиција 1; Физиотерапевт 1; Правен факултет 1

6. Колку често им читате раскази на Вашите деца:

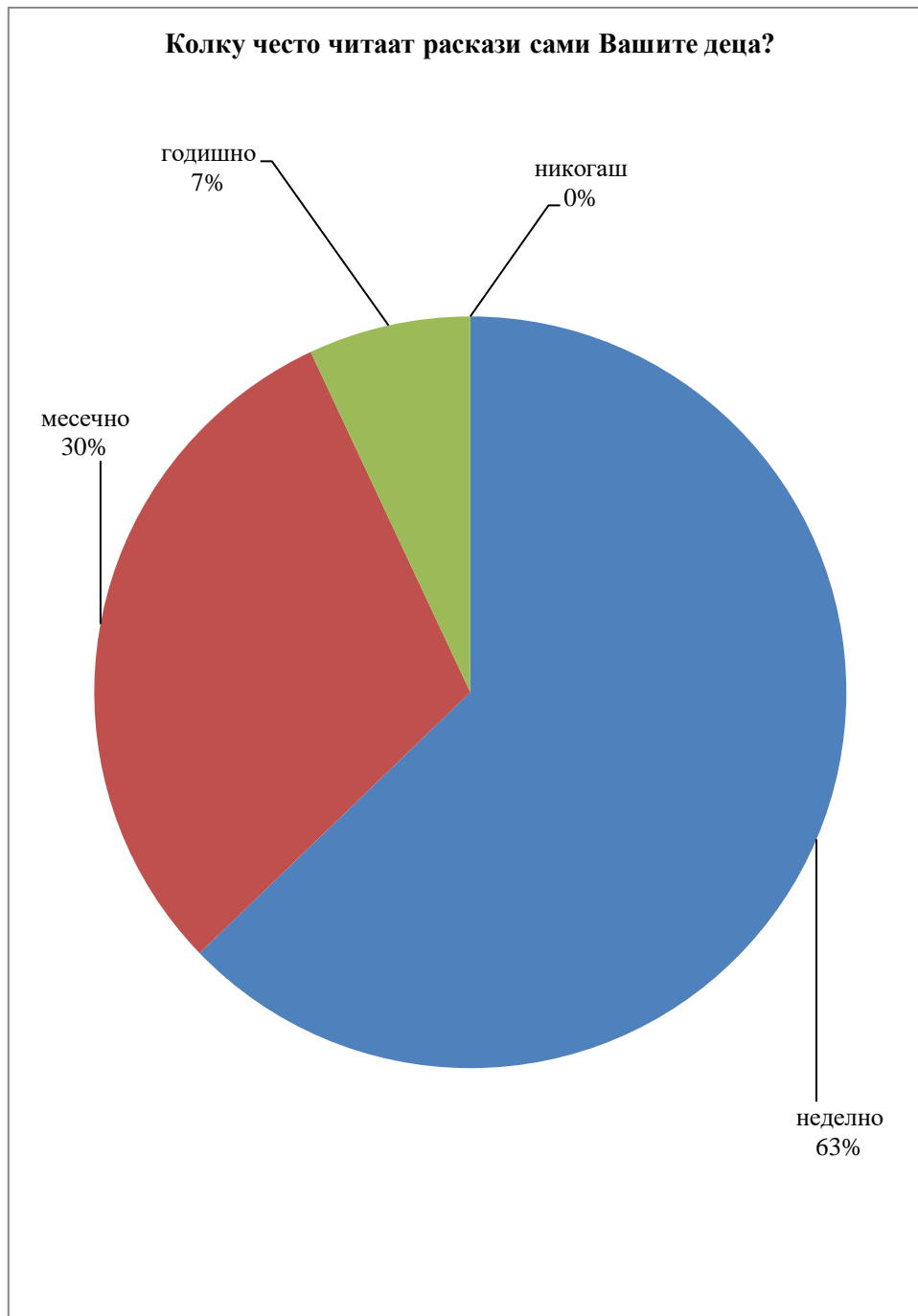
а) неделно б) месечно в) годишно г) никогаш
 неделно 21; месечно 11; годишно 3; никогаш 11

Колку често им читате раскази на Вашите деца?

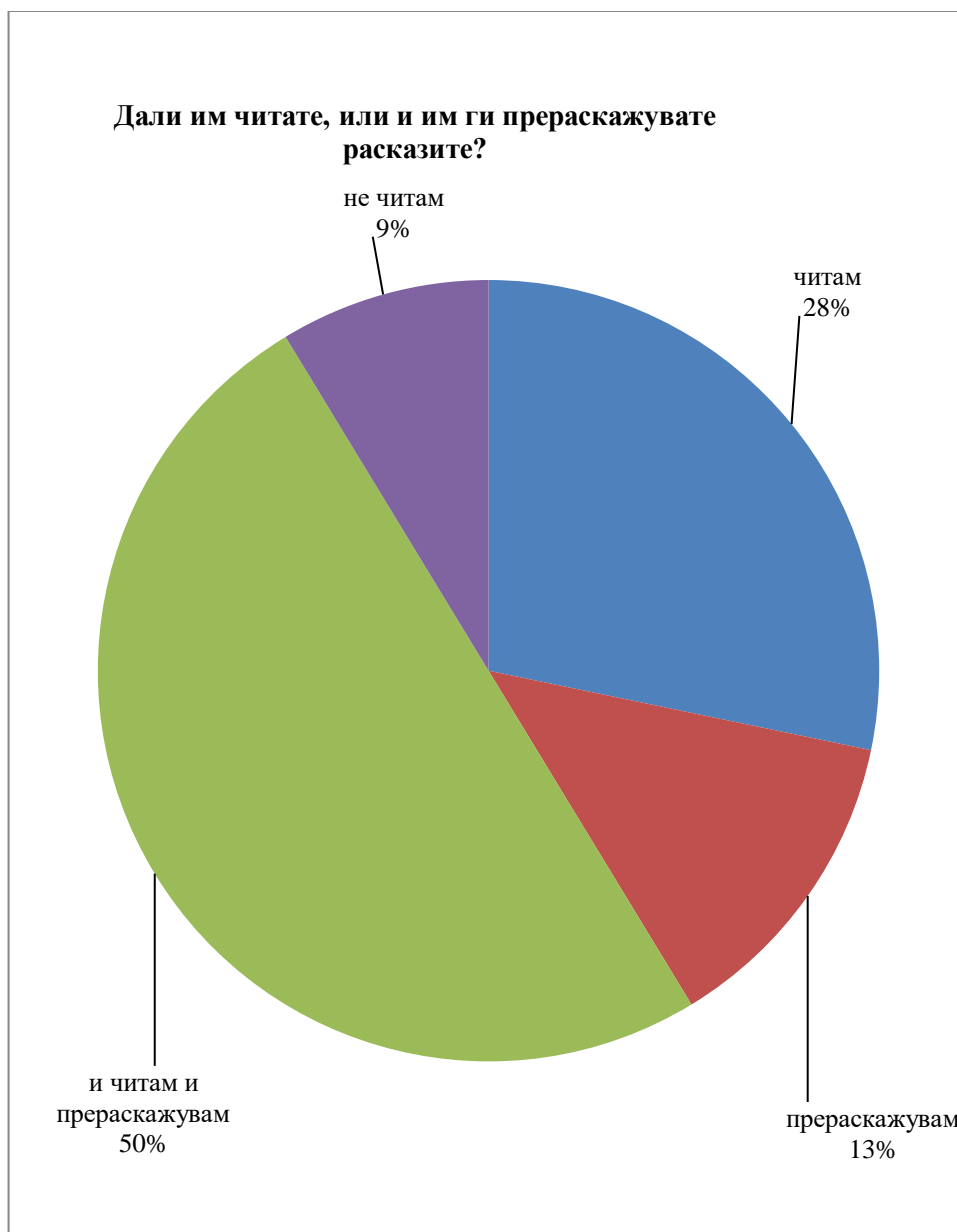
7. Колку често читаат раскази сами Вашите деца: а) неделно б) месечно
в) годишно г) никогаш

неделно 27; месечно 13; годишно 3; никогаш 0

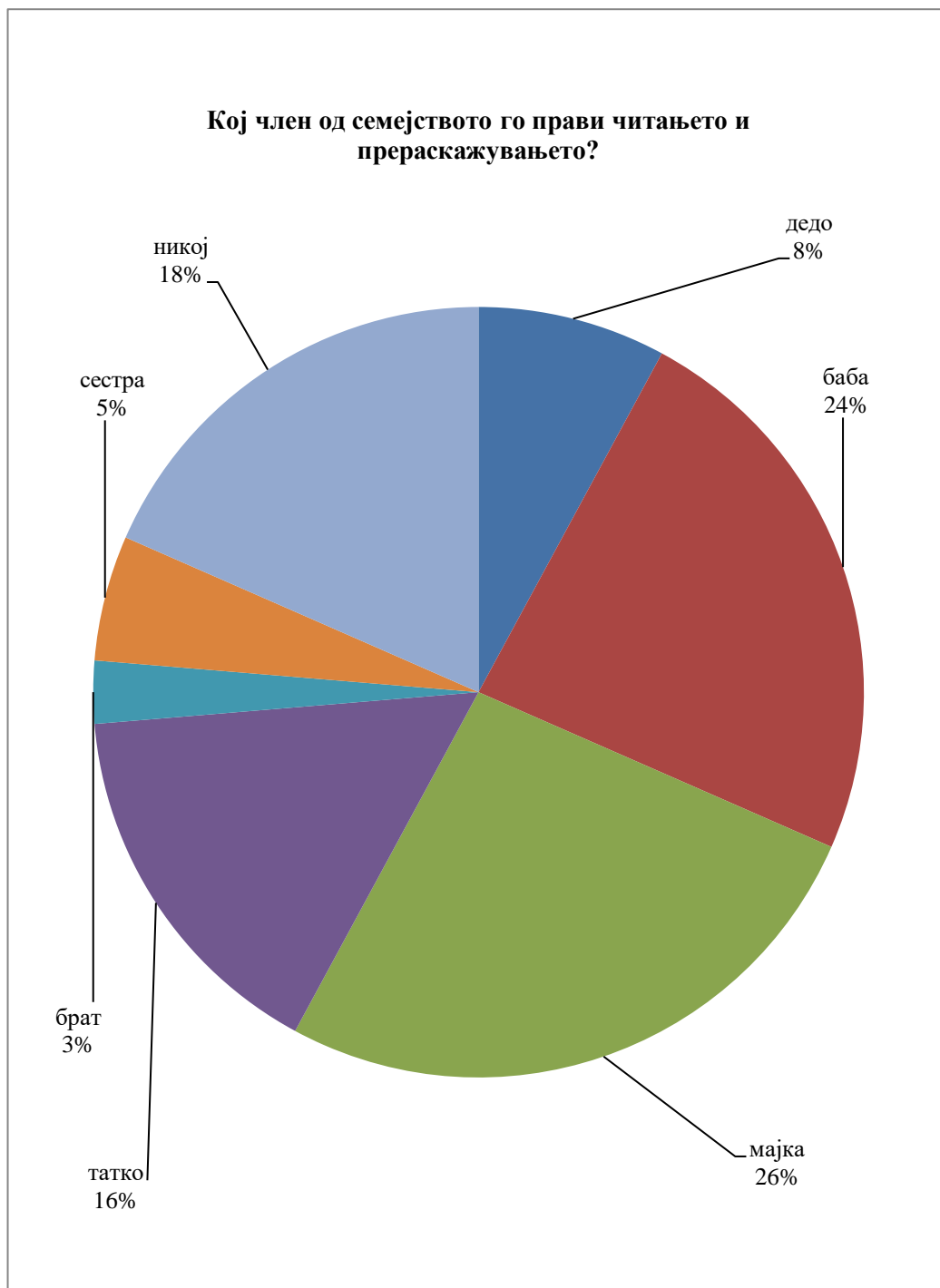
8. Дали им читате, или и им ги прераскажувате расказите: а) читам
б) прераскажувам в) го правам и едното и другото

читам 13; прераскажувам 6; и читам и прераскажувам 23; не читам 4

9. Читањето и раскажувањето го прави друг член од семејството (наведете кој):
дедо б) баба в) мајка г) татко д) брат ё) сестра некој друг (наведете кој):

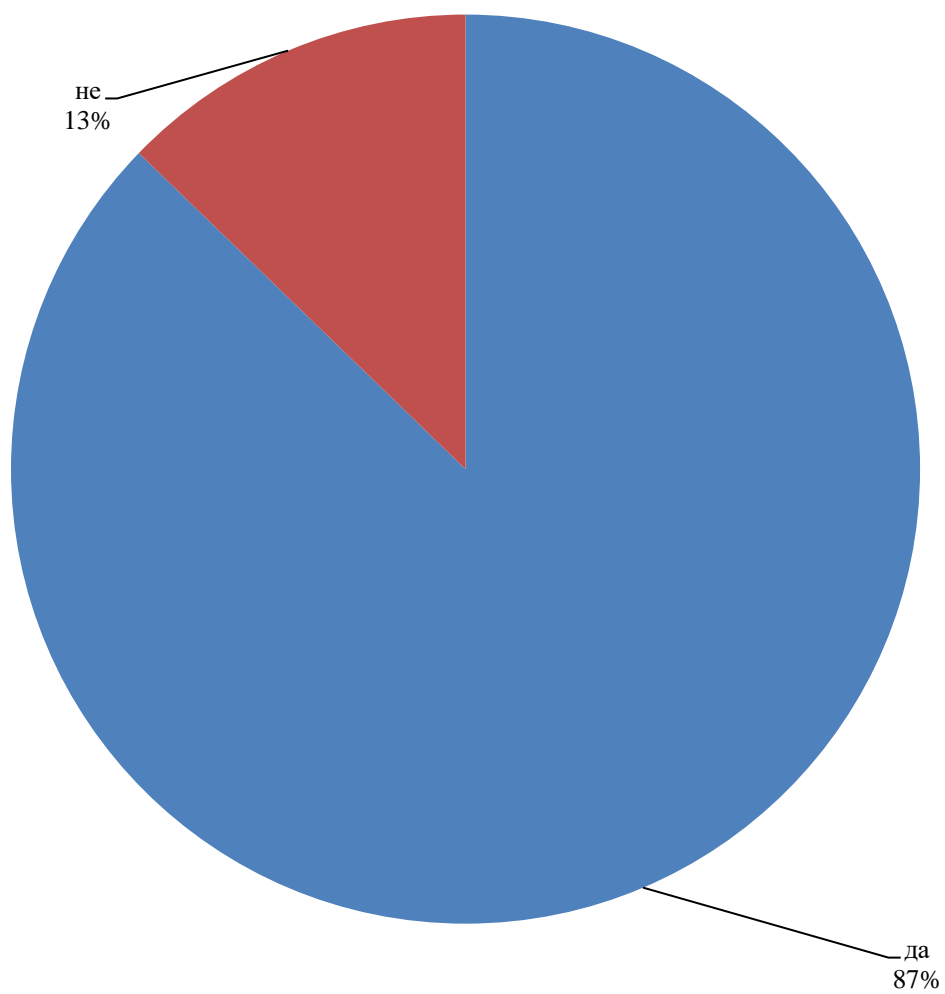
дедо 3; баба 9; мајка 10; татко 6; брат 1; сестра 2; никој 7

10. Дали Вашите деца сакаат да читаат и слушаат раскази: а) да б) не

да 41; не 6

Дали Вашите деца сакаат да читаат и слушаат раскази?

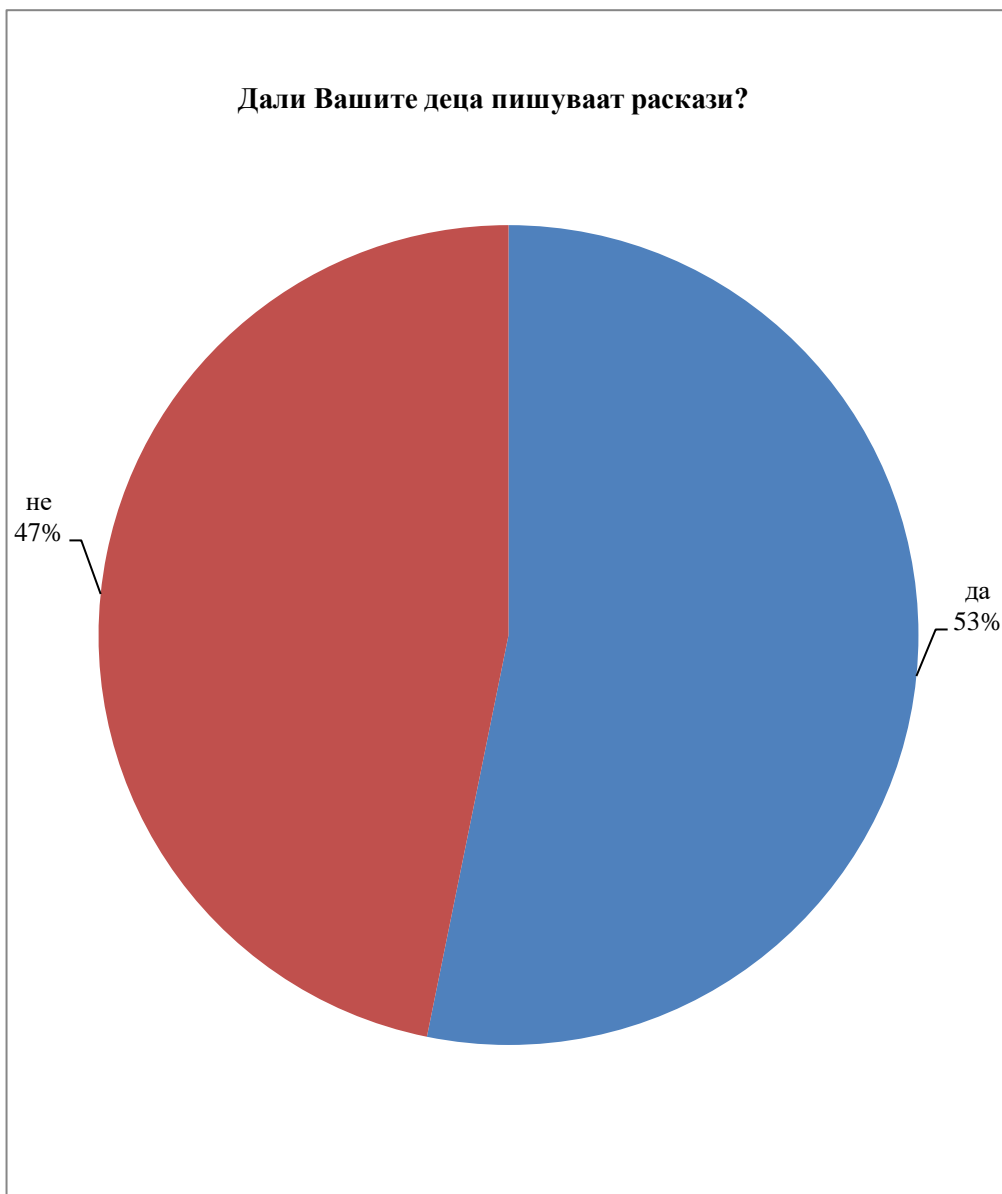

11. Дали Вашите деца пишуваат раскази: а) да б) не

да 25

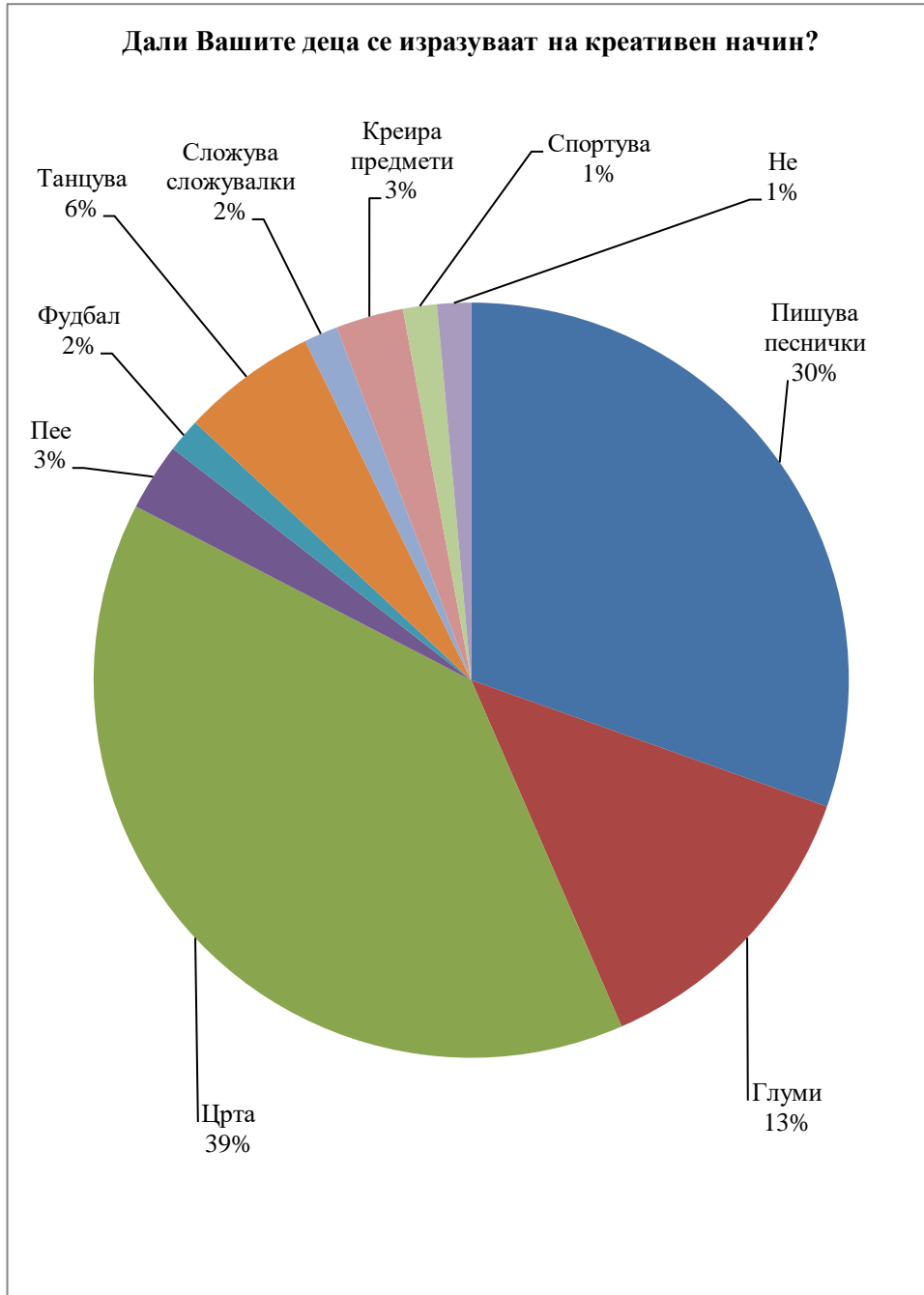
не 22

Дали Вашите деца пишуваат раскази?

12. Дали Вашите деца се изразуваат на креативен начин?

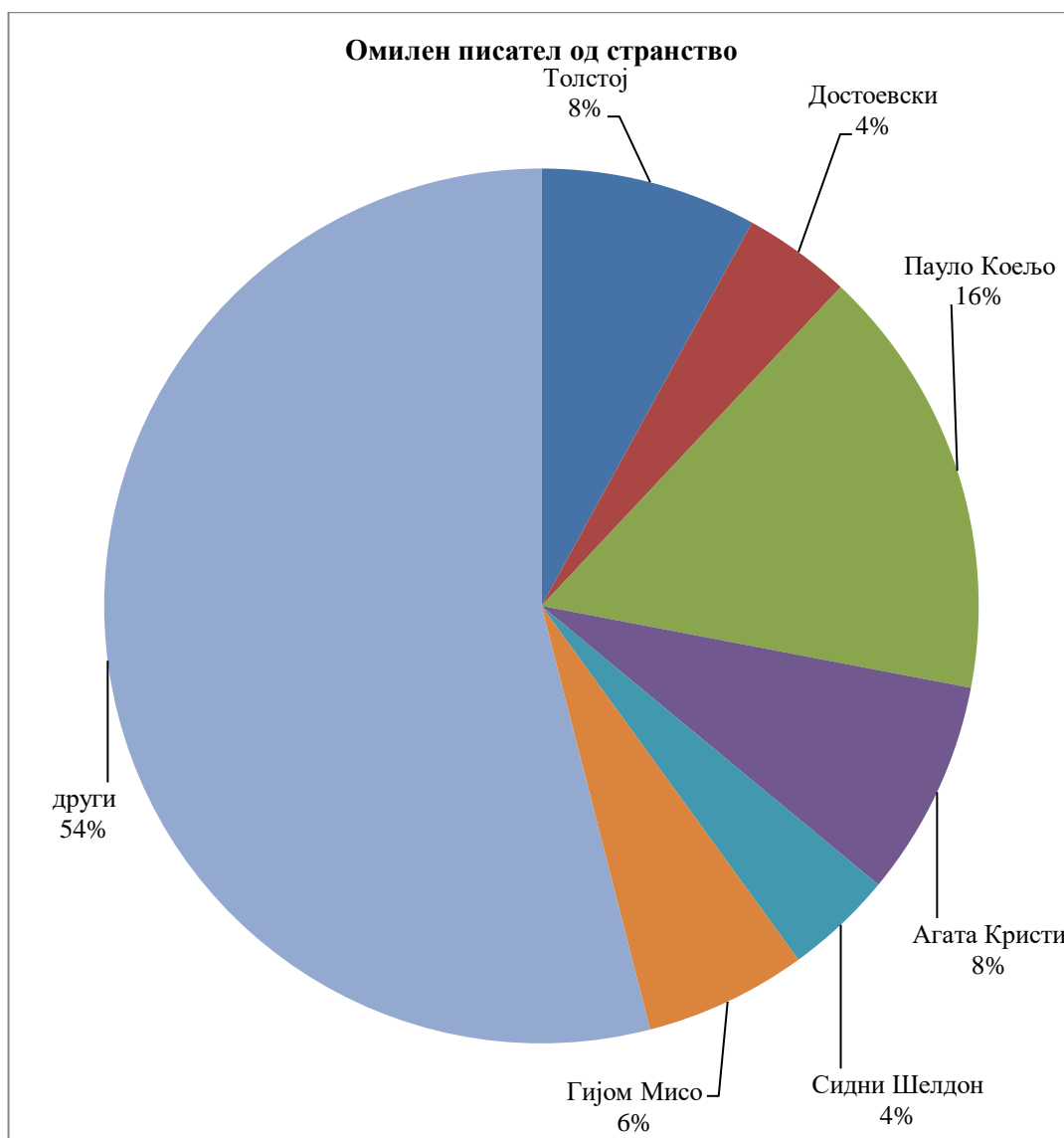
Пишува песнички 21; Глуми 9; Црта 27; Пее 2; Фудбал 1; Танцува 4; Сложува сложувалки 1; Креира предмети 2; Спортува 1; Не 1

13. Кој Ви е омилен писател од странство:

Толстој 4; Ј.Ј.Змај 1; Достоевски 2; Стивен Кинг 1; Шон Кави 1; Лајош Зилахи 1; Пауло Коелхо 8; Даниела Стил 1; Хемингвеј 1; Стиг Ларсон 1; Карлос Луис Зафон 1;

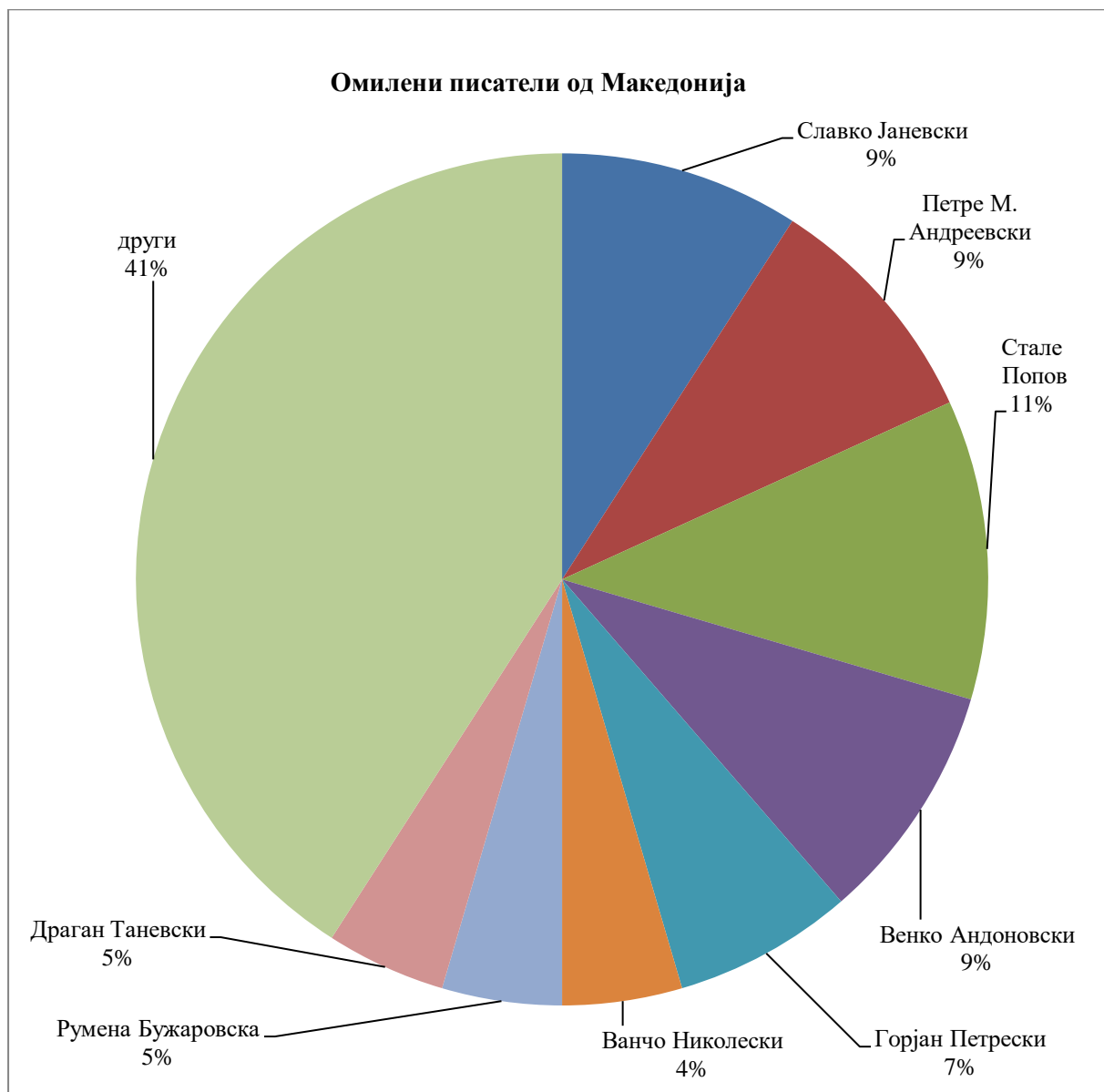
Душан Савковиќ 1; Х.К.Андерсен 1; Агата Кристи 4; Балзак 1; Астрид Линдгрен 1; Шекспир 1; А.Пушкин 1; Ог Мандино 1; Сидни Шелдон 2; Милорад Павиќ 1; Давид Албахари 1; Роберт Ладлам 1; Гијом Мисо 3; Ејлин Гоуц 1; Бруклин Хадсон 1; Г.Гарсија Маркес 1; Томас Ман 1; Марсел Пруст 1; Елизабет Гилберт 1; Теса Хадли 1; Џин Сасон 1; Марк Твен 1

14. Кој Ви е омилен писател од Македонија:

Јадранка Владова 1; Славко Јаневски 4; Петре М. Андреевски 4; Јован Павловски 1; Стале Попов 5; Венко Андоновски 4; Стефан Марковски 1; Богомил Ѓузел 1; Горјан

Петревски 3; Ванчо Николески 2; Коле Чашуле1; Лидија Димковска1; Румена Бужаровска 2; Владо Малески 1; Горан Стефановски 1; Ненад Џамбазов 1; Коле Неделковски 1; Јадранка Клисарова 1; Димко Тасевски 1; Драган Таневски 2; Бошко Смаќовски 1; Ацо Шопов 1; Михаил Ренцов 1; Ана Бунтеска 1; Коста Петров 1, Оливера Николова 1

15. Дали читањето и раскажувањето влијаат на правилниот говор и креативното изразување кај децата?

Да 47; Не 0

Наведете како и зошто: Го збогатуваат речникот 19; Им се развива фантазијата 1;
Го збогатуваат знаењето 2; Течно зборуваат 1; Полесна комуникација со луѓето 1;

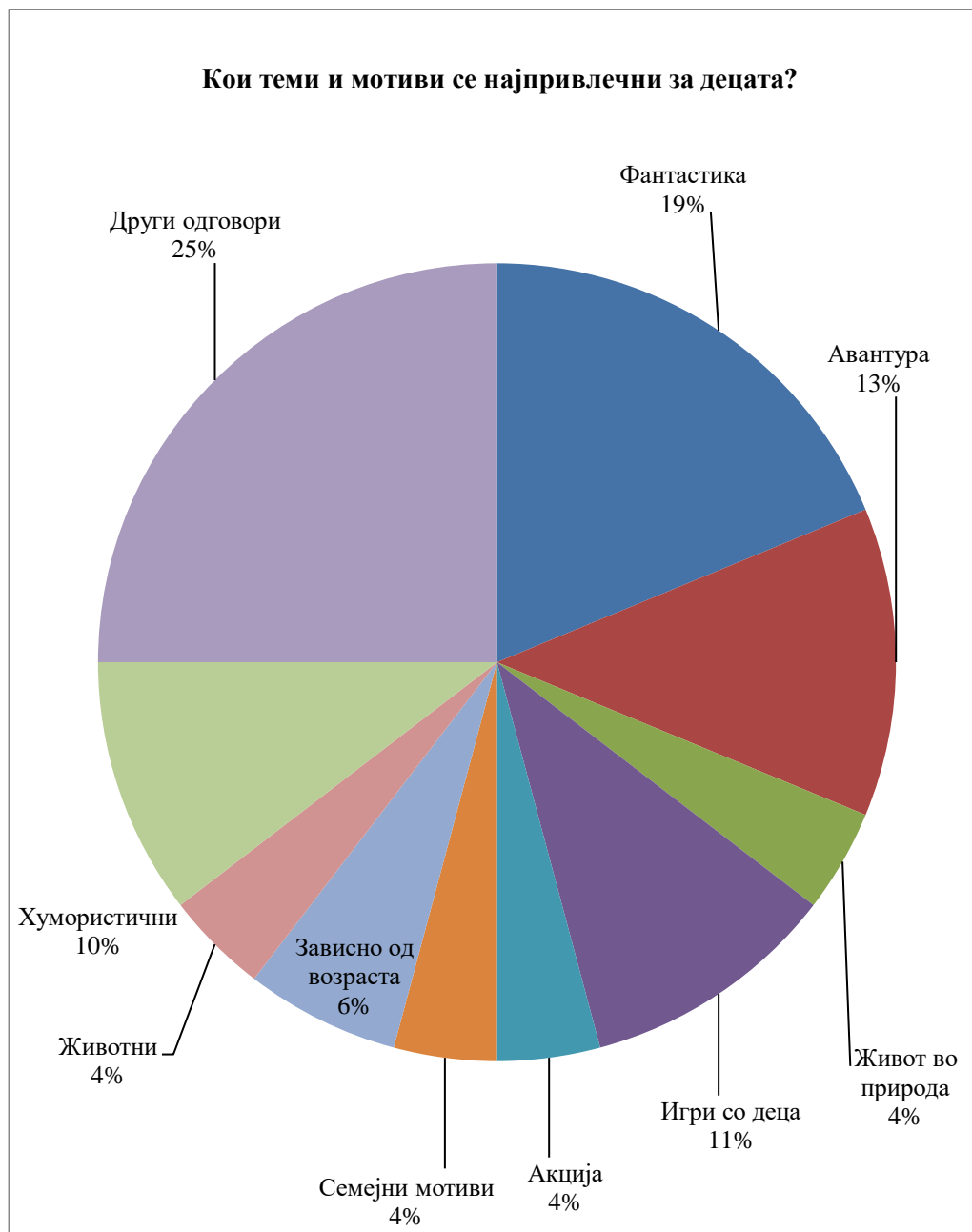
Со читањето тие имаат поголема самодоверба; Подобро се изразуваат 1; Читаат
креативни книги 1; Потечен говор и подобро образование 1; Го развиваат мозокот и
подобро размислуваат 2; Полесно се изразуваат 3; Покреативно размислуваат 1; Создаваат
слики 1

16. Кои теми и мотиви се најпривлечни за децата

Од современиот живот 1; Спорт 1; Летување 1; Авантура 6; Живот во природа 2;
Игри со деца 5; Акција 2; Тинејџерски живот 1; Приказни 1; Детективски романи 1;

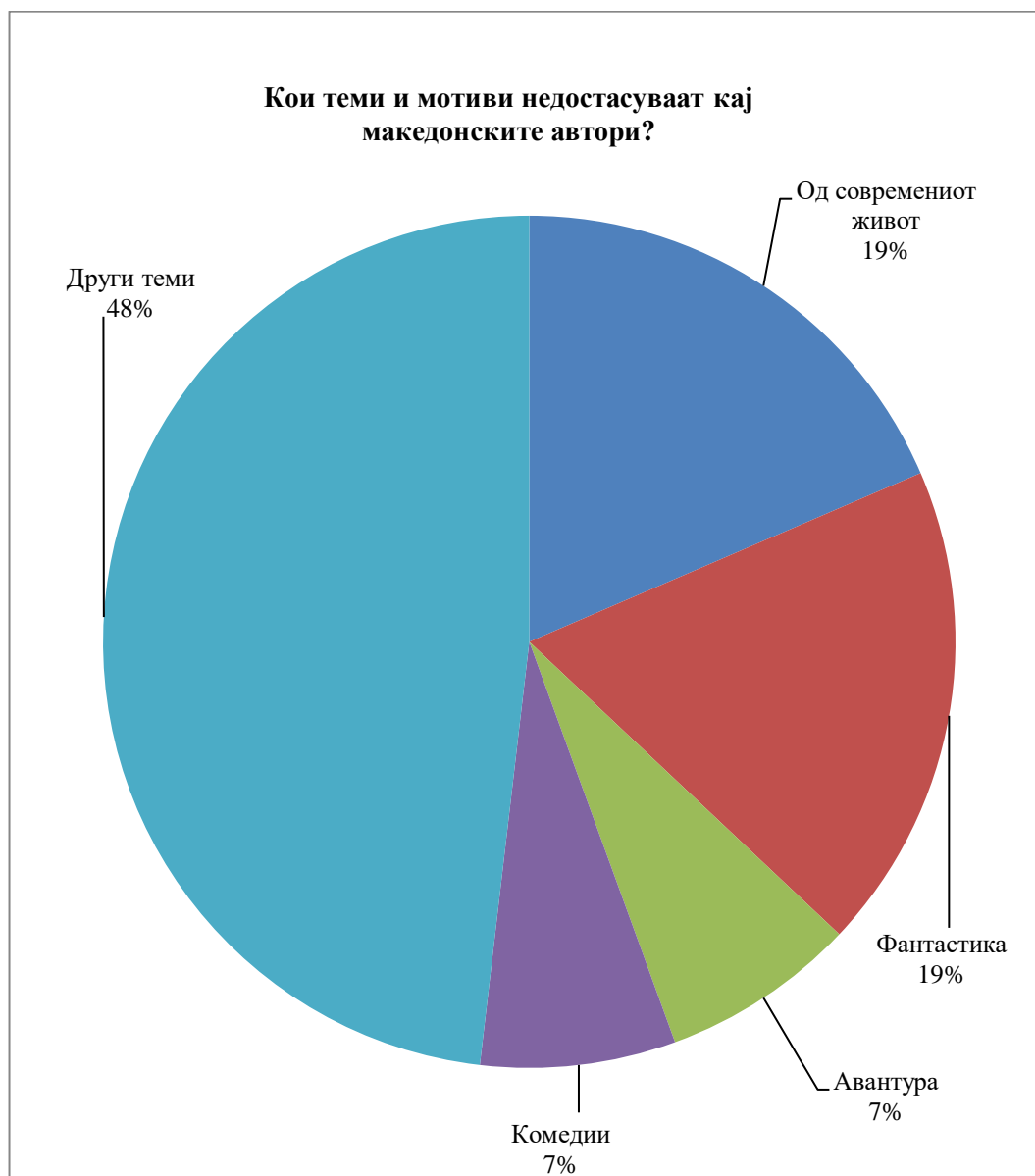
Семејни мотиви 2; Теми и мотиви сообразени со возраста 3; Басни 1; Привлечна е секоја тема 1; Животни 2; Љубовта кон татковината 1; Хумористични 5; Детски романи 1; Љубовни 1; Драми 1

17. Кои теми и мотиви недостасуваат кај македонските автори:

Од современиот живот 5; Фантастика 5; Авантура 2; Комедии 2; Љубов 1; Другарство 1; Крими 1; Македонски стрипови 1; Весели теми 1; Младешки живот 1;

Животни и природа 1; Ништо 1; Социјална тематика 1; Биографии 1; Едукативни 1; Мотивирачки 1

7.2. Резултати од анкетните прашалници

Во истражувањето беа направени анкети со: учениците, наставниците и родителите.

7.2.1. Резултати од анкетните прашалници со учениците

1. Во анонимниот анкетен прашалник за учениците беа опфатени ученици од 10-14 години, од кои најголемиот број беа со 10 години (41 ученик) и со 13 години (34 ученици).
2. Според половата структура, повеќе беа момчиња (48) од девојчиња (45).
3. Сите испитаници беа од Град Скопје (93).
4. Поголемиот број ученици беа од петто одделение (53), а другите од осмо одделение (40).
5. Учениците најмногу одговориле дека читаат раскази неделно (52) и месечно (30). Но, има и такви кои читаат годишно (7) и никогаш (4).
6. На прашањето дали само ги читаат или и ги прераскажуваат расказите, 35 одговориле дека само ги читаат, а 56 дека и ги читаат и ги прераскажуваат.
7. На прашањето кој го прави читањето, 29 одговориле дека тоа го прават лично, 23 дека тоа го прави мајката, а 10 дека тоа го прави таткото.
8. На прашањето дали сакаат да читаат и слушаат раскази, 72 одговориле со да, а 18 со не.
9. На прашањето дали пишуваат раскази, 69 одговориле да, а 23 не.
10. На прашањето од каде ги читаат расказите, 76 одговориле - од лектирите, 35 - од читанките, а 25 - од списанијата.
11. Дали се изразуваат на друг креативен начин учениците и кој е тој, 51 одговориле дека пишуваат песнички, 46 - цртаат, 32 - глумат...

12. На прашањето кој е нивен омилен писател-раскажувач од странство, за Астрид Линдгрен се определиле 17, за Езоп - 7 и за Карло Колоди - 5.

13. На прашањето кој е нивен најомилен писател-раскажувач од Македонија, најмногу од нив (11) се определиле за Јадранка Клисарова (напомена: анкетата беше спроведена токму во одделенијата во училиштето каде таа е наставник), Ненад Цамбазов - 7, Ванчо Николески - 5, Киро Донеv - 5, Стале Попов - 4, Видое Подгорец - 3 и други.

14. На прашањето кои теми и мотиви се најпривлечни за читање и раскажување, 38 одговориле - хумористични, 13 - акција, 11 - авантура, 8 - фантазија, 8 - детективски...

15. На прашањето кои теми и мотиви недостасуваат во раскажувачката проза кај македонските автори, 14 одговориле - хумористични, 11 - фантазија, 11 - детски романи, 7 - авантура, 6 - акција, 5 - криминалистика, 5 - хорор, 5 - спорт...

7.2.2. Резултати од анкетните прашалници со наставниците

1. Најмногу од наставниците (8) беа на возраст од 31-40 години, 5 од 41-50 години и 1 од 51-60 години.

2. Сите испитаници беа од женски пол (14).

3. Сите испитаници (14) беа од Град Скопје.

4. Според занимањето (што работат сега), 11 беа одделенски наставнички, 2 беа наставнички по англиски јазик и 1 наставник по македонски јазик.

5. Според образованието, 8 завршиле Педагошки факултет, 3 Високо образование, 2 Филолошки факултет и 1 магистерски студии.

6. На прашањето колку често обработуваат раскази, 11 одговориле - неделно, 2 - месечно и 1 - годишно.

7. На прашањето од каде се расказите што ги обработуваат, 11 одговориле - од читанките, 8 - од лектирите, 9 од списанијата и 10 од други изданија.

8. На прашањето дали им ги читаат или и им ги прераскажуваат расказите, 9 одговориле дека им читаат и прераскажуваат, 5 дека им читаат, 3 дека прераскажуваат и 1 дека учениците сами читаат и прераскажуваат.

9. На прашањето дали учениците сакаат да читаат и слушаат раскази, сите 14 наставнички одговориле потврдно.

10. На прашањето дали учениците пишуваат раскази, 12 одговориле со да, а 2 со не.

11. На прашањето дали учениците се изразуваат на креативен начин и кој е тој, 13 одговориле - глума, 11 - пишување песнички и раскази, 9 - дека цртаат.

12. На прашањето кој им е омилен раскажувач од странство, 3 се определиле за Толстој, а другите за Андерсен, Иво Андриќ, Пауло Коелњо и други.

13. На прашањето кој им е омилен раскажувач од Македонија, 4 се определиле за Горјан Петревски, а другите за Венко Андоновски, Велко Неделковски и други.

14. На прашањето дали читањето и раскажувањето влијаат на говорот и креативното изразување кај децата и учениците, сите 14 испитаници одговориле потврдно, а во образложението зошто е тоа така, 7 одговориле - се збогатува речникот, а другите одговориле и дека изразувањето е поинтересно и поубаво, се развива креативното мислење, добиваат инспирација, учат правилно да се изразуваат и пишуваат и го негуваат мајчиниот јазик.

15. На прашањето кои теми и мотиви се најпривлечни за децата, 5 одговориле со - секојдневниот живот, 4 - фантастиката, 3 - природата, и друго.

16. На прашањето кои теми и мотиви недостасуваат во раскажувачката проза кај македонските автори, 3 одговориле со - секојдневниот живот, а другите: фантазија, другарство, современи раскази, реални проблеми, и слично.

7.2.3. Резултати од анкетните прашалници со родителите

1. Во анкетата за родителите учествуваа 23 родители на возраст од 31-40 години, 23 на возраст од 41-50 години, 1 од 51-60 години и 1 старател од 71-80 години.

2. Според полот, 38 беа од женски и 10 од машки пол.

3. Според населеното место, сите испитаници (48) беа од Град Скопје.

4. Според занимањето (тоа што работат сега), 4 се професори, 4 раководители, 4 во администрација, 3 сметководители...

5. Според образованието, 16 се со Средно образование, 3 со Филолошки факултет, 3 со Електротехнички факултет, 6 со Високо образование, 8 со Економски факултет, 1 Магистер по казнено право 1; 2 со Педагошки факултет, 1 со Постдипломски студии, и други.

6. На прашањето колку често им читаат на своите деца раскази, 21 испитаник одговорил - неделно, 11 - месечно, 3 - годишно и 11 - никогаш.

7. На прашањето колку често читаат сами нивните деца раскази, 27 одговориле - неделно, 13 - месечно и 3 - годишно.

8. На прашањето дали им ги читаат или и им ги прераскажувате расказите, 13 одговориле дека им ги читаат, 6 дека им ги прераскажуваат, 23 дека и ги читаат и ги прераскажуваат, а 4 дека воопшто не им читаат.

9. На прашањето кој друг член од семејството го прави читањето и раскажувањето, 9 одговориле со - баба, 10 - мајка, 6 - татко, 3 - дедо, 2 - сестра, 1 - брат, 7 - никој.

10. На прашањето дали нивните деца сакаат да читаат и слушаат раскази, 41 одговориле со да, а 6 со не.

11. На прашањето дали нивните деца пишуваат раскази, 25 одговориле - да, а 22 - не.

12. На прашањето дали нивните деца се изразуваат на креативен начин, 21 одговориле - пишуваат песнички, 9 - глуми, 27 - црта, 2 - пее, 4 - танцува, 1 - сложува сложувалки и друго.

13. На прашањето кој е омилен писател на родителите, 4 одговориле - Толстој, 4 - Агата Кристи, 2 - Сидни Шелдон, 8 - Пауло Коелњо, 1 - Ј.Ј. Змај, и други.

14. На прашањето кој е омилен писател на родителите од Македонија, 4 одговориле - Славко Јаневски, 4 - Петре М. Андреевски, 5 - Стале Попов, 4 - Венко Андоновски, 3 - Горјан Петревски, и други.

15. На прашањето дали читањето и раскажувањето влијаат на говорот и креативното изразување кај децата, 47 одговориле потврдно. А, во објаснувањето како и зошто тие навеле: го збогатуваат речникот (19), им се развива фантазијата, го збогатуваат знаењето (2), течно зборуваат и полесна комуникација со луѓето, со читањето тие имаат поголема самодоверба, подобро се изразуваат, читаат креативни книги, потечен говор и подобро образование, го развиваат мозокот и подобро размислуваат, полесно се изразуваат, покреативно размислуваат и создаваат слики.

16. На прашањето кои теми и мотиви се најпривлечни за децата, 6 одговориле - авантура, 2 - живот во природа, 5 - игри со деца, 2 - акција, 2 - семејни мотиви, 5 - хумористични, и слично.

17. На прашањето кои теми и мотиви недостасуваат кај македонските автори, 5 одговориле - од современиот живот, 5 - фантастика, 2 - авантура, 2 - комедии, и слично.

8. ЗАКЛУЧОЦИ

1. Истражувањето потврди дека расказот и раскажувањето се (пред)услов за правилен говор и креативно изразување кај децата. За да се постигне тоа: треба да се

вложува во квалитетот на: творчката настава, правоговорот, културата на говорењето, говорот, читањето, учењето, прераскажувањето, а сето тоа во дослух со најновите достигнувања - електронскиот подем и дигитализацијата, наспроти кризата и стагнацијата на печатените изданија.

2. Добиените резултати од анкетните истражувања докажуваат дека стожерни се улогите на: воспитувачите, наставниците, родителите, и личниот ангажман на децата и на учениците.

3. Најновиот македонски расказ како жанр е присутен, привлечен и значаен, но неопходно е негово збогатување, актуелизирање и осовременување. Расказот има суштинска улога во севкупниот развој на најмладите.

4. Овој научен труд го покренува прашањето за расказот и раскажувањето како предуслови за правилен говор и креативно изразување на децата. Расказот и раскажувањето се неминовен, нужен и симбиозен предуслов за правилниот говор и креативното изразување на децата.

5. Нашето научно истражување има за цел да согледа зошто, во поново време, сè помалку им се чита и раскажува, односно прераскажува на најмладите, па не случајно токму поради тоа се јавуваат и говорните проблеми и потешкотии, кои подоцна логопедите и дефектолозите како стручни лица тешко и само делумно можат да ги отстранат.

6. При обработката на оваа тема, беше анализиран најновиот македонски расказ од последниве две децении, при што се истражуваше кои се авторите кои пишуваат и објавуваат раскази, кои се доминантните тематски особености, каков е квалитетот на расказите, колку соодветствуваат на возраста, каква иновација има во жанровите, итн. Оваа тема кај нас досега не е доволно проучувана, а и во окружувањето, мал е бројот на стручните и научни трудови кои се однесуваат на оваа проблематика. Затоа, идејата на нашиот научен труд беше потребата да укажеме на улогата и значењето на расказот за правилен говор и креативно изразување на децата и учениците. На најмладите треба да им се читаат, раскажуваат и прераскажуваат раскази, посебно од краткиот жанр, со оглед на

нивната возраст, како постепена и адекватна подготовка за подоцнежните подолги и покомлексни форми - класичниот расказ, новелата и романот. Расказот е куса прозна форма која што попрецизно и темелно ја дефинираме во одделот „Дефинирање“, а како што е општо познато, таа е основна форма на раскажувањето, а пообемни од неа се: новелата и романот. Македонската литературна традиција, познава квалитетна расказна продукција, а особена стилема на македонскиот литературен корпус е и формата кус расказ. Најновата продукција на македонскиот расказ за деца посведочува и потврдува дека тој е разновиден, шаренолик и богат со различни теми, мотиви и идеи. Дел од авторите се занимаваат со минатото, најголемиот број од нив се посветени и ја третираат сегашноста, а помал дел се загледи и се осврнуваат и кон иднината... И покрај тоа што е сè помал бројот на раскази, а не и на раскажувачи, зашто и кај нас денес повеќе се создаваат романи отколку раскази, факт е дека расказот постои, не е исчезнат, опстојува и се одржува, иако му е неопходно осовременување, збогатување, освежување и творечко и креативно обновување. Нашиот труд трага токму по тие квалитети на расказите за деца, но и го проучува приемот на овој литературен жанр кај учениците, наставниците и родителите.

7. Идеалот – градење правилен говор и креативно изразување, преку расказот – е прекрасен предизвик за нас, кој бара прашањето да се третира студиозно, темелно, етапно, но и аналитички, синтетички, статистички и интерпретативно.

8. Спрегата и поврзаноста помеѓу расказот и раскажувањето и правилниот говор и креативното изразување е нераскинлива, функционална и резултантна. Посебно загрижува сегашното ниво на современиот македонски расказ за деца и млади, но и актуелната и акутна состојба со правилниот говор и креативното изразување кај децата и младите, овде и сега. Поточно, сè уште недостасува современа, актуелна, привлечна, провокативна и полезна литература за деца и млади кај нас, која ќе се чита и препрочитува, а на тој начин ќе се воспитуваат и образуваат, па и ќе се едуцираат и создаваат и најмладите читатели, а со тоа позитивно ќе се влијае и врз читањето, говорот, писменоста и културата и уметноста во најширока смисла на зборот.

9. Нашиот научен труд е меѓу првите истражувања за нераскинливата и неодминлива поврзаност и интеракција помеѓу расказот и раскажувањето од една страна и правилниот говор и креативното изразување од друга страна. Всушност, станува збор за неслучајното инсистирање и истражување на расказот и раскажувањето, кои се најсоодветни, најконкретни и најпрактични во процесот на формирањето на правилниот говор и осознавањето, поттикнувањето и практикувањето на усното и писменото креативно изразување. За жал, сведоци сме дека денес сè помалку на децата им се чита или раскажува, а и самите деца и ученици недоволно читаат, па не случајно се јавуваат и голем број говорни нарушувања кај нив, кои подоцна логопедите и дефектолозите задоцнето и сè потешко ги детектираат и елиминираат.

10. Оваа тема кај нас, за жал, не е доволно истражувана, иако наративниот дискурс, односно расказот и раскажувањето се стожерни елементи не само на прозата (новелата, па и романот), туку и на говорот, прераскажувањето и комуницирањето. Затоа, овојпат, во трудот беше ставен акцент врз најмладата популација, при што подетално беа разгледани дел од расказите и раскажувањето, прозата и писателите, книгите и читањето. Тоа се основните категории и феномени, а беше опфатена најновата продукција од првите две децении на Дваесет и првиот век. Предмет на нашето истражување беше македонскиот современ расказ - пишуван и објавуван во првите две децении од овој век, со цел да се согледа дали тој го следи чекорот со окружувањето на Балканот, Европа и светот; кои се неговите развојни етапи и фази: пројавени слабости, но и остварени резултати. Преку расказот, индиректно се проговори и за раскажувањето, односно за правилниот говор, прераскажувањето (фантазијата и имагинацијата), творбеноста и креативноста. Беа опфатени и систематизирани расказите и раскажувачите присутни и застапени во периодиката, но и во објавените посебни книги. Меѓу нив има и млади и нови автори, и понови, поактуелни и посовремени теми, а посебен акцент беше ставен врз мотивот „дете“, кој е автобиографска персонификација и интроспекција на речиси секој автор, но и централен лик во расказите и раскажувањето. Задача на ова истражување и цел е да ја запознае пошироката стручна и научна јавност со најновите остварувања на овој план и нивните специфики, карактеристики, тенденции, движења, подеми, падови и резултати. Кон крајот на Дваесеттиот и почетокот на Дваесет и првиот век и во Република

Македонија се појавуваат раскази за деца од сè поголем број писатели, кои третираат современи мотиви и теми и се одликуваат со луцидност, духовитост, читливост и привлечност. Во сите тие раскази, речиси без исклучок, детето е стожерен лик и носител на дејството. Преку детето и неговиот свет на најубав можен начин се проговорува и за детството, генерациите кои допрва проникнуваат и стасуваат, генерациските разлики, големите очекувања и катадневните размислувања и согледувања.

11. Повеќето од работните хипотези беа потврдени, но некои од нив и делумно демантирани. Така, првата работна теза дека во првите две децении од овој век во Република Македонија се појавуваат сè поголем број автори во литературата за деца и млади и тоа со раскази - е само делумно, но не и сосема потврдена. Додека пак, другите работни тези - во целост се потврдија.

12. За разлика од минатиот век, сега сè повеќе е присутен градот и урбаната средина како тема и мотив, за разлика од минатото, кога беше доминантна руралната средина и доаѓањето од село во град.

13. Сè уште постојат теми и мотиви кои или се само во зачеток, или воопшто не постојат, а тоа се: дисфункционалните семејства (разводите, самохраните семејства и слично), пороците и зависностите (посебно алкохолот и дрогата) и инклузијата заедно со најсовремените нарушувања и потешкотии на лицата со посебни потреби (аутизмот, проблемите со говорот, видот, слухот и слично).

14. Во Република Македонија, сепак, се создава современа, актуелна и модерна литература за деца и млади, која кореспондира со младите генерации и се остварува интеракција помеѓу авторите и читателите.

15. Постои криза на читањето, која негативно влијае и на раскажувањето, говорот и општата култура и писменоста кај децата, што се манифестира уште од нивните најрани години.

16. Од анкетните прашалници со учениците, наставниците и родителите, исто така, произлегуваат квантитативни и недвосмислени заклучоци и тоа, дека сè уште е доминантно присутна класиката, односно повозрасните автори и нивните по малку застарени и веќе анахрони расказни творби и дела.

17. Децата и учениците не се доволно самостојни во изборот, читањето и раскажувањето, односно прераскажувањето на расказите и книгите.

18. И самите наставници не се трудат доволно со свои предлози, иновации и иницијативи да излезат од рамките на со години предложената и востановена, па дури и закостенета наставна програма и план.

19. Родителите на децата и учениците мораат и самите повеќе да се трудат за и околу читањето од страна на нивните деца, со тоа што ќе им предлагаат и набавуваат и други изборни, односно факултативни, а не само задолжителни дела и автори.

20. Правилниот говор и креативното изразување неразделно и нераскинливо се поврзани со читањето, пишувањето, раскажувањето и прераскажувањето. Со поголема грижа и сеопфатна општествена планска и долгорочна акција, ќе се надмине постоечката ситуација и криза и ќе имаме сè повеќе деца и ученици кои ќе читаат и зборуваат правилно, но и ќе пишуваат, креираат и создаваат.

21. Ова истражување се очекува да најде примена во воспитно-образовниот процес (детските градинки и основните училишта), но и во здравствените институции и воопшто кај воспитувачите, наставниците, логопедите, дефектолозите и родителите на најмладата популација.

22. Покрај теоретската поставеност, резултатите од ова истражување се очекува да имаат примена и во понатамошните активности на овој план во секојдневниот живот.

9. ПРИЛОЗИ

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА УЧЕНИЦИТЕ

(Прашалникот е анонимен. Ве молиме заокружете и читливо напишете. Ви благодариме!)

1. Возраст (колку години имате):

2. Пол: а) женски б) машки

3. Населено место: а) град б) село; наведете кое: _____

4. Училиште (наведете кое):

5. Одделение (наведете кое):

6. Колку често читате раскази: а) неделно б) месечно в) годишно г) никогаш

7. Дали само ги читате или и ги прераскажувате расказите: а) читам

б) прераскажувам в) го правам и едното и другото

8. Дали читањето и раскажувањето го прави друг член од семејството? (наведете кој):

а) дедо б) баба в) мајка г) татко д) брат е) сестра некој друг (наведете кој):

9. Дали сакате да читате и слушате раскази: а) да б) не

10. Дали пишувате раскази: а) да б) не

11. Дали се изразувате на друг креативен начин и кој е тој: (пишување песнички, цртање, глума, или нешто друго) наведете што:

12. Кој е Ваш омилен писател - раскажувач од странство:

13. Кој е Ваш најомилен писател - раскажувач од Република Македонија:

14. Од каде ги читате расказите: а) читанките б) лектирите в) списанијата

15. Кои теми и мотиви се најпривлечни за читање и раскажување:

16. Кои теми и мотиви нестостасуваат во раскажувачката проза кај македонските автори: _____

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА НАСТАВНИЦИТЕ

(Прашалникот е анонимен. Ве молиме заокружете и читливо напишете. Ви благодариме!)

1. Возраст (колку години имате):

2. Пол: а) женски б) машки

3. Населено место: а) град б) село; наведете кое:

4. Занимање (наведете што предавате сега):

5. Образование (наведете што сте завршиле):

6. Колку често обработувате раскази: а) неделно б) месечно в) годишно г) никогаш

7. Расказите за обработка се од: а) читанките б) лектирите в) списанијата

г) други изданија и книги

8. Дали Вие им ги читате или и им ги прераскажувате расказите: а) читам б) прераска-жувам в) го правам и едното и другото

9. Дали Вашите ученици сакаат да читаат и слушаат раскази: а) да б) не

10. Дали Вашите ученици пишуваат раскази: а) да б) не

11. Дали Вашите деца се изразуваат на друг креативен начин и кој е тој: (пишуваат песнички, цртаат, глумат, или нешто друго) наведете што:

12. Кој е Ваш омилен писател - раскажувач од странство:

13. Кој е Ваш најомилен писател - раскажувач од Република Македонија:

14. Дали читањето и раскажувањето влијаат на говорот и креативното изразување кај децата и учениците: а) да б) не; наведете како и зошто:

15. Кои теми и мотиви се најпривлечни за децата и учениците:

16. Кои теми и мотиви недостасуваат во раскажувачката проза кај македонските автори:

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА РОДИТЕЛИТЕ

(Прашалникот е анонимен. Ве молиме заокружете и читливо напишете. Ви благодариме!)

1. Возраст (колку години имате):

2. Пол: а) женски б) машки

3. Населено место: а) град б) село; наведете кое:

4. Занимање (наведете што работите сега):

5. Образование (наведете што сте завршиле):

6. Колку често им читате раскази на Вашите деца: а) неделно б) месечно в) годишно

г) никогаш

7. Колку често читаат раскази сами Вашите деца: а) неделно б) месечно

в) годишно г) никогаш

8. Дали им читате, или и им ги прераскажувате расказите:

а) читам прераскажувам в) го правам и едното и другото

9. Читањето и раскажувањето го прави друг член од семејството (наведете кој): а) дедо б) баба в) мајка г) татко д) брат е) сестра некој друг (наведете кој):

10. Дали Вашите деца сакаат да читаат и слушаат раскази: а) да б) не

11. Дали Вашите деца пишуваат раскази: а) да б) не

12. Дали Вашите деца се изразуваат на друг креативен начин и кој е тој: (пишуваат песнички, цртаат, глумат, или нешто друго) наведете што:

13. Кој е Ваш омилен писател - раскажувач од странство:

14. Кој е Ваш најомилен писател - раскажувач од Република Македонија:

15. Дали читањето и раскажувањето влијаат на правилниот говор и креативното изразување кај децата: а) да б) не; наведете како и зошто:

16. Кои теми и мотиви се најпривлечни за децата:

17. Кои теми и мотиви недостасуваат во раскажувачката проза кај македонските автори:

10. KORISTENA LITERATURA

Кирилица:

1. Адамческа, Снежана (1994). Методски прирачник за ученичката лектира (I-IV одделение). Скопје: Легис.
2. Анастасова - Шкрињариќ, Н. (2020). Ритуалните жртви при новогодишниот „трансфер на злото“, електронско списание Репер, број 117-118. Скопје: Антолог.
3. Анастасова – Шкрињариќ, Нина (2019). Перуновата стрела. Скопје: Дата Понс.
4. Анастасова – Шкрињариќ, Н. (2009). „Биографија“ на една книга – Морфологија на сказната на Владимир Ј. Проп, во Морфологија на сказната од Владимир Проп. Скопје: Македонска реч.
5. Андерсенове бајке (1991). Београд: Просвета.
6. Андреев, Љ.: (1991) Општа теорија на литературата (со примери и анализи), Просветен работник, Скопје.
7. Антологија Жар птица (2008), бајке народе света, избрао и уредио Драган Лакићевиќ. Београд: Српска књижевна задруга, Партенон.
8. Антологија на македонски авторски бајки (2014), Библиотека Тренд, книга 9, Феникс, Скопје.
9. Аристотел (2002). Реторика (Превод од старогрчки, предговор, белешки и коментари: Весна Томовска). Скопје: Македонска книга.
10. Арсовски, Томе (1988). Зена - ќерката на ѕвездите. Скопје: Детска радост.
11. Бајар, Пјер (2009). Како да говоримо о књигама које нисмо прочитали?. Београд: Службени гласник.
12. Банђур, В., Поткоњак, Н. (1999). Методологија педагогије. Београд: СПДЈ.
13. Бјелица, Исидора (2010). Бајке за деца XXI века. Нови Сад: Стилос.
14. Богичевиќ, Мирко (1974). Технологија савремене наставе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
15. Боров, Ј.: (2011) Енциклопедија на естетиката и на теоријата на литературата, Македоника литера, Скопје.
16. Боханц, Ф. (1958). Свјетска дечја и омладинска књижевност. Београд: Нолит.
17. Бут, В. (1976). Морал елитизма, у: Реторика прозе (превод Бранко Вучићевиќ). Београд: Нолит.

18. Велек, Р., Ворен, О. (1974). Теорија књижевности. Београд: Нолит.
19. Велики школски лексикон (2003). Загреб: Школска књига.
20. Владова, Ј. (1988). 101 басна. Скопје: АЕА.
21. Владова, Ј. (2001). Литература за деца. Скопје: Ѓурѓа
22. Војновић, Љ. (2009). Кич-садржаји гуше праве вриједности. Подгорица: Просвјетни рад.
23. Вуковић, Н. (1996). Увод у књижевност. Подгорица: Унирекс.
24. Вуксановић, А. (1976). Интелектуални одгој. Загреб: Издавачки завод Југословенске академије знаности и умјетности.
25. Груевски, Т. (2011). Култура на говорот. Скопје: Студиорум.
26. Даниловски, Ј. (1994). Гачки закачки. Скопје: Детска радост.
27. Данојлић, М. (1976). Наивна песма. Београд: Нолит.
28. Децата на светот, раскази за деца од цел свет (1979). Скопје: Детска радост.
29. Домазетовски, П., Китаноски, И. (1983). Патор, патор, ноциња. Скопје: Детска радост.
30. Дрваров, Д. (2000). *Уметноста на говорот*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Факултет за драмски уметности.
31. Друговац, М. (1975). Македонски писатели за деца. Скопје: Македонска книга.
32. Друговац, М. (1990). Историја на македонската книжевност XX век. Скопје: Мисла.
33. Друговац, М. (1996). Македонската книжевност за деца и младина. Скопје: Детска радост.
34. Ѓурчинов, М. (1983). Современа македонска книжевност, Синтеза на фолклорниот елемент и модерната експресија. Скопје: Мисла.
35. Енде, М. (1991). Бескрајна прича. Београд: Просвета.
36. Живковић, З. (2004). Књига. Београд: Лагуна.
37. Иго, В., Санд, Ж. (1966). Бабини и дедови приказни. Скопје: Култура.
38. Идризовиќ, М. (1988). Македонската литература за деца. Скопје: Наша книга.
39. Илић, П. (2006). Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси, Методика наставе. Нови Сад: Змај.
40. Илић, П., Гајић, О., Маљковић, М. (2008). Криза читања: комплексан педагошки, културолошки и општедруштвени проблем. Нови Сад: Градска библиотека, Београд: Нова школа.

41. Јањиќ, Марина (2008). Савремена настава говорне културе у основној школи. Нови Сад: Змај.
42. Јаћимовић, С. (2008). Елементи медијске културе у књижевности за децу Душана Радовића, у зборнику Душан Радовић и развој модерне српске књижевности. Београд: Учитељски факултет.
43. Јоксимовић, Б. (2010). Рецепција лектире у основној школи. Врање: Учитељски факултет.
44. Јуруковић, В. (1959). Први сусрети са литературом. Ријека: Отокар Кершовани.
45. Кеџмановић, В. (16.8. 2008). Врх леденог брега. Додатак: Култура, уметност, наука. Београд: Политика.
46. Књижевност за децу у науци и настави (2008). Јагодина: Универзитет у Крагујевцу - Педагошки факултет у Јагодини.
47. Крамбергер, М. (1970). Позитивна онтологија детињства, у: књизи групе аутора Дечја књижевност шта је то?, Змајеве дечје игре. Нови Сад: Културни центар.
48. Крилов, И. (1963). Басне. Београд: Народна књига.
49. Лакићевић, Д. (1989). Пепељугина папуча (природа усмене књижевности). Нови Сад: Братство-Јединство.
50. Леничек, Е. (2002). Лектира у разредној настави. Петриња: Висока учитељска школа.
51. Липовац, М. (1990). Васпитање и образовање. Титоград: Октоих.
52. Лотман, Ј. М. (1976). Структура уметничког текста (превео Новица Петковић). Београд: Нолит.
53. Лукић, Д. (1960). Бајка у животу детета. Београд: Рад.
54. Љуштановић, Ј. (2004). Црвенкапа грицка вука (студије и есеји о књижевности за децу). Нови Сад: Змајеве дечје игре.
55. Љуштановић, Ј. (2009). Принцеза лута замком. Нови Сад: Змајеве дечје игре.
56. Максимовић, Д. (1985). Ако је веровати мојој баки (приче и бајке), приредио Слободан Ракитић. Београд: БИГЗ.
57. Маљковић, М. (2007). Креативни поступци у методичкој обради басне. Нови Сад: Змај.
58. Мангел, А. (2005). Историја читања. Нови Сад: Светови.

59. Мангел, А. (2008). Библиотека ноћу (превод Наташа Каранфиловић). Београд: Геопоетика.
60. Мандиќ, П. (1977). Иновации во наставата. Сараево: Светлост.
61. Марјановиќ, В. (1971). Огледи из савремене књижевности за децу. Београд: Просвета.
62. Марјановиќ, В. (1971). Говорот на детството. Скопје: Наша книга.
63. Марјановиќ, В. (1972). Во просторот на свежината. Скопје: Наша книга.
64. Марковиќ, С. Ж. (1958). Књижевност за децу и рад у дечјим библиотеками. Београд: Просвета.
65. Марковиќ, С. Ж. (1987). Бајке браће Грим и народне приповетке Вука Караџића (однос према изворном материјалу). Београд: Трећи програм.
66. Матић, Д. (1956). Роман и Београд. Роман - матура литературе, у: Анина балска хаљина. Београд: СКЗ.
67. Мекдоналд, М..(и др.) (1996) Теорија на прозата, избор на текстовите, превод и предговор Атанас Вангелов. Скопје: Детска радост.
68. Миленковиќ, С. (2007). Медијска култура. Сремска Митровица: Висока школа струковних студија за образовање воспитача.
69. Миловска, Д. (2008). Македонската писмена традиција од времето на Св. Кирил Филозоф до Дамаскинците, предавања на ХI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје: Универзитет „Св. Кирил Методиј“.
70. Миловска, Д. (2000). Книжевни дејци и дела. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
71. Милошевиќ, Н., Барт, Р. (1971). Измеѓу егзистенцијализма и формализма, предговор у књизи: Ролан Барт, Књижевност. Митологија. Семиологија. Београд: Нолит.
72. Митрев, Д. (1964). Со чекорот кон изворната инспирација. Скопје: Современост бр.2.
73. Мицковиќ, Н. (1985). Детето и литературата за деца. Скопје: Македонска книга.
74. Мишиќ, З. (1996). Човек у свету технике, у: Критика песничког искуства. Београд: СКЗ.
75. Мојсова-Чепишевска, В. (2015). Семеен албум. Скопје: Матица македонска.
76. Мојсова-Чепишевска, В. (2019). Клуч во клучалката на детството. Скопје: Матица.

77. Мојсова-Чепишевска, В.: (2014): Вкрстена игра на меморијата и писателската фантазија, списание Филолошке студије, бр.1. Загреб: Филозофски факултет на Универзитетот во Загреб.
78. Мухиќ, Ф. (1988). Мотивација и медитација. Скопје: Наша книга.
79. Народни сказни од светот, Вера и невера (1990). Скопје: Детска радост.
80. Николески, В. (1979). Волшебната куќичка. Скопје: Наша книга.
81. Николески, В. (2008). Раскази. Скопје: Феникс.
82. Николић, М. (2006). Методика наставе српског језика и књижевности. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
83. Николовска, К. (2015). Разговорница. Скопје: Силсонс.
84. Николовска, К. (2020). ТВ изјава за мајчиниот јазик, списание Пергамент, бр.1-2.
85. Нушиќ, Б.: (2011) Реторика – наука о беседништву. Београд: Службени гласник
86. Огненовски, Т. (2002). Култура на изразувањето, Битола: Универзитет Св. Климент Охридски – Педагошки факултет.
87. Озимец, С. (1987). Одгој креативности – како препознати и потстицати децју креативност. Вараждин: Наша дјеца.
88. Олујић, Г. (1987). Звездане луталице. Београд: Просвета.
89. Олујић, Г. (1991). Бајке. Београд: Нолит.
90. Олујић, Г. (1996). Дечак и принцеза: изабране нове бајке. Нови Сад: Матица српска.
91. Олујић, Г. (1998). Златни тањир и друге бајке. Бања Лука: Глас српски.
92. Олујић, Г. (1998). Месечев цвет (бајке). Нови Сад: Змај.
93. Олујић, Г. (1998). Седефна ружа. Београд: Bookland.
94. Олујић, Г. (2001). Небеска река и друге бајке. Београд: Bookland.
95. Олујић, Г. (2002). Камен који је летео и друге бајке. Београд: БИГЗ.
96. Олујић, Г. (2003). Принц облака (избор бајки). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
97. Олујић, Г. (2003). Вилењакова тајна и друге бајке. Београд: СКЗ.
98. Омон, Ж., Бергала, А. (2006). Естетика филма (превела с француског Јасна Видић). Београд: Клио.

99. Опачић, З. (2006). Читалац у свету од мастила (о проблематизовању чина читања у романима Бескрајна прича Михаила Ендеа и Срце од мастила Корнелије Функе). Нови Сад: Детињство, бр. 3-4.
100. Опачић, З. (2007). Наслеђе Љубивоја Ршумовића у поезији савремених песника за децу. Нови Сад: Детињство, бр. 1-2.
101. Павловић, М. (2002). Криза поезије, данас, у: Поетика модерног. Нова Пазова: Бонарт.
102. Паз, О. (1991). Друкчије мишљење. Поезија и крај века (превод Драгана Николић). Нови Сад: Светови.
103. Панзова, В. (2003). Науката како занает. Скопје: Филозофски факултет.
104. Петковска, Б. (2008). Методика на креативната настава по предметот македонски јазик во нижите одделенија во основното училиште. Скопје: Магор.
105. Петрески, Х. (2012). Антологија на македонскиот современ расказ. Скопје : Феникс.
106. Петрески, Х. (2013). Златното јаболко и други бајки. Скопје: Феникс.
107. Петрески, Х. (2014). Антологија на македонски авторски бајки. Скопје: Феникс.
108. Петровић, Т. (2007): Историја српске књижевности за децу. Нови Сад: Светови.
109. Петровиќ, Т. (1987). Дидактичноста во литературата за деца. Нови Сад: Детинство бр. 1-2.
110. Подгорец, В. (1982). Драмското творештво на Борис Бојациски. Скопје: Просветен работник.
111. Подгорец, В. (1995). предговор, Дворец на опачина. Скопје: Матица македонска.
112. Полазаревски, В. (2010). Скокот Град. Скопје: Феникс.
113. Поповски, А. (1982). поговор, Антоан де Сент Егзипери – Малиот принц. Скопје: Здружени издавачи.
114. Поповски, Г. (1990). поговор Децата од Павловата улица. Скопје: Здружени издавачи.
115. Пражић, М. (1971). Игра и слобода. Нови Сад: Змајеве дечје игре.
116. Пражић, М. (1971). Ка феномену игре у поезији Душана Радовића. Нови Сад: Змајеве дечје игре.
117. Прокопиев, А. (2011). Човечулец. Скопје: Магор.
118. Проп, В. Ј. (1982). Морфологија бајке. Београд: Просвета.
119. Проп, В. Ј. (1990). Хисторијски коријени бајке. Сарајево: Свјетлост.

120. Пулман, Ф. (2002). Хек Ђипало, или прича о храбрости и злу (превео Милан Ђурић). Београд: Народна књига – Алфа.
121. Пулман, Ф. (2002). Сатни механизам (превео Милан Ђурић). Београд: Народна књига – Алфа.
122. Пулман, Ф. (2002). Северна светлост (превео Ненад Дропулић). Београд: Лагуна.
123. Пулман, Ф. (2002). Ђерка мајстора ватромета (превео Милан Ђурић). Београд: Народна књига – Алфа.
124. Пулман, Ф. (2002). Ђилибарски дурбин (превео Ненад Дропулић). Београд: Лагуна.
125. Пулман, Ф. (2002). Чудотворни нож (превео Ненад Дропулић). Београд: Лагуна.
126. Радовић, Д. (1959). Дете и књига, Прво Саветовање Змајевих дечјих игара. Нови Сад: Змајеве дечје игре.
127. Радовић, Д. (1983). Четвртак. Радио и телевизијске игре, приредио аутор. Београд: БИГЗ - Народна књига.
128. Радовић, Д. (1985). На острву писаћег стола. Београд: Београдски издавачко-графички завод, Српска књижевна задруга.
129. Радовић, Д. (2002). Свако има неког, избор и пропратни текстови Миливој Ненин. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
130. Радовић, Д. (2004). Плави жакет, приредио Драган Лакићевић. Београд: Bookland.
131. Радовић, Д. (2006). Баш свашта (сабрани списи), приредио Мирослав Максимовић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
132. Раичковић, С. (2010). Мале бајке. Београд: Завод за уџбенике.
133. Рано учење хрватскога језика 2. Загреб: Учитељски факултет - Свеучилиште у Загребу.
134. Речник књижевних термина (1985). Београд: Нолит.
135. Речник књижевних термина (2001). Бања Лука: Романов.
136. Ристић, Б. С. (2006). Рецепција књижевности за децу. Краљево: самостално издање.
137. Росандић, Д. (1998). Методика књижевног одгоја и образовања. Загреб: Школска књига.
138. Саздов, Т. (1986). Македонска народна и уметничка литература, меѓусебни врски и влијанија – фолклористички студии. Скопје: Наша книга.

139. Саздов, Т. (1992). Узната народна книжевност кај Македонците. Скопје: Матица македонска.
140. Сартр, Ж. П. (1991). За кога се пише?, у: Теоријска мисао о книжевности (приредио Петар Милосављевић). Нови Сад: Светови.
141. Секулић, И. (1996). Аналитички тренуци, Сабрана дела Исидоре Секулић, књига девета, приредио Живорад Стојковић. Нови Сад: Матица српска.
142. Смиљковић, С. (2002). Настава српског језика и книжевности, књига 1. Врање: Учитељски факултет.
143. Смиљковић, С. (2005). Настава српског језика и книжевности, књига 2. Врање: Учитељски факултет.
144. Смиљковић, С. (2006). Ауторска бајка. Врање: Учитељски факултет, Врање.
145. Смиљковић, С., Милинковић, М. (2010). Методика наставе српског језика и книжевности. Ужице: Учитељски факултет, Врање: Учитељски факултет.
146. Солар, М. (1985). Елитна и масовна култура, у: Есеји о фрагментима. Београд: Просвета.
147. Спасевски, М. (2004). Аналитички студии и опсервации за литературата за деца. Скопје: Студентски збор.
148. Спасевски, М. (2007). Литература за деца. Скопје: Студентски збор.
149. Спасевски, М. (2016). Книжевни проследби и студии. Скопје: Аутопринт.
150. Спасов, А. (1975). Истражувања и коментари. Скопје: Македонска книга.
151. Старделов, Г. (1981). Меѓу литературата и животот. Скопје: Култура.
152. Стојановић, Б. (2009). Савремени приступ народној книжевности у млађим разредима основне школе. Врање: Учитељски факултет.
153. Тодоровски, Г. (1979). За македонскиот детски фолклор, Маѓепсан мегдан. Скопје: Култура.
154. Толичич, И. (1958). Дечја интересовања и методи нјихова испитивања, Книжевност за децу и рад у дечјим библиотекарима. Београд: Просвета.
155. Толкин, Џ. Р. Р. (1984). Ковач из Великог Вутона. Горњи Милановац: Дечије новине.
156. Толкин, Џ. Р. Р. (1990). Господар прстенова. Нови Сад: Стилос.
157. Толкин, Џ. Р. Р. (1986). Хобит. Београд: Нолит.
158. Тоциновски, В. (2010). Приказни од градинка. Скопје: Феникс.

159. Тоциновски, В.(2004). Златна книга на прозата за деца. Скопје: Феникс.
160. Требјешанин, Ж. (1987). Литијево истраживање стила бајки. Београд: Књижевна реч.
161. Ћопић, Б. (1959). Мачак Тоша и друге бајке. Београд: Младо покољење.
162. Угрешић, Д. (2001). Забрањено читање. Београд: Геопоетика, Сарајево: Омнибус.
163. Флакер, А. (1984). Поетика оспоравања, Савремена мисао. Загреб: Школска књига.
164. Функе, К. (2004). Срце од мастила. Београд: Народна књига.
165. Цацков, Д. (1997). Страници за литературата за деца и младина. Скопје: Глобус.
166. Цепенков, М. (1972). Собрани дела, редактирал д-р Блаже Ристоски. Скопје: Македонска книга.
167. Црнковић, М. (1984). Дечја књижевност. Загреб: Знање.
168. Шипинкарровски, П. (2017). Разбранувани води. Скопје: Феникс.
169. Јанев, Симеон (1979). Българска детско-юношка проза. Софија.

Латиница:

1. Arar, Lj, Rački, Ž. (2003). Priroda kreativnosti. Psihologijske teme, Vol. 12 No. 1, Časopis Odsjeka za psihologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci.
2. Bedeković, V., Zrilić, S. (2009). Kreativnost kao profesionalna kompetencija i perspektive cjeloživotnog obrazovanja učitelja. Zagreb: Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
3. Bettelheim, B. (1979). Значење бајки. Београд: Југославија.
4. Bettelheim, B. (2000). Smisao i značenje bajki. Cres: Poduzetništvo Jakić.
5. Biti, V. (2000). Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije. Zagreb: Matica hrvatska
6. Bognar, B. (2004). Poticanje kreativnosti u školskim uvjetima. Napredak, br. 145. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
7. Bognar, B. (2006). Odgojne znanosti. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
8. Bognar, B., Simel, S. (2013). Filozofska polazišta pozitivne pedagogije. Metodički ogledi, br. 20. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
9. Brajović, C., Brajović, L. (1981). Rehabilitacija poremećaja funkcije govora. Београд: Naučna knjiga.
10. Cogan Thacker, Deborah (2002). Jean Webb. Introducing Children's Literature: From Romanticism to Postmodernism. London - New York: Routledge.

11. Crnković, M. (1982). Dječja književnost: priručnik za studente i nastavnike, Zagreb: Školska knjiga.
12. Crnković, M. (1987). Sto lica priča. Zagreb: Školska knjiga.
13. Crnković, M., Težak D. (2002). Povijest hrvatske dječje književnosti: od početka do 1955. Zagreb: Znanje.
14. Cvetković-Lay J., Pečjak, V. (2004). Možeš i drukčije: priručnik s vježbama za poticanje kreativnog mišljenja, Zagreb: Alinea.
15. Dobrota, N. (2009). Kraniofacijalni govorni poremećaji. Beograd: Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju „Prof. dr Cvetko Brajović”.
16. Ezard, J. (14.1.2002). Fully Booked. London: The Guardian.
17. Flesch, W. (13.6. 2004). Childish Things. The Boston Globe.
18. Freitas, D. (25.11. 2007). God in the Dust. Bostonglobe.
19. George, D. (2005), Obrazovanje darovitih: Kako identificirati i obrazovati darovite i talentirane učenike. Zagreb: Educa.
20. Grdešić, M. (2015). Uvod u naratologiju. Zagreb: Leykam international.
21. Harry Potter and Me (28.12. 2001). BBC Christmas Special, British version, BBC.
22. Huzjak, M. (2006) Odgojne znanosti:, Vol.8; br.1.
23. Jovanović-Simić, N., Slavnić,S. (2009). Atipičan jezički razvoj. Beograd: Društvo defektologa Srbije, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
24. Kearney, R. (2009). O pričama. Zagreb: Jesenski i Turk.
25. Koteska, J. (1998). Analiza na edna kataliza. Skopje: Blesok, br.1.
26. Lukić, Ž., Markovic, M. (2003). Kultura govora. Valjevo: Intelekt.
27. Maslow, A.H. (2019). Motivation And Personality. New Delhi::Prabhat Prakashan.
28. Ozimec, S. (1996). Otkriće kreativnosti, Varaždinske Toplice: Tonimir.
29. Pandžić. V. (2001). Putovima školske recepcije književnosti. Zagreb: Profil.
30. Pavličević-Franić, D. (2005). Komunikacijom do gramatike. Zagreb: Alfa.
31. Petravic, F. (1924). Hrvatska citanka. Zagreb: Zora-film.
32. Petrović, T. (2014). Umece govorenja. Novi Sad: Prometej.
33. Petz, B. (2005). Psihologjski rječnik. Zagreb: Naklada Slap.
34. Ricards, R. (2001), Millennium as Opportunity: Chaos, Creativity, and Guilford's Structure of Intellect Model. Creativity Research Journal, 13 (3 – 4).

35. Simel, S., Gazibara, S. (2013). Kreativnost u nastavi hrvatskoga jezika. Osijek: casopis Život i škola, br. 1.
36. Simeon, R. (1969). Enciklopediski rječnik lingvističkih naziva. Zagreb: Matica hrvatska.
37. Šipka, M. (2005).:Kultura govora, Sarajevo: Institut za jezik.
38. Šipka, M. (2008). Kultura govora. Novi Sad: Prometej.
39. Slunjski, E. (2013). Kako djetetu pomoći da stječe prijatelje i razvija socijalne vještine : priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje, Zagreb: Element.
40. Solar, M. (1976). Teorija književnosti. Zagreb: Školska knjiga.
41. Solar, M. (2004). Izabrana djela: Ideja i priča. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
42. Srića, V. (1994). Upravljanje kreativnošću. Zagreb: Školska knjiga.
43. Stevanović, J. (2012). Pravopisne odlike jezičke kulture učenika u osnovnoj školi, casopis Nastava i vaspitanje, br.1. Beograd: Pedagosko drustvo Srbije.
44. Svedružić, A. (2005). Kreativnost i divergentno misljenje u nastavi prirodoslovlja, casopis Metodicki ogledi, br. 2. Zagreb: Hrvatsko filozifsko drustvo.
45. Treffinger, D. J. (2002). Assessing creativity: A guide for educators. Sarasota/Florida: Center for Creative Learning.
46. Velički, V. (2013). Pričanje priča-stvaranje priča: Povratak izgubljenom govoru. Zagreb: Alfa.
47. Visinko, K. (2005). Dječja priča- povijest, teorija, recepcija i interpretacija. Zagreb: Školska knjiga.
48. Wilde, O. (1986). Славуј и ружа и друге приповијести. Загреб: Либер.

Зборници:

1. Годишњак Педагошког факултета у Врању (2017). Врање: Педагошки факултет.
2. Годишњак Учитељског факултета у Врању (2010). Врање: Учитељски факултет.
3. Годишњак Учитељског факултета у Врању (2011). Врање: Учитељски факултет.
4. Годишњак Учитељског факултета у Врању (2012). Врање: Учитељски факултет .
5. Годишњак Учитељског факултета у Врању (2013). Врање: Учитељски факултет.
6. Годишњак Учитељског факултета у Врању (2015). Врање: Учитељски факултет.
7. Зборник радова Учитељског факултета у Врању (2008). Врање: Учитељски факултет.

8. Зборник радова Учитељског факултета у Врању (2014). Врање: Учитељски факултет.
9. Наставни програми за I одделение во деветгодишно основно образование (2007).
Скопје: Биро за развој на образованието.
10. Наставни програми за II одделение во деветгодишно основно образование (2007).
Скопје: Биро за развој на образованието.
11. Наставни програми за III одделение во деветгодишно основно образование(2007).
Скопје: Биро за развој на образованието.
12. Наставни програми за IV одделение во деветгодишно основно образование (2007).
Скопје: Биро за развој на образованието.
13. Стручна расправа (2008). Македонскиот јазик во практиката. Скопје: Филолошки факултет.
14. Тематски зборник (2009). Образовање и усавршавање наставника. Ужице:
Универзитет у Крагујевцу - Учитељски факултет у Ужицу.
15. Тематски зборник (2010). Савремена књижевност за деца у науци и настави. Јагодина:
Универзитет у Крагујевцу - Педагошки факултет у Јагодини.
16. Тематски зборник (2010). Савремени тренутак књижевности за деца у настави и науци. Врање: Универзитет у Нишу - Учитељски факултет.
17. Тематски зборник (2011). Учитель у балканским културама. Врање: Учитељски факултет.
18. Тематски зборник (2012). Књижевност за деца и њена улога у васпитању и образовању деца предшколског узраста. Врање: Учитељски факултет.
19. Шести балкански конгрес (2007). Образованието, Балканите, Европа. Стара Загора:
Педагогически факултет Стара Загора - Бугарија.
20. Шести балкански конгрес за образование и наука (2011). Современото општество и образованието. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Интернет:

www.amazon.com

www.decijapsihologija.rs

www.enciklopedija.hr

www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=50435

www.erf.untz.ba

www.fon.bg.ac.rs

www.fvv.um.si

www.george-macdonald.com/etedzts/nonfiction/fantastic_imagination.html 2.

www.hjp.znanje.hr

www.kreativa-centar.hr

www.laguna.rs

www.logomedica.rs

www.samoobrazovanje.rs

www.sh.wikipedia.org